

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Харківський національний аграрний університет
Ім. В. В. Докучаєва**

В. М. НАГАЄВ

**Методологічні засади управління
навчально-творчою діяльністю студентів**

монографія

Харків - 2018

УДК 378.663 (477)

Н 16

ISBN 978-617-7602-18-6

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Харківського національного аграрного університету
ім. В.В.Докучаєва (протокол № 4 від 22.11.2017 р.)*

Рецензенти:

М.І.Лазарєв – проректор з наукової роботи УІПА (М. Харків),
д-р пед. наук, професор;

Борова Т.А. завідувач педагогіки та іноземної філології ХНЕУ
імені С. Кузнеця, д-р пед., наук, професор;

В.М.Олексенко – професор кафедри фізики та вищої математики
ХНАУ ім. В.В.Докучаєва, д-р пед. наук, професор.

Нагаєв В.М.

Н 16 Методологічні засади управління навчально-творчою діяльністю студентів : монографія / В. М. Нагаєв. – Х.:Стильна типографія, 2018. – 151 с.

Монографія є теоретико-експериментальним дослідженням педагогічної проблеми управління навчально-творчою діяльністю (НТД) студентів вищих навчальних закладів. У роботі наведено теоретичні, методичні та методологічні основи управління НТД здобувачів освітніх ступенів. Обґрунтовано систему дидактичних форм і засобів управління НТД та механізми координації у педагогічній системі ВНЗ. Розроблено комплекс науково-методичного забезпечення управління НТД студентів вищих навчальних закладів.

УДК 378.663 (477)

ISBN 978-617-7602-18-6

© Нагаєв В.М., 2018.

© Стильна типографія,

© Харківський національний
аграрний університет імені
В.В.Докучаєва, 2018.

ВСТУП

Підготовка висококваліфікованих фахівців з вищою освітою, здатних творчо вирішувати складні проблеми сьогодення, розглядається як один з вирішальних важелів подолання економічної кризи в Україні та виходу господарського комплексу на рівень високорозвинутих країн світу. Це повною мірою стосується і вищої аграрної освіти, яка органічно пов'язана з суспільним виробництвом, забезпечує відтворення виробничого потенціалу держави та є важливим чинником підвищення продуктивності праці й забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції.

Сучасні вимоги ринку праці до професійної підготовленості фахівців зростають залежно від темпів оновлення видів продукції, обладнання і технологічних процесів. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до творчої обдарованості і гнучкості спеціалістів, їхньої багатогранності та здатності до динамічної трансформації. Такі фахівці мають володіти комплексом професійних знань, умінь та навичок, що відповідають інтенсифікації виробництва, передовим досягненням науки і техніки. Вони мають бути здатними творчо вирішувати сучасні проблеми, брати на себе роль лідера, вести за собою інших. Наведені вище вимоги зумовлюють необхідність формування у майбутніх керівників і спеціалістів виробництва досвіду творчої діяльності в системі їхньої професійної підготовки. Однак, наявний процес підготовки кадрів в Україні не забезпечує високого рівня сформованості їх творчого досвіду і, як наслідок, адекватного рівня готовності до професійної діяльності.

Однією з основних причин загострення проблеми кадрового забезпечення є недосконалість дидактичного складника підготовки фахівців, зокрема, при організації навчального процесу недостатньо враховуються особливості психології молоді, вплив активних методів навчання на розвиток творчої особистості тощо. За цих умов педагогічна система вищого навчального закладу має адекватно реагувати на соціальне замовлення, сприяти активізації навчально-творчої діяльності (НТД) студентів і формуванню на цій основі творчої особистості фахівця. Відповідний напрям професійної підготовки тісно пов'язаний з проблемою управління навчально-творчою діяльністю студентів, яка має вирішуватися на основі системного підходу з розробкою інноваційних педагогічних технологій і дидактичних засобів. На це звертається увага у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Указі Президента України «Про національну до-

ктрину розвитку освіти», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), де вказується на необхідність виведення освіти України на рівень кращих світових стандартів шляхом системної модернізації її концептуальних, структурних і організаційних завдань [1-4].

Концептуальні основи вирішення проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів знайшли відображення у роботах педагогів, психологів, учених-управлінців за такими напрямками:

- обґрунтування теоретичних основ навчальної та творчої діяльності (В. І. Андреев, С. І. Архангельський, Г. О. Атанов, В. Г. Афанасьєв, Ю. К. Бабанський, В. П. Беспалько, П. Я. Гальперін, С. У. Гончаренко, Т. О. Дмитренко, О. М. Леонтьєв, І. Я. Лернер, В. І. Лозова, В. Я. Ляудіс, Ю. Г. Марков, Ю. І. Машбиць, В. О. Моляко, З. А. Решетова, Н. Ф. Тализіна, В. О. Якунін та інші);

- визначення особливостей організації навчальної та творчої діяльності при застосуванні педагогічних технологій (Г. О. Атанов, В. П. Беспалько, О. В. Євдокімов, О. Е. Коваленко, М. І. Лазарєв, М. І. Махмутов, І. Ф. Прокопенко, Л. М. Романишина, Г. К. Селевко, Н. Ф. Тализіна, А. В. Фурман, В. Д. Шадріков, В. Ф. Шаталов, П. А. Юцявичене, І. С. Якиманська та інші);

- вивчення ефективності використання різних засобів управління навчальною та творчою діяльністю (Б. Г. Ананьєв, А. С. Белкін, Н. П. Волкова, О. В. Глузман, Т. О. Дмитренко, М. І. Лазарєв, І. Я. Лернер, Н. К. Логвінова, В. І. Луговий, П. Г. Лузан, С. О. Сисоєва, В. О. Сухомлинський, Т. І. Суцєнко, Є. М. Хриков, В. Д. Шадріков, Р. Х. Шакуров, Н. В. Шаронова, П. М. Щербань та інші);

- формування психологічних основ навчальної та творчої діяльності (Б. Г. Ананьєв, С. І. Архангельський, Д. Б. Богоявленська, Л. І. Божович, В. К. Буряк, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін, І. О. Зимня, Н. Л. Коломінський, В. А. Крутецький, О. М. Леонтьєв, В. Я. Ляудіс, О. Н. Лук, А. К. Маркова, Ю. І. Машбиць, В. С. Мерлін, В. О. Моляко, К. К. Платонов, Я. О. Пономарьов, Л. М. Попов, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Тализіна, З. Фрейд, А. В. Фурман, К. Г. Юнг, В. О. Якунін та інші).

Окремим напрямом вирішення проблеми управління навчально-творчою діяльністю є розвиток педагогічної творчості в контексті обґрунтування умов підготовки студентів до самоуправління у творчому освітньому середовищі (Б. Г. Ананьєв, В. І. Андреев, Ю. К. Бабанський,

Н. П. Волкова, О. В. Глузман, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, П. Ф. Каптерев, Н. В. Кічук, О. Е. Коваленко, Б. І. Коротяєв, П. Ф. Кравчук, М. І. Лазарев, П. Г. Лузан, А. С. Макаренко, А. К. Маркова, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, К. К. Платонов, М. М. Поташник, Л. С. Рибалко, О. Г. Романовський, Л. І. Рувінський, С. В. Савченко, В. І. Свистун, С. О. Сисоєва, В. О. Сухомлинський, Т. І. Сущенко, Є. М. Хриков, Р. Х. Шакуров, В. Ф. Шаталов та інші).

Аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що, незважаючи на досить вагомий результати наукових пошуків у галузі управління навчально-творчою діяльністю студентів, вони не набули ознак цілісного системного узагальнення. Поза увагою дослідників залишилися важливі аспекти теоретико-методологічних і методичних основ управління навчально-творчою діяльністю студентів у вищих навчальних закладах.

Таким чином, до актуальної і недостатньо розробленої слід віднести проблему системного забезпечення управління навчально-творчою діяльністю студентів, що в практиці підготовки фахівців виявляється у таких аспектах: обмеженому застосуванні дидактичних методів і засобів управління НТД; недостатньому рівні впровадження інноваційних педагогічних технологій; відсутності належного обґрунтування критеріїв професійно-творчої компетентності фахівців-аграріїв; не сформованості системи дидактичних засобів контролю НТД відповідно рівнів розвитку творчого досвіду; недостатньому вивченні пізнавальних потреб, мотивів, інтересів та цілей НТД студентів у процесі оволодіння ними фаховими знаннями; низькому рівні організаційно-методичного забезпечення управління (самоуправління) навчально-творчою діяльністю; низькій творчій активності учасників педагогічного процесу.

Урахування цих аспектів потребує вдосконалення педагогічної системи ВНЗ; розробки та впровадження інноваційних педагогічних технологій, удосконалення змісту навчання, дидактичних методів, форм та засобів, які сприяють розвитку креативних якостей фахівців економічної сфери відповідно виробничих потреб. Однак, за умов, коли зростає обсяг професійних знань і вмінь, а терміни підготовки фахівців залишаються практично незмінними, виникає проблема підвищення продуктивності та якості навчання. Як результат, в системі професійної аграрної освіти на сьогодні має місце протиріччя між необхідністю формування творчих здібностей фахівців-аграріїв і недостатньою розробленістю теоретичних і

методичних основ управління навчально-творчою діяльністю студентів ВНЗ, що підтверджується низкою суперечностей між:

- суспільними потребами у компетентній творчій особистості майбутнього фахівця аграрної сфери й недостатньою сформованістю організаційно-педагогічних умов для її розвитку і саморозвитку в навчальному процесі ВНЗ;

- обсягом необхідних професійних знань, умінь та навичок і часом, який відводиться у навчальних планах для їх засвоєння;

- необхідністю наповнення змісту професійної компетентності майбутніх фахівців-аграріїв творчим досвідом і недостатньою розробленістю дидактичних основ управління навчально-творчою діяльністю студентів, насамперед через застарілі методи організації навчального процесу;

- прагненням особистості до творчої самореалізації й недостатнім рівнем сформованості досвіду творчої діяльності;

- необхідністю вдосконалення системи управління навчальним процесом й недостатньою розробленістю технології та дидактичних засобів управління навчально-творчою діяльністю студентів;

- потребою у формуванні автодидактичних здібностей майбутніх фахівців аграрної сфери і недостатнім рівнем застосування методів самоуправління навчально-творчою діяльністю;

- потребою у формуванні досвіду індивідуальної творчості фахівця і наявністю переважно групової системи організації навчального процесу.

Наведені суперечності підкреслюють актуальність зазначеної вище проблеми та зумовлюють необхідність пошуку напрямів її вирішення з метою забезпечення педагогічного процесу методами, формами та засобами ефективного управління підготовкою висококваліфікованих, творчо обдарованих фахівців.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ

1.1. Творчість як найвищий рівень діяльності особистості

Дослідження творчості у всіх сферах діяльності завжди буде залишатися однією з найактуальніших проблем теорії і практики педагогічної науки. Як зазначає В. О. Сухомлинський: «Проблема творчості – одна з ділянок педагогічної цілини і, щоб тільки приступити до її освоєння, необхідно створити книгу про педагогічний аспект творчості» [439, с. 168]. У контексті сучасного розвитку суспільства і розширення світогляду людини провідною ідеєю освітньої парадигми має стати ідея життєтворчості, коли особистість творить саму себе і своє життя, перетворюючи наявний потенціал у творчий продукт. Принцип життєтворчості передбачає, що предметом творчості стає не тільки зовнішній, а й внутрішній світ людини, коли вона будує власне життя відповідно до певного морально позитивного задуму, що має особистісний сенс, який у кінцевому підсумку збігається із загальнолюдським.

Сучасний етап ринкових перетворень в Україні обумовлює зміну парадигми взаємовідносин держави і людини, де центральним елементом виступає творча особистість. Людина у сучасному світі виконує не лише акумулюючі і трансформативні функції, а є творцем духовних і матеріальних благ, а отже – суб'єктом управлінського процесу, результатом якого є творчий продукт. Ця обставина визначає необхідність вивчення такого феномену сучасного буття, як творчість і, відповідно, її базового складника – діяльності особистості.

Український педагогічний словник визначає творчість як продуктивну людську діяльність, що здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення [98, с. 326]. Підкреслюється, що творчість є свідомою, активною діяльністю людини, спрямованою на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних предметів, витворів тощо, які раніше ніколи не існували, з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства. У великому тлумачному словнику сучасної української мови творчість визначається як

діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. Така діяльність наповнена елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку. У тлумачному словнику В. І. Даля семантика творчості також безпосередньо пов'язується з діяльністю і пояснюється як: «... творення, створення, діяльнісна властивість» [50, с. 394]. У словнику російської мови С. І. Ожегова тлумачення творчості поєднується з цільовим початком діяльності і визначається як створення нових за задумкою культурних або матеріальних цінностей [134, с. 789]. Радянський енциклопедичний словник визначає творчість як діяльність зі створення якісно нового, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. При цьому зазначається, що творчість є специфічною ознакою людини, тобто завжди передбачає творця, суб'єкта творчої діяльності. Творчість вважається властивістю людської свідомості, а отже її активної розумової діяльності. Визначення творчості як процесу людської діяльності зі створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей надає філософський словник [460, с. 363]. Наведені вище визначення об'єднують співвідношення творчості із діяльністю людини з перетворення предметів буття в творчий продукт, що мають оригінальні властивості. За цих умов, особистість як суб'єкт діяльності виконує активні, цілеспрямовані дії по відношенню до предмету творчості.

Актуальність проблеми дослідження творчості завжди визначала зацікавленість з боку вчених і практиків у різних наукових галузях: філософії, педагогіці, психології, менеджменті, соціології, кібернетиці тощо. Останнім часом опубліковано чимало наукових праць [8; 15; 23; 29; 33; 52; 70; 82; 84; 97; 113; 124; 136; 150; 164; 169; 177; 179; 188; 194; 199; 205; 209], в яких розкривається специфіка творчої особистості, методологічні, теоретичні, соціологічні та інші аспекти її сутності і ролі в житті суспільства; структура, закономірності, психологічні особливості процесу творчості, регуляція творчої діяльності; зміст творчої праці; різноманітні аспекти активності суб'єкта у процесі пізнання. Наприклад, у дисертаційній роботі П. Ф. Кравчука [84] обґрунтовується недостатність підходу до творчості лише з точки зору результату, бо при цьому не розкриваються відмінності між творчістю як процесом і її зовнішніми результатами, між сутністю творчості і не завжди адекватними формами її прояву. Ми згодні з автором, що один з головних недоліків традиційного тлумачення творчості полягає у нехтуванні тим, що людина виступає у процесі творчості не лише як суб'єкт пізнання і перетворення зовнішнього світу, а й водно-

час як творець самої себе, своєї творчої сутності. Творча діяльність людини виступає як передумова зміни умов її життєдіяльності, розвитку її внутрішніх особистісних зусиль.

На думку В. В. Рибалко, творчість є одним із засобів підвищення емоційного тону тих, хто навчається, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції і, головне, актуалізації позитивної гами переживань, що супроводжує ефективну працю – переживання радощів від зробленого, досягнутого, почуття впевненості в своїх силах, у своєму творчому потенціалі [154]. За Р. К. Серьожніковою, творчість можна уявити як єдність процесів унікалізації й потенціалізації (унікалізація – становлення щирої неповторності людини саме в ході творчості; потенціалізація – зростання життєвого потенціалу людини, її можливостей і ресурсів саме у творчому процесі) [166, с. 226]. Ця єдність забезпечує розвиток творчої унікальності людини, що проявляється в її індивідуальній своєрідності, яка формується в ході власної творчої активності.

Тенденції історичного розвитку дослідження творчості розкриває у своїх роботах Я. О. Пономарьов, який розглядає різні спроби створення теорії творчості: філософські, психологічні, інтуїтивні [145, с. 19]. Аналізуючи різні визначення творчості, Я. О. Пономарьов робить висновок, що незважаючи на різноманітність уявлень про творчість, усі дослідники вважають, що ця проблема є комплексною. Ми згодні з цим висновком, оскільки суб'єктом творчості є особистість з її індивідуальною психологічною структурою, що позначається на необхідності врахування багатьох психологічних, педагогічних, управлінських та інших аспектів.

Дослідження А. М. Кочергіна з аналізу різних напрямів розвитку теорії творчості доводить наявність різноманітних механізмів її розвитку [83, с. 184-212]. Наприклад, прихильники інтуїтивізму вважали творчість виключно інтуїтивним процесом, продуктом несвідомої роботи мозку. Іншої думки дотримувалися прихильники емпіричного походження творчості, які зводили її переважно до логічного процесу виведення знань з вихідних положень. Прихильники інтуїтивістського та логічного підходів виділяли і досліджували різні сторони творчості, але при цьому представники кожного напрямку абсолютизували свої позиції і висновки, протиставляли інтуїцію логіці. Так А. М. Кочергін висновує, що творчість реалізується не лише інтуїтивним та логічним механізмом, а проявляється більшою мірою сукупністю мотиваційних чинників, які знаходяться у часовому континуумі. Подібний висновок робить Луї де Бройль, дослі-

джуючи процес наукового пошуку з позиції творчої діяльності [83, с. 265]. Він виявляє залежність розвитку творчості не лише від особистих якостей дослідника, але й від організаційних факторів творчого середовища – логічних етапів наукового пошуку і відмічає, що інтуїція без логічного мислення може ввести в оману.

Розглянемо змістовний складник творчості з філософської точки зору. Як зазначає О. Г. Спіркін, творчість можна визначити як мислення і практичну діяльність особистості, результатом яких є створення оригінальних, неповторних цінностей, установлення нових фактів, властивостей, закономірностей, а також методів дослідження та перетворення матеріального світу або духовної культури [174, с. 332]. При цьому релігійна філософія дивиться на творчість як на потрясіння і підйом всієї людської істоти, спрямованої до іншого, вищого життя, до нового буття. Ідеалістично-християнська філософія стверджує, що творчість носить не колективно-загальний, а індивідуально-особистісний характер. При цьому спрямований творчий акт має світовий, загальнолюдський характер. Таємниця творчості, на думку М. О. Бердяєва, полягає в тому, що творчий акт не може цілком визначатися матеріалом, який дає світ, у ньому є новизна, яка детермінована світом зовні. Це є той елемент свободи, який існує у кожному дійсно творчому акті. Він наголошує, що творчість людини не є вимогою людини і правом її, а є вимогою Бога до людини і обов'язком людини. Бог чекає від людини творчого акту як відповіді людини на творчий акт Бога [27]. З цього випливає, що до творчості здатна кожна людина, оскільки її діяльність наповнена різноманітними мотивами і, відповідно, цілями та формами праці.

Марксистське розуміння творчості, на противагу ідеалістичним і метафізичним концепціям, виходить з того, що творчість – це діяльність людини, яка перетворює природне і соціальне середовище у відповідності з цілями і потребами суспільства й індивіда на основі пізнання і використання об'єктивних законів дійсності [114]. За словами В. І. Леніна: «Людська свідомість, не тільки відображає об'єктивний світ, але і творить його. Тобто світ не задовольняє людину, і вона своїми діями вирішує змінити його» [93, с. 194, 195]. Діалектичний матеріалізм відкидає точку зору, згідно з якою природа теж творить. У природі відбувається процес еволюційного розвитку, а не творчості, яка завжди передбачає існування і дію творця – суб'єкта творчої діяльності. Аналогічні погляди на механізм діяльності наводить Г. П. Щедровицький, який зазначає, що ді-

яльність є такою субстанцією, яка захоплює індивіда і таким чином відтворюється [202]. Отже, за матеріалістичним підходом, носієм діяльності є не лише індивід, але й сама діяльність, яка відображає високий рівень соціальної зрілості людини, є результатом виховання і самовиховання особистості, навчання, а також впливу на неї суспільних відносин.

Погляди філософів-ідеалістів і філософів-матеріалістів об'єднує те, що наслідком будь-якої творчості (матеріальної чи духовної) є створення, формування людини-митця, яка відчуває потяг до самовдосконалення і вдосконалення навколишнього середовища. За Гегелем, творчість виступає продуктивною основою формування особистості, оскільки: «...істинне буття людини є її дія», тоді, відповідно, особистість формується в результаті процесу творчості [45, с. 170-172]. Підтверджуючи наведену вище тезу, В. А. Цапок доводить, що творчість веде до розвитку особистості, її самореалізації в процесі створення матеріальних і духовних цінностей [196, с. 7]. Цей висновок є фундаментальним положенням дослідження творчості, що визначає об'єктивність розвитку як предмета, так і суб'єкта творчості. Враховуючи останнє, С. У. Гончаренко наголошує, що розвиток творчого потенціалу особистості є найважливішою умовою культурного прогресу суспільства і виховання людини [47, с. 326]. Тому при організації творчості особливу увагу слід звертати на максимальну стимуляцію самостійної та індивідуальної роботи, розвиток творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків особистості.

Розглянемо структурні компоненти творчості крізь призму психологічних аспектів дослідження цього феномену. Психологічний словник визначає творчість як діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних або духовних цінностей [85, с. 351]. У цьому тлумаченні наголос робиться на таку семантичну ознаку творчості, як новизна її результату. Поглиблюючи зміст даного визначення, С. Л. Рубінштейн доводить, що творчість являє собою діяльність зі створення нового, оригінального, що входить не тільки в історію розвитку самого творця, але й в історію розвитку науки, мистецтва тощо [159, с. 482]. Визначення творчості як процесу створення, відкриття нового, що раніше для даного конкретного суб'єкту було невідомим, також дає В. О. Моляко [125]. Цінним у цьому визначенні творчості є те, що в ньому підкреслюється можливість суб'єктивної новизни її результату. Так само Л. С. Виготський писав, що творчість — це діяльність людини зі створенню нового, чи то предметів зовнішнього світу, чи умов або почуттів, які живуть і знаходяться тільки в

самій людині [38, с. 32]. При цьому він називає творчу діяльність діяльністю уявлення або діяльністю комбінаторною, результатом якої є не відображення існуючих у досвіді людини дій та вражень, а створення нових образів чи дій. Саме творча діяльність людини робить її особистістю, яка створює і видозмінює своє сьогодні. Продовжуючи цю думку, Д. Б. Богоявленська розглядає творчу діяльність як вихід за межі заданого, як рух у «креативному полі» [31, с. 37-39]. На підставі наведених вище визначень висновуємо, що творчість (творча діяльність) включає елементи управління, оскільки ця діяльність одночасно співвідноситься з цілеспрямованим впливом на об'єкт творчості, у результаті чого створюється якісно новий – творчий продукт.

У згаданих вище тлумаченнях творчості провідним її компонентом виступає діяльність особистості, спрямована на створення «нового», яке у певній ситуації і у певний час є необхідним і корисним для особистості та суспільства. Але що таке «нове»? Чи можна вважати «нове» обов'язковою ознакою творчості? «Нове» визначається як продукт творчої думки, який за певними критеріальними ознаками відрізняється від попереднього об'єкту. При цьому новий (творчий) продукт може містити і вже відомі положення, але у завершеному вигляді у сукупності обов'язково має невідомі раніше елементи (спосіб діяльності, форма, структура тощо). Однак, творча діяльність не завжди призводить до створення нового творчого продукту. А. М. Кочергін, аналізуючи проблему творчості підкреслює, що новизна не може бути необхідною і достатньою умовою творчості. При цьому комбінації математичних сутностей можуть бути новими, але безплідними з боку їх результативності. «Нове» є критерієм творчості, коли дослідник звільняється від власних і пануючих теорій або забобонів [83, с. 212]. Враховуючи, що творчість можна розглядати як процес з точки зору отримання її продукту, характеристик творчої особистості та творчого колективу, середовища, в якому зазначений процес здійснюється, стає зрозумілим, що новизна як критерій творчості потребує уточнення: у кожному з наведених вище випадків критерії творчості не можуть бути однаковими.

Н. В. Кичук на підставі аналізу досліджень психолого-педагогічного механізму творчості робить висновок про те, що цей феномен є складним і комплексним явищем, зумовленим розмаїттям соціально-психологічних і психолого-фізіологічних передумов. Творчість є умовою становлення, самопізнання і розвитку особистості. Н. В. Кичук підкрес-

лює, що вирішальну роль у творчості відіграє розумова діяльність, яка органічно поєднує в собі логічне мислення й уявлення. Вона розглядає творчість як важливу форму людської практики, активізації потенціалу суб'єкта в процесі особистісних змін і вважає, що творчий потенціал виражається в різних видах активності людини: пізнавальній, світоглядній, трудовій, комунікативній і емоційній [74, с. 29-30]. При цьому у дослідженні підкреслюється, що в різних видах активності людини зберігається її творча сутність: пошуково-перетворювальна спрямованість. Цю внутрішню потребу особистості до пошуково-перетворювальної діяльності дослідниця називає внутрішнім потенціалом (прихованою можливістю) до глибинної та конструктивної творчості.

Досліджуючи структуру творчості, О. Г. Спіркін і Г. Гіргінов підкреслюють, що творчість можна розглядати в широкому (творчість першого рівня) та вузькому (творчість другого рівня) значенні. Творчість першого рівня притаманна людському мисленню і людській практиці. З творчістю другого рівня пов'язані винахідництво, наукова творчість [174, с. 67]. Можна стверджувати, що ці рівні є взаємопов'язаними і, за певних умов, відбувається діалектичний перехід з одного рівня на інший.

Феномен творчості деякі дослідники пов'язували з особливостями творчого мислення особистості. Наприклад, К. К. Платонов визначає творчість як мислення у його найвищій формі, яке виходить за межі необхідного для розв'язування задачі вже відомими способами [141, с. 147]. Цей аспект змістовно вирізняє діяльнісну структуру творчості, доводячи її особливе призначення – розвиток особистості і формування її як носія нових ідей. У цьому контексті С. Л. Рубінштейн так визначає значущість творчості у формуванні моральної особистості: «У творчості твориться і сам творець. Лише у творенні з тих уламків і осколків людства, які одні нам дані, етичного, соціального цілого твориться моральна особистість. Лише в організації світу думок формується мислитель; у духовній творчості зростає духовна особистість» [160, с. 94-95]. За цих умов, творчість можна розглядати одночасно як процес і результат досягнення цілей розвитку особистості, які матеріалізуються в інтелектуальний творчий продукт.

Особливості творчого мислення видатних людей ґрунтовно проаналізовано в монографії А. М. Кочергіна. На його думку, процес творчого мислення складається з двох етапів перетворення інформації: формально-логічного та діалектичного. При цьому творчий процес

пов'язується з тим якісним стрибком у нашому знанні, який відбувається при народженні нової ідеї, тобто процес творчості співпадає не з формально-логічним етапом переробки інформації, а з діалектичним, який включає, однак, і перший. Діалектичний етап характеризується тим, що повернення до старого здійснюється на новій основі, тобто при поверненні до вихідних знань ми бачимо, що вони містять у собі елементи нових знань. Аналізуючи фактори, які стимулюють творчу діяльність, А. М. Кочергін зазначає, що творчості можна навчити і навчитися [83, с. 200]. Цей висновок також доводить можливість розглядати творчість саме як об'єкт організації та управління, оскільки вона перебуває під впливом творчої особистості.

Процес формування творчої особистості багатьма дослідниками пов'язується з вивченням її творчої діяльності, в основі якої лежать окремі дії та операції [14; 94]. Діяльність – процес вирішення людиною життєвих завдань, які спонукаються метою, на досягнення якої цей процес спрямований. Дія є елементом діяльності, який визначається відповідним мотивом і метою. Операція – закінчена дія, що спрямована на вирішення визначених завдань. В українському педагогічному словнику поняття «діяльність» визначається як спосіб буття людини у світі, здатність її вносити відповідні зміни [98]. С. У. Гончаренко так визначає загальні засоби діяльності та її предмет: «Сукупність знарядь праці, створених людьми; техніка і технологія. Універсальним предметом діяльності є природа й суспільство, а її загальним наслідком – олюднена природа» [47, с. 98]. В. Я. Ляудіс підкреслює, що діяльність являє собою сукупність актів, спрямованих безпосередньо на предмет потреби (мотив) на відміну від актів (дій та операцій), метою яких є проміжні предмети (цілі або умови) [109, с. 37]. Враховуючи останнє, можна зазначити, що основними компонентами діяльності є суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт і, на який спрямована ця діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності.

Вивчаючи взаємозв'язок діяльності людини та її соціальної сутності Б. Г. Ананьєв, М. С. Каган, В. Ф. Овчинников визначають діяльність людини як «абсолютний стан або засіб існування її соціальної сутності» [6; 68; 69]. Дослідники вважають, що діяльність потрібно розуміти не лише як зміну зовнішньої дійсності, але й як перетворення внутрішнього світу людини, розкриття і реалізацію прихованих потенцій в процесі роз-

витку її відносин із зовнішнім світом. Таке перетворення власного світу включає «спілкування», «розуміння», «діалог із зовнішнім світом» та інші дії. Навпаки, Г. С. Батищев вважає це неправомірним, бо в цьому випадку діяльність не залежить від обмеженості її предметного поля. Розкриваючи проблему розмежування предметного поля, він підкреслює, що для культурної епохи, для суспільства, соціальної групи і для індивіду завжди існує історично визначена межа розпредмечування, по той бік якої лежать такі змістовні одиниці, які можуть бути доступними лише при радикально іншому рівні діяльності. Всі види людської діяльності не зможуть подолати цієї межі, це вдається тільки творчості. Творчість відрізняється від діяльності тим, що вона «може» саме те, що діяльність принципово «не може», бо вона є прогресивним зрушенням меж предметного поля, які обмежують діяльність і замикають її у власній сфері [22, с. 13-51]. П. Ф. Кравчук розділяє ці погляди і доводить, що творчість є креативною діяльністю, але після того, як вона стане наддіяльнісним відношенням суб'єкта і до самого себе [84]. Зазначені положення визначають виняткову функціональну значущість творчості – можливість впливати як на зовнішній, так і на внутрішній (саморозвиток людини) аспекти діяльності особистості.

У ході історичного розвитку суспільства змінюються умови, зміст і засоби діяльності людини, що визначають і формують її свідомість. На кожному рівні вікового розвитку визначена діяльність набуває провідного значення у формуванні нових психічних процесів, особливостей особистості та її свідомості. У цьому контексті Л. Уайт розвиває ідею «культурної детермінації» діяльності. За цією теорією, зв'язки організму людини з відповідним середовищем опосередковуються культурою. При цьому культура виступає для індивіда у формі відповідного мотиву. Л. Уайт пропонує таку формулу діяльності людини: організм людини – культурні стимули – діяльність. Саме наявністю культурного складника визначається відмінність у детермінації психічних реакцій тварин і людини. Передумова людської діяльності починається з набуття життєвими процесами предметності. За словами О. М. Леонтьєва: «Діяльність на психологічному рівні є одиницею життя, що опосередковується психічним відображенням, реальна функція якого відображає орієнтацію суб'єкта у предметному світі. Діяльність – це не реакція і не сукупність реакцій, а система, яка має структурну побудову, свої внутрішні переходи і перетворення, свій розвиток» [94, с. 82].

Теза про те, що основою діяльності є її предметність, сьогодні вже є аксіомою. При цьому предмет діяльності визначається двома складниками: 1) незалежне існування діяльності суб'єкта; 2) образ предмета, продукт психічного відображення його ознаки. Розвиток предметного змісту діяльності визначається його психічним відображенням. Тому сам предмет діяльності є регулятором цієї діяльності. За таких умов О. М. Леонт'єв визначає кільцеву структуру діяльності: вихідна аферентація – еффлекторні процеси (реалізують контакти з предметним середовищем) – корекція діяльності за допомогою зворотного зв'язку [94, с. 86]. Отже за О. М. Леонт'євим, процес діяльності обумовлюється: по-перше – предметом діяльності, по-друге – продуктом діяльності, який визначається предметним змістом. Тобто, у процесі діяльності здійснюється подвійний перехід: 1) предмет – процес діяльності; 2) діяльність – суб'єктивний продукт.

Узагальнюючи зміст людської діяльності, О. М. Леонт'єв доводить важливість характеру зв'язків у ході розвитку особистості. Діяльність визначається не лише окремими діями, але й відповідною структурою взаємозв'язків через систему постійних взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом у ході творчого процесу. Ідея наявності зв'язків у діяльності приводить О. М. Леонт'єва до такого висновку: «Діяльність – це те, що пов'язує воєдино суб'єкт і об'єкт»; «...одним з основних параметрів особистості є зв'язок (широчинь зв'язків людини зі світом, рівень їх ієрархічності, загальна структура зв'язків)» [94, с. 159]. Продовжуючи тезу щодо системності людської діяльності, Л. М. Попов робить висновок про те, що особистість є системно-структурованим утворенням з різноманітними видами діяльності і комунікативними зв'язками, що призводить до формування творчої діяльності [146, с. 22, 23]. При цьому самодіяльна творча діяльність розглядається Л. М. Поповим як багаторівнева система цілеутворення з індивідуальним способом організації, що включає такі взаємопов'язані підсистеми: когнітивну, регулятивну, комунікаційну.

Важливим змістовним аспектом діяльності є її поєднання з управлінським впливом. За марксистським тлумаченням, діяльність являє собою специфічну форму людського ставлення до навколишнього світу, який змінюється і перетворюється через цілеспрямований вплив людини. При цьому основним видом діяльності людини є праця, з якою пов'язані інші види людської діяльності (гра, навчання, спілкування та ін.). Напри-

клад, розумова праця як особлива, суспільно необхідна теоретична діяльність виникає на основі фізичної праці у ході соціально-історичного розвитку людини [85, с. 47]. Залежність діяльності від управлінського впливу визначається її відповідними структурними компонентами. За А. М. Кочергіним, аналіз структури як матеріальної, так і духовної діяльності, включає такі основні елементи: предметний зміст; мотиви, які спонукають суб'єкт до діяльності; цілі діяльності; засоби, за допомогою яких діяльність здійснюється; результати діяльності [83, с. 48]. Управлінський аспект діяльності також підтверджує П. Я. Гальперін. Він визначає процес діяльності крізь призму таких компонентів, як: предмет перетворення, продукт перетворення («предмет потреби» суб'єкта діяльності), засоби, акти перетворення предмета на продукт, які називаються діями (операціями). Кожна конкретна діяльність є віддзеркаленням предмета, продукту, засобів і виконавчих актів діяльності, їх складу і послідовності здійснення у вигляді певної програми. Відповідно, діяльність представлена актами, які створюють дане віддзеркалення. Ці акти П. Я. Гальперін називає орієнтовними діями, які мають доповнюватися елементами спостереження і контролю – контрольними операціями [43, с. 34]. Положення, запропоновані П. Я. Гальперіном, визначають діяльність як технологічний управлінський процес, що проходить певні стадії, починаючи з мотивації діяльності, постановки цілей, організації їх виконання – до контролю та регулювання.

Теза стосовно природного управлінського аспекту діяльності розкривається у дослідженнях С. Л. Рубінштейна, який визначає такі компоненти у структурі діяльності: потреби, пізнавальна, виконавча та регулятивна частина дії [158, с. 246]. Розглядаючи діяльність як процес управління, Н. Ф. Тализіна зазначає: «...будь-яка дія людини є своєрідною мікросистемою управління, що включає орган управління (орієнтовна частина дії), виконавчий орган (виконавча частина дії), контролюючий орган (контрольна частина дії)» [179, с. 66]. Враховуючи останнє, діяльність можна розглядати як об'єкт управління (самоуправління) за умов цілеспрямованого впливу на неї особистості, що призводить до отримання творчого продукту. Таку діяльність маємо співвідносити із законами управління (необхідної (достатньої) різноманітності (У. Р. Ешбі), зворотного зв'язку, єдності управління та інформації, творчої самореалізації того, хто навчається, в освітньому середовищі; вірогіднісного характеру управління; системності; екстремальності; цілісності та єдності управлін-

ського процесу тощо). Хоча закони не можуть відобразити всі існуючі об'єктивні взаємозв'язки у процесі управління діяльністю, вони дозволяють проектувати компонентну структуру діяльності, визначати механізми управління діями та операціями, формувати центри функціональної відповідальності в системі управління.

Операційний підхід до визначення змісту діяльності запропоновано О. М. Леонт'євим [94, с. 102], який доводить, що способи здійснення дії є операціями, які залежать від певних умов. Тобто операції характеризують технічну сторону виконання дій. При цьому генезис дії лежить у відносинах обміну діяльностями, оскільки будь-яка операція є способом перетворення дії на іншу дію. Операційна діяльність з позиції психологічного підходу, за Н. Н. Шоєвим, являє собою активну взаємодію суб'єктів з навколишнім середовищем, спрямовану на створення визначених продуктів матеріальної або духовної культури. Таким чином, діяльність є головним засобом задоволення потреб особистості у її розвитку та існуванні [201, с. 247-249]. Аналіз попередніх наукових положень дає можливість зробити висновок, що основою діяльності особистості є її конкретні керовані дії. Дія – це процес, який підпорядкований запрограмованому результату – визначеній меті. Отже, діяльність визначається сукупністю конкретних дій та операцій; дії підпорядковані окремим частковим цілям, що визначають певну мотиваційну поведінку особистості. При цьому конкретна дія відповідає досягненню визначеного завдання.

Одним із проблемних питань діяльності особистості є взаємозв'язок предметної (практичної і пізнавальної) діяльності з фазами розвитку взаємовідносин із людьми та суспільством. У результаті таких взаємовідносин виникають ієрархічні зв'язки мотивів, які утворюють «вузли» особистості. Як зазначає О. М. Леонт'єв: «...в'язання цих «вузлів» являє собою процес індивідуального розвитку особистості» [94, с. 208]. Конкретний вид діяльності має індивідуальну мотивацію, цілеспрямовані дії, а також їх автоматизовані компоненти – операції, які забезпечують використання необхідних засобів та врахування умов для досягнення результату. Г. О. Атанов, аналізуючи праці П. Я. Гальперіна, В. В. Давидова, Д. Б. Ельконіна, О. М. Леонт'єва, Ю. І. Машбиця, С. Л. Рубінштейна, Н. Ф. Тализіної та інших вчених, пропонує таку структурну модель діяльності: суб'єкт; потреби; мотиви; головна мета; часткові цілі; умови; дії; операції; результат (прямий або побічний) [14; 15, с. 29]. При цьому, за

висновками Г. О. Атанова, будь-яка діяльність має такі обов'язкові системні компоненти: потреби – мотиви – цілі – підцілі – задачі – дії – операції – продукт.

Інтерпретуючи структуру діяльності людини до НД студента, В. К. Буряк виділяє такі її елементи: мотиваційно-цільовий, змістовно-орієнтовний, дієво-операційний, організаційно-планувальний, контроль-но-оцінний [36, с. 12]. Враховуючи психологічний (О. М. Леонт'єв) та методологічний (Г. П. Щедровицький) підходи до змісту діяльності, А. В. Хуторський визначає такі структурні компоненти освітньої діяльності: потреби і мотиви; внутрішні і зовнішні цілі; програми діяльності; інформаційна основа та освітнє середовище; прийняття рішень як результат самовизначення того, хто навчається; продукти діяльності; діяльнісно важливі особистісні якості [194, с. 62]. Отже, розглянувши структуру творчої діяльності людини можна виділити такі її основні компоненти: 1) мотиваційно-орієнтований; 2) організаційно-виконавчий; 3) контроль-но-аналітичний. При цьому А. В. Хуторський наголошує на наявності як зовнішньої форми (освітній продукт, що відноситься до відповідної освітньої галузі), так і внутрішньої (знання, способи діяльності, особистісні якості, які набули розвитку) щодо результатів діяльності. Створення зовнішнього матеріального продукту задовольняє потреби тих, хто навчається, у самореалізації і сприяє розвитку їхніх когнітивних, креативних і оргдіяльнісних якостей. У цьому підході цінним є визначення креативного результату у діяльності особистості, що призводить до постійного вдосконалення творчого потенціалу індивіда, зокрема уявлення, асоціативності, фантазії, мрійливості тощо.

Попередній висновок підтверджує Р. К. Серьожникова, яка вважає, що оцінка викладачем творчої діяльності студента повинна мати відношення не тільки до об'єктивної новизни і значущості її результатів, але й до самої творчої діяльності, яка теж представляє результат. Відповідно, творчість студента автор визначає як індивідуально-особистісну діяльність у навчальному процесі, в результаті якої виникають пошук, аналіз ситуацій, оцінка нової інформації, вибір об'єктів дослідження, вибір орієнтирів, планування творчої поведінки, прогнозування розвитку гіпотез і задумів рішення [166, с. 226]. Таку діяльність характеризують: гнучкість застосування методів навчання, багатоваріантність форм і засобів організації діяльності, вміння знаходити інноваційні рішення складних завдань, нестандартність у відповідях та ін.

Важливою передумовою творчості як діяльності є бажання досягти визначеної особистістю мети. При цьому труднощі, що виникають на шляху досягнення цілі, є своєрідними спонукальними мотивами прояву творчості. К. Д. Ушинський підкреслював, що існування перешкод є необхідною умовою існування будь якої діяльності [182, с. 355]. Виходячи з цього, В. І. Андреев визначає творчість як один з видів людської діяльності, спрямованої на вирішення протиріччя (розв'язування творчого завдання), для якої необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) і суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, здібності), результат якої має новизну і оригінальність, особисту та соціальну значимість, а також прогресивність [9, с. 49].

Найбільш яскраво творчість проявляється в науковій діяльності, оскільки науково-дослідна робота студентів є системним утворенням, яке має свою структуру, зміст і форми творчого наповнення. В. М. Шейко і Н. М. Кушнарєнко зазначають: «Творчість – це наукове виробництво, яке передбачає плановість у роботі» [200, с. 39-40]. При цьому творчий підхід означає, що на всіх етапах дослідження науковець прагне до пояснення фактів, предметів, явищ, намагатися сказати щось нове в науці. Тому для наукової творчості характерною ознакою є постійна кропітка розумова праця. Мислення, міркування – це один із основних елементів наукової праці. На підтвердження наведених вище закономірностей наукової творчості В. О. Сухомлинський наголошує на тому, що в основі творчої особистості лежить активізація розуму. «Мисліть, мисліть і ще раз мисліть» – говорив педагог, звертаючись до студентської молоді. При цьому він підкреслював, що студент має регулярно студіювати – глибоко осмислювати інформацію, трансформувати факти і висновки у своїй свідомості і тільки після цього занотовувати нову інформацію у робочий зошит [177, с. 5, 24]. Отже, серед правил наукової творчості особливе значення має постійна робота мозку над сутністю і специфікою об'єкта та предмета дослідження.

С. О. Сисоева, аналізуючи структуру творчої особистості, зазначає, що творчість людини, як правило, розглядається в двох аспектах: 1) як сукупність якостей особистості, в яких проявляється відношення суб'єкта до світу і самого себе, його спосіб самоствердження; 2) як діяльність певного характеру, яка відображає вищий рівень активності людини, спрямованої на подолання конкретних протиріч з метою пошуку істини. Суперечлива єдність цих двох аспектів знаходить відображення у науковій

дискусії щодо взаємозв'язку творчості і діяльності. Своє бачення взаємозв'язку категорій творчості і діяльності С. О. Сисоєва відображає так [167, с. 11]: *по-перше*, діяльність є основою творчості; сутність людини-творця виражається в діяльності, але повністю не проявляється в ній. Повністю людська сутність проявляється саме у творчості, яка відбиває високий рівень активності людини, спрямованої на розв'язання діалектичного протиріччя між «старим» і «новим», у процесі якого долаються межі наявної діяльності; *по-друге*, творчість і діяльність спрямовані на перетворення навколишнього світу і самої людини як діючого суб'єкта, але діяльність може бути продуктивною і репродуктивною, творчість виступає тільки у взаємозв'язку продуктивного і репродуктивного, включаючи не тільки безпосередньо результативні дії, але й мотиви, відношення, погляди, переживання, самосвідомість і інші форми прояву людських якостей, які не приводять до певного видимого результату; *по-третьє*, результати творчої діяльності не завжди є соціально значущими і новими у прямому розумінні. Молодіжна творчість, самодіяльна, індивідуальна творчість – не мають у прямому значенні суспільної цінності. Це – суб'єктивно значуща творчість. Новизна в цьому плані полягає в особистісному підході до створення вже відомого, в індивідуальному відкритті. Тому можна говорити про новизну об'єктивну (для всього суспільства) і суб'єктивну (для окремої людини).

С. О. Сисоєва підкреслює, що в сучасних умовах гуманізації суспільства необхідно переглянути поділ новизни на об'єктивно і суб'єктивно значущу. Гуманне суспільство – таке, в якому людина є найвищою цінністю. Саме тому результати творчої діяльності будуть завжди соціально значущими: чи то стосується об'єктивно нового результату, чи то будуть зрушення в особистісному (індивідуальному) творчому розвитку людини [167, с. 12]. Цей висновок доводить об'єктивну суспільну значущість творчості як процесу управління, завдяки чому створюється не лише творчий продукт, але й вдосконалюється сама особистість.

У дослідженні проблеми творчості використовується поняття «творчі сили». П. Ф. Кравчук зауважує, що «творчі сили» по суті ототожнюються з виробничими силами, структура яких включає трудову діяльність, свідомість, моральність, а також такі компоненти, як: спрямованість, здібності, потреби, інтереси, змістом яких є мета, засіб, результат [84]. Він розглядає творчі, соціальні сили як дійсні, об'єктивні сили, що впливають на суб'єктивні здібності особистості і забезпечують реалізацію

її творчих можливостей. При цьому важливим елементом проблеми розвитку творчої діяльності є реалізація принципів творчої самодіяльності особистості. Саме у можливості вільного індивідуального прояву внутрішніх потреб індивіда С. Л. Рубінштейн вбачав механізм розвитку творчого потенціалу людини: «... особистість тим значніша, чим більше її сфера дії, той світ, у якому вона живе, і чим більш досконалий останній, тим більш завершеною є вона сама. Саме актом творчої самодіяльності, створюючи і його, і себе, особистість створюється і визначається» [160, с. 103]. Слід зазначити, що стимулом до творчості є проблемна ситуація, яку неможливо вирішити традиційними способами. Оригінальний продукт діяльності створюється у результаті формулювання нестандартної гіпотези і переплетення нетрадиційних взаємозв'язків елементів проблемної ситуації.

Ґрунтовний аналіз численних проявів творчості на основі вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень був проведений Я. О. Пономарьовим [145]. Він встановив зв'язки творчості з психологічними якостями особистості, проаналізував структуру психологічного механізму творчості та визначив творчість як «механізм розвитку» і як «взаємодію, що веде до розвитку» [145, с.10]. З цього випливає, що у процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості та здійснюється їх розвиток. Особливості процесу творчості полягають у тому, що сам процес творчості впливає на його результат, який у свою чергу виражається не тільки у зміні предмета, а й у зміні самого суб'єкта творчості. Творчі можливості особистості реалізуються не тільки в спеціальній діяльності зі створення загальнокультурних цінностей, але й у самому процесі життя людини, в результаті досягнення її потреб у самореалізації, самовираженні, саморозвитку. При цьому під творчим самовираженням розуміють здатність людини створювати свій внутрішній світ, світовідчуття самого себе. Предметом творчості виступає сам суб'єкт діяльності, який постійно реалізує себе у цілеспрямованій діяльності власного життєвого шляху.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що діяльність є підґрунтям творчості та її цільовим початком. Творча діяльність людини спрямована на створення якісно нового (творчого) продукту (такого, що ніколи раніше не існував) для конкретної особистості у ході перетворень відомих образів та дій. При цьому новим продуктом може виступати і сама творча діяльність, яка за формами, способами, продуктивністю та іншими ознаками якісно відрізняється від попередньої. У творчості людина

виходить за межі даного природою, використовуючи систему знань, умінь та навичок, створює нове, відповідно своїм цілям. Тому творчість можна розглядати як найвищий рівень діяльності людини, що ґрунтується як на накопиченому суспільством досвіді, так і на індивідуальній компетентності особистості. Визначення змісту категорії «творчість» базується на таких ознаках:

- творчість як діяльність – комплексна активна діяльність, яка є умовою багатьох соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, спрямована на задоволення потреб людини у створенні нових (значущих для особистості і (або) суспільства) духовних та матеріальних цінностей;

- творчість як об'єкт управління – є специфічним утворенням, що перебуває під цілеспрямованим впливом творчої особистості. За умов здійснення цього впливу вона вдосконалюється за формами, способами, продуктивністю та іншими ознаками і являє собою якісно новий продукт;

- творчість як процес управління – є завжди оригінальною, тобто в процесі творчої діяльності завжди застосовуються або нові засоби, або нові способи, або нові програми з перетворення об'єкта творчості у якісно новий продукт;

- творчість як результат – створення нових оригінальних продуктів, способів, моделей, алгоритмів, програм, технологій тощо.

На підставі теоретичного аналізу природи діяльності слід висновити, що творчість є цілеспрямованою, активною, самостійно-індивідуальною діяльністю людини, яка спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних (які ніколи раніше не існували) продуктів (предметів, образів, дій) з метою вдосконалення матеріального та духовного життя окремої особистості і суспільства в цілому. Отже, творчість визначаємо як найвищий рівень цілеспрямованої діяльності особистості з перетворення об'єкта творчості у якісно новий стан, у процесі чого створюються не лише матеріальні і духовні цінності, але й здійснюється вдосконалення самого суб'єкта творчості на основі його саморозвитку і самореалізації.

1.2. Структурно-функціональний аналіз навчально-творчої діяльності студентів

Творча діяльність в умовах педагогічного процесу представлена навчально-творчою діяльністю, що відображає освітні відносини між викладачем і студентами на основі їхніх цільових функціональних завдань у межах навчальної програми. З метою визначення сутності НТД проведемо її структурно-функціональний аналіз, ураховуючи як загальні, так і специфічні педагогічні підходи [16; 112; 162]. Для цього розглянемо зміст навчальної діяльності як передумови формування НТД. Оскільки освітнє середовище поєднує в собі два суб'єкти діяльності – педагога і студента, навчальний процес у вищій школі представляє собою сукупність двох взаємопов'язаних і одночасно самостійних видів діяльності – діяльності викладача і діяльності студента. Традиційно діяльність викладача поєднують з педагогічним впливом на освітню (навчальну) діяльність студента (організація і управління процесом навчання і виховання), а діяльність студентів називають навчальною (із засвоєння відповідного досвіду). Перша діяльність забезпечує передачу досвіду, а інша – його сприйняття.

Психолого-педагогічний аналіз джерельної бази дослідження дозволяє визначити НД як спеціально організовану, спрямовану на засвоєння освітнього досвіду попередніх поколінь, результатом якої є формування способів діяльності [16, с. 77]. Сучасний словник з педагогіки трактує навчання як цілеспрямований педагогічний процес організації і стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності учнів з оволодіння науковими знаннями, вміннями і навичками, розвитку їх творчих здібностей, світогляду, морально-етичних поглядів і переконань. Враховуючи наявність тісних, взаємозалежних зв'язків між педагогічною і навчальною діяльністю, необхідність управлінського впливу педагога на НД з метою розвитку творчих здібностей студента, навчальна діяльність має бути творчо спрямованою і визначатися як навчально-творча діяльність, що має ознаки керованості у визначених межах. Однак, творчі операції НД студента важко передбачити та запрограмувати через наявність індивідуальної психологічної структури особистості, що не дозволяє гарантовано досягати творчого результату. Відповідно керованість НТД обмежується психологічними, дидактичними та організаційними факторами.

Зміст НД визначається відповідними цілями, що формуються суб'єктами навчального процесу за ОПП підготовки фахівців. Цільова

програма НД визначається програмно-цільовим методом. Завданням педагога у цьому процесі є визначення пріоритету цілей і організація НД таким чином, щоб студенти досягали продуктів діяльності у повному обсязі на основі самоуправління навчальними діями відповідно сучасних принципів дидактики. Основою цілей НД є відповідні навчальні завдання, які формуються педагогом з метою досягнення певних результатів. Г. О. Атанов зазначає: «У навчальній діяльності важливий не результат, отриманий у процесі діяльності, а сам процес вирішення завдань, процедура вирішення. У навчальній діяльності вирішення завдань – це не мета, а засіб досягнення навчальних цілей, адже у процесі вирішення навчальних завдань формується спосіб діяльності» [16, с. 86]. За цим підходом продуктами НД є, насамперед, якісні зміни у самому суб'єкті діяльності (формування нових знань, вмінь, навичок, досвіду творчої діяльності та інших елементів психологічної структури особистості) на основі збагачення її світогляду. При цьому НД студента виступає одним із різновидів діяльності людини, яка породжена особливою потребою, спрямованою на перетворення суб'єкта, на його вдосконалення у процесі навчання. Така діяльність має розглядатися як складник розумової діяльності людини, частиною якої вона є.

НД є системним об'єктом, що складається з окремих компонентів, кожен з яких має індивідуально властиві цільові функції. Г. О. Атанов, на основі досліджень Ю. І. Машбиця [119], відокремлює чотири способи структуризації НД: функціональний, динамічний, операційний, організаційний [15, с. 25, 26]. Перший спосіб передбачає визначення функціональних частин діяльності, що забезпечують зв'язок між такими компонентами, як: мотиви, знання, дії, результат засвоєння знань та ін. Динамічний спосіб структуризації дозволяє простежити динаміку взаємопереходів цілей, продуктів і засобів діяльності. Третій спосіб (операційний) – передбачає виділення операторів як компонентів діяльності, що забезпечують управління визначеними діями програми операційної діяльності. Організаційний метод структурування виділяє у НД такі етапи: орієнтовно-мотиваційний, операційно-пізнавальний, контрольний-оцінний. В умовах НТД маємо обов'язково враховувати творчий складник, що дає можливість запропонувати комплексний підхід до структуризації діяльності на основі управлінсько-евристичної моделі. При цьому можливе відокремлення операційного компоненту, який буде забезпечувати організацію та керування творчими процесами діяльності.

Розробляючи положення психологічної теорії діяльності, В. В. Давидов, І. О. Зимня, О. М. Леонтьєв, А. К. Маркова, Д. Б. Ельконін та інші вчені підкреслюють, що НД за своєю структурою повторює, відтворює будову будь-якої розумової діяльності людини [49; 58; 94; 113]. В. Я. Ляудіс, реалізуючи концепцію діяльнісного підходу, визначає структурні компоненти діяльності того, хто навчається, на основі цільової ієрархії: 1) орієнтовні операції; 2) навчально-виконавчі операції; 3) контрольні операції [109, с. 50-54]. Такий підхід дозволяє зробити висновок щодо відокремлення функціонального складника у структурі навчальної діяльності, починаючи з її мотиваційної орієнтації, визначення цільової програми, здійснення організації, контролю, аналізу та регулювання. Слід зазначити, що НД формується не одночасно, а проходить у своєму розвитку низку послідовних етапів із характерними для них педагогічними умовами. Тому програма формування НД має складатися з послідовних етапів з відповідними цілями, завданнями і взаємозв'язками. Наприклад, у навчальному процесі у студентів формуються не лише окремо взяті компоненти діяльності, а також розвивається уява про взаємозв'язки і взаємодію компонентів. У зв'язку з цим, завдання НД полягає як в особливій організації процесу засвоєння студентами того чи іншого обсягу інформації, так і в розвитку їхніх умінь орієнтуватися у потоці інформації (знаходити, аналізувати, порівнювати, сприймати, передавати потрібну інформацію тощо).

Однією з основних характеристик НД (її базовим елементом) є активність людини, що виникає як реакція на певні умови навколишнього середовища [21; 104; 184]. Ці умови (мотиваційні, організаційні, соціальні, психологічні та ін.) у навчальному середовищі визначаються, перш за все, педагогічною діяльністю, що уявляє собою відповідний управлінський вплив з боку викладача і дидактичних засобів. Наприклад, В. К. Буряк відзначає, що важливим фактором формування активної пізнавальної діяльності студентів є створення педагогічних ситуацій для самовираження [36, с. 19]. Такі ситуації виникають, якщо спілкування в групі здійснюється в умовах психологічної сумісності й комфортності, якщо проявляється постійний взаємний інтерес до різних видів діяльності, якщо студенти заохочуються до обміну враженнями і знаннями про різні сторони дійсності.

Розглянемо сутність поняття «активність» та його змістовне наповнення крізь призму НТД, адже цей термін у багатьох наукових дослі-

дженнях пов'язується з поняттям «діяльність» (лат. «activus» – діяльний). К. К. Платонов так визначає зміст активності: «... інтенсивність спрямованості особистості на певну діяльність, яка найбільш чітко проявляється в характері» [142, с. 8]. Активність студентів, безумовно, є однією з основних якісних характеристик навчально-творчої діяльності. В. Бурбан знайшов у педагогічній діяльності М. І. Пирогова таку тезу щодо важливості активності тих, хто навчається: «Дитина, яка не привчилася напружувати свою увагу у початкових класах, ніколи не піде вперед і діяльність її розуму ніколи не буде самостійною, якщо її не привчатимуть вникати в те, що чує, і обмірковувати те, що має сказати». Спираючись на досвід науково-педагогічних ідей С. Л. Рубінштейна, [159], А. В. Петровського [140], В. І. Лозової [101], Д. Б. Богоявленської [31], та інших вчених П. Г. Лузан зазначає, що проблема визначення сутності активності – предмет глибокого педагогічного дослідження. Дослідником доведено, що сформованість продуктивної навчально-пізнавальної активності студентів є стрижневою основою творчої навчальної діяльності студентів і відповідно високого рівня професійної підготовки майбутніх фахівців-аграріїв [104]. Ця теза збігається зі змістом запропонованої нами концепції і підтверджується низкою педагогічних закономірностей, основною з яких є залежність рівня сформованості творчого професійного досвіду фахівців від відповідного рівня творчої активності студентів.

В. І. Лозова визначає активність людини як здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до її потреб, інтересів, цілей. Як риса особистості – активність виявляється у її діяльності (праці, навчанні, громадському житті, різних видах творчості, спорті, іграх та ін.) [101; 102]. Вона зауважує, що між активністю та діяльністю (в якій активність формується, розвивається і проявляється) існує діалектичний взаємозв'язок. Активізація пізнавальної діяльності вимагає застосування різних методів, засобів, форм навчання, які спонукають особистість до виявлення активності. Для цього потрібна така організація навчального процесу, за якої об'єкт пізнання був би включеним у сферу діяльності, що створює передумови виявлення активності особистості [102, с. 42]. При цьому В. І. Лозова доводить необхідність розгляду творчої пізнавальної діяльності крізь призму проблемного навчання за умов високої активності того, хто навчається [там само, с. 84]. В основі такої діяльності має бути творче мислення, самостійний пошук у ситуації з ускладненням, осмис-

ленням результатів у ході постійних рефлексивних дій. За цих умов творча активність особистості набуває ознак творчої навчальної діяльності.

С. У. Гончаренко визначає активність як: «...дидактичний принцип, що вимагає від педагога такої організації навчального процесу, яка сприяє вихованню в учнів ініціативності і самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь та навичок, розвитку в них спостережливості, мислення і мови, пам'яті й творчої уяви» [47, с. 21]. Такий підхід до формування навчальної активності має враховувати творчу спрямованість не лише викладача, але й студента, а отже визначатися творчою активністю в навчальному процесі, що має ознаки співтворчості.

З психологічної точки зору змістовна наповненість активності має певні відмінності від діяльності. Наприклад, С. Л. Рубінштейн бачив відмінність між активністю та діяльністю у такому: «Про будь-який психічний процес усвідомлення, мислення і т.д. ми говоримо, що він становить єдність змісту і процесу, і підкреслюємо його активний характер. Але мислення як процес – це для нас активність, а не діяльність. Про діяльність і дію в специфічному значенні слова ми будемо говорити тільки там, де є вплив, зміна оточення. Діяльність у власному розумінні слова – це предметна діяльність, це практика» [160, с. 49]. За цих умов ознакою навчально-творчої діяльності має стати її керованість за наявністю педагогічного (управлінського) впливу, а ознакою активності – набуття особистістю творчих якостей діяльності.

Враховуючи висновок С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Богоявленська пропонує класифікувати активність за ознакою ставлення особистості до характеру діяльності і визначає такі три рівні активності: 1) репродуктивний (інертний, пасивний рівень, у якому учні залишаються в рамках початкових способів дій); 2) евристичний (характеризується прагненням учнів до вдосконалення тієї чи іншої діяльності, готовності до пошуку нових способів рішень); 3) креативний (вищий рівень інтелектуальної активності, що характеризується ініціативою в постановці завдань, у прагненні виявити причинно-наслідкові зв'язки і залежності, в умінні переходити до теоретичних узагальнень, коли емпіричні закономірності стають самостійними проблемами, об'єктом теоретичних досліджень [159; 31]. Аналогічний підхід щодо визначення характеру пізнавальної діяльності пропонує Г. І. Щукіна, яка визначає такі види активності: 1) репродуктивно-наслідувальна (за допомогою якої досвід діяльності накопичується

через досвід іншого суб'єкта навчання); 2) пошуково-виконавча (має місце більш високий рівень самостійності, де необхідно знайти способи виконання завдання); 3) творча (найвищий рівень, де учень самостійно робить постановку завдання, обирає нові, нешаблонні, оригінальні шляхи його виконання) [203]. У своїх дослідженнях автор доводить, що пізнавальна активність характеризується пошуковою спрямованістю у навчанні, інтересом і емоційним піднесенням, що у свою чергу визначає творчий характер цього процесу.

Вивчаючи погляди вчених-психологів на змістовну основу активності та її зв'язок з діяльністю, П. Г. Лузан робить такі висновки. По-перше, навчально-пізнавальна активність формується і проявляється у навчально-пізнавальній діяльності, є її якісною характеристикою. По-друге, активність особистості у навчально-пізнавальній діяльності характеризується особливим психічним станом, який може трансформуватися в певні психічні структури і набувати якості рис особистості. По-третє, конкретні прояви активності людини мають суто кількісні і якісні ознаки [105, с. 58]. На основі аналізу наукових розробок проблеми активності вчений дає визначення навчально-пізнавальної активності як багаторівневого цілісного утворення особистості, що характеризується регулюючим психічним станом суб'єкта у навчанні і виявляється в результатах та ставленні до навчально-пізнавальної діяльності [там само, с. 71-72]. Підкреслюючи роль психологічного фактора в активності особистості, П. Г. Лузан доводить, що навчально-пізнавальна активність має розглядатися як системна цілісність, психологічна характеристика особистості, що виявляється у психологічній налаштованості та практичних діях, спрямованих на пізнання. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що активність є важливою системоутворювальною ознакою діяльності індивіда. Оскільки активність опосередковується безпосередньо особистістю, слід зробити висновок щодо необхідності управлінського впливу на НД з боку студента у формі самоуправління.

У контексті взаємозв'язку активності з навчальною і творчою діяльністю О. О. Желтухіна визначає навчально-пізнавальну діяльність як елемент цілісного процесу навчання, що являє цілеспрямоване, систематично організоване ціле, яким керують ззовні. При цьому результатом особистісної взаємодії студента з навколишньою дійсністю є оволодіння ним на рівні відтворення або творчості системою наукових знань і способами розумової діяльності, що в свою чергу, тягнуть за собою зміни в

самому суб'єкті і відповідають навчальним цілям [54]. За цих умов важливими є такі аспекти дослідження НД: координуюча роль педагога; оптимальне застосування методів, засобів і форм навчання; мотивація навчальних результатів; саморегуляція (самоуправління) психічного стану особистості; розвиток виховного фактору у формуванні професійної компетентності фахівця.

Оскільки пізнавально-творча діяльність належить до вищих духовних насолод, потреба задоволення в ній може вважатися важливим внутрішнім мотивом розвитку і формування особистості. Пізнавальна діяльність, у якій реалізуються такі потреби, завжди має яскраве емоційне забарвлення, що визначає тісний зв'язок між інтересами студентів і позитивною мотивацією. З цього приводу В. К. Буряк доводить, що пізнавальна діяльність є творчою навчальною діяльністю, проблемною за формою подачі матеріалу, практичною за способом її застосування, інтелектуально навантаженою за змістом, самостійною за характером здобування знань, такою, що протікає в умовах постійного конкурсу думок, пропозицій тощо [36]. Отже, висновуємо, що пізнавальна активність природно потребує творчого забарвлення. Тобто процес пізнання може бути успішним за умов активної НТД студентів. Враховуючи специфіку професійної діяльності сучасних фахівців, активність є необхідним складником процесу пізнання, навчання та творчої діяльності студентів ВНЗ.

Проблема формування пізнавальної активності і, відповідно, НТД частіше всього лежить у площині іншої проблеми – технологізації досягнення освітнього результату. Для визначення технологічних компонентів НТД розглянемо витоки з теорії поетапного формування творчого досвіду В. П. Беспалька [30]. Розглядаючи процес навчання як діяльність, психологи виділяють три види останньої: репродуктивну, продуктивну і творчу. При цьому репродуктивна діяльність є процесом повторення попереднього досвіду і не несе нового інформаційного навантаження. Продуктивна діяльність, навпаки, виконується на основі аналогії з використанням засвоєних раніше методів діяльності у нових умовах. Основною відмінністю продуктивної діяльності від репродуктивної є те, що у процесі першої створюється (отримується) нова інформація. Творча діяльність базується на двох попередніх, але відрізняється якісно новим (творчим) продуктом, який створюється в умовах творчої ініціативи, свободи вибору методів дослідження, вільного доступу до інформаційних ресурсів у відповідних сферах діяльності.

В. П. Беспалько, спираючись на наведені вище положення, наукові праці П. Я. Гальперіна [43], С. І. Рубінштейна [158], Н. Ф. Талізіної [179] та інших учених, запропонував теорію, згідно з якою сформованість творчого досвіду тих, хто навчається, має декілька рівнів, які досягаються певним технологічним шляхом [29, с. 69–70]. Учений виділив такі рівні засвоєння (α) навчальної інформації (сформованості творчого досвіду): 0 - розуміння, 1 - впізнавання, 2 - відтворення, 3 - застосування, 4 - творчість.

Розуміння ($\alpha = 0$) – найнижчий рівень засвоєння, який підтверджує спроможність студента усвідомлювати новий навчальний матеріал на базовому рівні знань. При цьому досягнення цілей навчання залежить не лише від базової підготовленості студентів, але й від організації навчального процесу викладачем. Як зазначає С. І. Архангельський: «...навіть найменший обсяг інформації не може бути засвоєний без наявності попередніх відомостей, які підготовлюють її сприйняття» [18, с. 179]. У цьому контексті маємо забезпечити змістовне наповнення як зовнішнього, так і внутрішнього блоку мотиваційно-орієнтувальної функції НД.

Впізнавання ($\alpha = 1$) – повторне сприйняття, пов'язане з набуттям досвіду використання накопиченої навчальної інформації. При цьому той, хто навчається, може виконувати визначені операції діяльності, спираючись на методичні вказівки і поради викладача. Рівень упізнавання і розуміння мають нести такі функції елементів соціального досвіду, як: гносеологічна (пізнавальна), орієнтувальна (напрямок і спосіб доцільної діяльності), оцінювальна (норми ціннісного ставлення до НД).

Відтворення ($\alpha = 2$) – репродуктивний рівень, коли студент у типових ситуаціях на підставі накопиченого досвіду самостійно відтворює навчальну інформацію і діє аналогічним чином. На відміну від «упізнавання» на цьому рівні простежується певна самостійність НД студентів.

Застосування ($\alpha = 3$) – продуктивна дія, яка полягає у здатності людини «накласти» наявні знання і досвід на нетипові навчальні ситуації і прийняти відповідне рішення у нових умовах. Діяльність за рівнями застосування та відтворення забезпечує досвід здійснення способів діяльності і характеризується відтворювальною функцією (розширення і при множення знань). При цьому з'являється нова якісна сторона НД – індивідуальність.

Творчість ($\alpha = 4$) – продуктивна діяльність людини у непередбачуваних ситуаціях з отриманням творчого освітнього продукту – досвіду творчої діяльності, який характеризується перетворювальною функцією (здібність до перетворення світу, створення якісно нових об'єктів, збагачення соціального досвіду). Така діяльність має базуватися на сукупності вмінь: інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних, здатності до самоуправління. При цьому людина створює нові алгоритми дій, методи діяльності, отримує якісно нову інформацію, на основі якої приймає творчі рішення, реалізує творчі проекти і отримує творчий результат.

У межах реалізації своєї теорії В. П. Беспалько наголошує на ієрархічності та послідовності засвоєння творчого досвіду людини за всіма рівнями. Це положення вимагає побудови відповідної структури формування цілей і змісту навчання, виходячи з базової підготовленості студента. Вважаємо, що це теоретичне обґрунтування процесу технологізації досягнення визначеного рівня сформованості творчого досвіду може бути покладено в основу вирішення проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів і розробки відповідної педагогічної технології.

Із зазначеним вище висновком погоджується П. Г. Лузан, який також доводить технологічність процесу формування творчої навчально-пізнавальної активності студентів, але за трьохрівневою моделлю. Перший (репродуктивний рівень) активності характеризується вміннями суб'єкта навчання визначати поняття, категорії, закони, правила, формули, теореми тощо. Другий (продуктивний рівень) характеризує діяльність студента на основі застосування вмінь, навичок і розумових операцій у нових умовах і набуття на цій основі нових знань. Третій рівень (творчий) характеризується діяльністю особистості на основі цільової програми дій, ініціативи, самостійного визначення завдань і засобів пізнання, формування потреб до творчої продуктивної праці і досягнення визначеного результату [104, с. 76, 82]. П. Г. Лузан підкреслює, що творча навчально-пізнавальна активність як інтегрована властивість розвитку особистості, має формуватися поетапно, від репродуктивних, виконавчих рівнів до продуктивних і творчих. А тому ефективність навчання пов'язується з цілями активізації, коли послідовне оволодіння рівнями засвоєння знань має підпорядковуватися головній меті – формуванню

продуктивних пізнавальних потреб та мотивів навчання і, на цій основі – творчої навчальної діяльності.

На основі аналізу психологічного та технологічного підходів А. В. Хуторський обґрунтовує наявність внутрішнього і зовнішнього змісту діяльності. Зовнішня сфера визначається освітнім середовищем, що пропонується як умова розвитку особистості, а внутрішня є її індивідуальним атрибутом, яка здійснює функції саморозвитку та самоосвіти [194, с. 60, 61]. Зовнішній зміст діяльності концентрується на предметі відповідних навчальних курсів і визначається загальною освітньою системою підготовки фахівців. Відмінність особистісних знань студента від зовнішніх полягає в наявності методологічної основи діяльності на підґрунті засвоєних способів дій та операцій, процесів автодидактики та саморозвитку особистості. При цьому обґрунтовується випередження індивідуального освітнього продукту діяльності перед зовнішнім змістом діяльності. Запропонований підхід доводить необхідність розгляду НТД як спільної діяльності викладача і студента з елементами управління та самоуправління. Така НТД має бути спрямована як на розвиток предметних знань у гносеологічній освітній галузі, так і на розвиток індивідуальної освітньої продукції, що визначається особистісно-орієнтованими творчими якостями студента. Враховуючи аналіз змісту навчальної та навчально-творчої діяльності, визначимо такі структурні компоненти НТД на основі комплексного підходу щодо її структуризації: 1) потреби, мотиви НТД; 2) мета НТД; 3) предмет НТД; 4) процес НТД (дії, операції); 5) процес управління НТД; 6) результат НТД.

Потреби і мотиви НТД мають бути творчо спрямованими. Джерелом мотивів НТД студентів є їхні потреби у самореалізації, творчій активності, створенні нового, самостійній творчій діяльності. Потреби у НТД визначаються не лише раніше сформованою індивідуальною психологічною структурою особистості студентів (їхніми особистісними якостями), але й урахують результати педагогічного впливу. При цьому за умов створення відповідного творчого освітнього середовища відбувається вдосконалення існуючих і формування нових потреб. Це призводить до формування мотивів НТД, що визначають цільову програму дій особистості.

Мета НТД – є похідною від сформованих потреб і мотивів діяльності, яка визначається через структуризацію цілей діяльності як студента (внутрішні цілі), так і викладача (зовнішні цілі), оскільки НТД є взаємо-

пов'язаним, творчим процесом. Мета діяльності має бути спрямована на творчий освітній продукт і співвідноситися із зовнішнім і особистісним компонентами НТД. Між цими двома компонентами існує динамічний зв'язок і взаємодія у вигляді загальної цільової програми НТД. За умов її реалізації маємо враховувати можливість неритмічності дій та операцій, що пов'язується з необхідністю формування зворотних зв'язків, зупинок і рефлексії у процесі діяльності особистості.

Предметом НТД є визначення закономірностей, формування принципів і обґрунтування методів навчально-творчої діяльності на основі з'ясування таких психолого-педагогічних аспектів: 1) визначення нових зв'язків між компонентами ПС на макро- та мікрорівнях, нових функцій управління та форм організації НДРС, інноваційних дидактичних форм і засобів активізації та контролю НТД; 2) оптимізація ПС в умовах функціонального управління НТД; 3) технологізація педагогічного процесу й алгоритмізація способів НТД; 4) мотиваційне забезпечення процесів самостійності та індивідуалізації НТД; 5) організація творчого освітнього середовища НТД; 6) запровадження творчих освітніх продуктів у педагогічний процес ВНЗ. Предмет НТД базується на творчих взаємовідносинах між викладачами і студентами у процесі оволодіння останніми змістом освіти, які пов'язані з управлінням (зовнішній аспект), співуправлінням та самоуправлінням (внутрішній аспект) НТД. При цьому предметна сфера НТД визначається змістом освіти на основі формування як загальноосвітніх (когнітивних) і творчих якостей особистості, так і управлінських (оргдіяльнісних) здібностей студентів.

Процес НТД визначається відповідними цілеспрямованими навчально-творчими діями та операціями студентів. В основі НТД лежить творчий стиль навчання, що поєднує репродуктивні, частково-пошукові та творчі процеси. Особливістю конкретних дій та операцій НТД є їх ціннісноорієнтовані, мотивоутворювальні, автодидактичні компоненти. Процес НТД вирізняється складністю дій, різноманітністю напрямів розумових операцій, можливістю змінювати темп досягнення цілей діяльності, наявністю рефлексивних операцій, корекцією дій під впливом проміжних результатів НТД.

Процес управління НТД є технологічним процесом цілеспрямованого впливу на НТД з перетворенням наявного освітнього потенціалу студента в освітній творчий продукт у вигляді сформованості творчого професійного досвіду майбутнього фахівця-аграрія. При цьому НТД ви-

ступає об'єктом, а викладачі і студенти – суб'єктом управління, що здійснюють перетворювальні функції по відношенню до об'єкту управління. Процес управління є специфічною ознакою НТД, що має елементи управління, співуправління та самоуправління в умовах широкого кола функціональних зв'язків з усіма компонентами педагогічної системи.

Результат НТД визначається досягненням цілей НТД і являє творчий освітній продукт у вигляді засвоєння студентами досвіду творчої діяльності. При цьому крім системи знань, умінь та навичок важливим компонентом НТД є сформований творчий професійний та соціальний досвід діяльності майбутнього фахівця-аграрія. Результат НТД можна уявити когнітивними (навчально-пізнавальними); творчими (креативними), управлінськими (методологічними) якостями особистості. Когнітивні якості мають забезпечити досягнення навчального результату відповідно цілей програми певних дисциплін. Творчі якості не мають чіткого виміру і визначаються якісними складниками, що забезпечують можливість людини приймати творчі рішення у складних умовах (гнучкість, критичність поглядів, інноваційність, самостійність, ризикованість та ін.). Управлінські якості (мотиваційно-ціннісне спрямування; вміння сформулювати мету, організувати її досягнення відповідними засобами; контролювати й аналізувати освітній результат; приймати рішення з коригування програми діяльності та ін.) дають можливість студентам самостійно впливати як на процес, так і на результат НТД, розробляючи відповідні методики, способи, алгоритми дій та операцій.

Проведений аналіз структури НТД дозволяє сформулювати такі її компоненти: 1) мотиваційно-ціннісний (потреби, мотиви, інтереси); 2) програмно-цільовий (загальна мета, часткові цілі, завдання); 3) операційно-діяльнісний (дії, операції); 4) управлінський (засоби управління, педагогічний вплив, самоуправління); 5) компонент, що віддзеркалює результат (творчий освітній продукт). Змістовне наповнення наведених вище компонентів визначає функціональну спрямованість НТД, яка характеризується наявністю як загальноосвітніх функцій (мотиваційно-орієнтувальна; гносеологічна, відтворювальна), так і творчих, управлінських функцій (перетворювальна, управлінська, регулювальна). Наведені вище функції мають реалізовуватися на основі системного, процесного та управлінського підходів. Системний підхід до функціонального забезпечення НТД дозволяє розглянути кожну функцію як елемент загальної функціональної системи реалізації мети НТД. У межах процесного під-

ходу функції розглядаємо як технологічний процес їх послідовної реалізації. Управлінський підхід доводить необхідність формування відповідних програм мотивації, планування, організації та контролю НТД з урахуванням закономірностей і принципів УНТД.

Мотиваційно-орієнтувальна функція НТД передбачає формування у студентів стійкої ціннісної спрямованості до: продуктивної творчої діяльності (з визначенням напрямів і способів діяльності); потреб у творчості (самореалізації, особистісного зростання, успіху тощо); спонукальних позитивних мотивів (бажання, старанність, наполегливість, сумлінність тощо). З іншого боку, дана функція має за мету послабити ті мотиви, які заважають ефективному навчанню (невпевненість, інфантильність, неуважність, неорганізованість тощо). Вважаємо, що за своєю основою НТД є могутнім фактором мотивації студентів. При правильній її організації студенти проявляють зацікавленість, демонструють пошуковий стиль мислення, високий рівень активності та продуктивності у навчанні, не чекаючи контролю з боку викладачів.

Гносеологічна функція НТД передбачає формування стійкого пізнавального процесу студентів на основі оволодіння системою знань, що стосуються як предметної галузі, так і загальної системи знань інтелектуального характеру про навколишній світ. Важливим змістовним напрямом даної функції є знання стосовно творчих підходів, методів і способів самонавчання студентів в умовах активізації НТД.

Відтворювальна функція НТД обумовлює збереження і відтворення (у т. ч. розширення і примноження) освітнього результату у формі досвіду здійснення способів діяльності. Студент опановує досвід здійснення способів діяльності практичного характеру на основі системи завдань репродуктивного характеру та алгоритмізації відповідних дій (можливо у новій ситуації). При цьому освітній результат досягається неодноразовим відтворенням способів діяльності за взірцем.

Перетворювальна функція НТД визначає здатність студентів до створення якісно нових об'єктів на основі сформованого творчого досвіду. При цьому відбувається якісне перетворення об'єкта НТД у творчий продукт, а також суб'єкта НТД у творчу особистість на основі оновлення системи знань та способів діяльності в її свідомості, що призводить до процесів саморозвитку. Ця функція реалізується через такі види творчої діяльності, як: пошукова, інтелектуальна, наукова, дослідницька, впроваджувальна та ін. Результатом цього процесу є формування творчого

професійного досвіду майбутнього фахівця на основі його вмінь та навичок не лише застосовувати методи, форми та засоби діяльності в непередбачуваних ситуаціях, але й самостійно розробляти нові способи діяльності та алгоритми прийняття рішень в умовах невизначеності, ризику тощо. Перетворювальна функція НТД здійснюється в умовах проблемного характеру навчання; високого рівня його мотивації; системи творчих завдань як інтелектуального, так і практичного характеру; ігрових активних форм НТД; алгоритмізації способів діяльності; широкої інформатизації, індивідуалізації та самостійності навчання.

Управлінська функція виявляється у можливості впливати на НТД відповідними методами, формами та засобами. Управління здійснюється як процес цілеспрямованого впливу на НТД, результатом якого є якісно новий творчий продукт. При цьому керованість НТД може відбуватися у певних межах, які визначаються як індивідуальною психологічною структурою особистості, так і зовнішніми факторами (педагогічними, організаційними, соціальними та іншими). Оскільки творчість як продуктивна діяльність людини базується на сукупності вмінь (інтелектуально-логічних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних та ін.) можна висновити, що управлінська функція НТД має бути представлена такими компонентами: 1) управління НТД з боку викладача; 2) співуправління НТД з боку викладачів і студентів; 3) самоуправління НТД з боку студента; 4) управління НТД за допомогою застосування дидактичних засобів (дидактичних модулів, навчально-методичних комплексів, технічних засобів тощо). Кожен з цих компонентів має включати функціональні елементи мотивації, планування, організації, контролю, аналізу та регулювання НТД.

Функціональна підструктура управління НТД з боку викладача моделює творче освітнє середовище. При цьому НТД формується і розвивається на основі педагогічного впливу, що виявляється у мотивації, плануванні, організації, контролі та регулюванні навчальних і творчих дій студентів. Для цього педагог має спроектувати педагогічні ситуації проблемного характеру, створити умови для їх творчого вирішення. Можливість моделювання таких ситуацій обумовлена наявністю реальних проблем у аграрній галузі, на прикладі яких студенти мають можливість запропонувати, обґрунтувати і захистити індивідуальні творчі проекти для конкретних сільськогосподарських підприємств і агропромислового комплексу в цілому.

Функціональна підструктура співуправління НТД з боку викладачів і студентів визначається змістом суб'єкт-суб'єктного підходу до управління об'єктом. При цьому організація співуправління здійснюється на основі співтворчості, обумовленої відповідними закономірностями, принципами та методами УНТД. У процесі здійснення співуправління на мікрорівні, викладачі і студенти коригують свої дії на основі розробленої технологічної картки-пам'ятки вивчення навчальної дисципліни. При цьому оптимальний рівень централізації та децентралізації УНТД визначається рівнем організаційно-методичного забезпечення та підготовленістю суб'єктів навчального процесу.

Функціональна підструктура управління НТД з боку студента віддзеркалює педагогічну діяльність у формі самоуправління того, хто навчається. В основі самоуправління студента лежать сформовані потреби в мотиваційно-орієнтованій НТД, а також знання і вміння щодо самопланування, самоорганізації, самоконтролю та самоаналізу НТД. При цьому НТД студентів як процес управління досягненням творчого результату визначається кількістю та змістом актів творчої пізнавальної активності студента (участь у наукових конференціях і семінарах, підготовка презентацій, складання тематичних кросвордів, виконання індивідуальних творчих проектів, надання обґрунтованих пропозицій з вивчення виробничих проблем та ін.).

Функціональна підструктура управління НТД за допомогою дидактичних засобів визначає технічний рівень оснащення творчого освітнього середовища. Вона забезпечує інформаційний, методичний, технічний та технологічний блоки управління з відповідним рівнем продуктивності та якості НТД. Усі наведені вище функціональні підструктури управління НТД об'єднані регулювальною функцією, яка визначає напрями подальшої навчальної та творчої діяльності студентів. При цьому регулювання є завершальним етапом управління з прийняттям творчих рішень щодо подальшої реалізації освітньої програми НТД.

Аналіз функціонального наповнення змісту НТД дає підстави зробити висновок стосовно необхідності її формування на основі системи дій суб'єктів навчального процесу, що включає як індивідуальні, так і колективні форми взаємозв'язків. НТД, як правило, включає елементи колективотворення. Наприклад, О. І. Навроцький з цього приводу зазначає, що формування єдиного колективу у ВНЗ пов'язано зі становленням фактора колективотворення єдиної соціально значущої діяльності, яка є ос-

новою взаємодією всіх соціальних груп у навчально-виховному процесі [126, с. 217]. За цих умов у процесі НТД відбувається максимальний обмін творчими ідеями, на основі яких визначаються як індивідуальні, так і колективні прояви творчої діяльності. При цьому творчі освітні продукти стають соціально-важливими, оскільки їх зміст відбиває процеси управління з боку всіх функціональних компонентів НТД. У цьому контексті, враховуючи дослідження С. В. Омеляненка [136, с. 205], М. В. Гадецького і Т. М. Хлебнікової [42, с. 11], структуру НТД можна уявити (на підставі технологічного підходу) як сукупність етапів: 1) постановка і формулювання проблеми НТД; 2) формулювання стратегії НТД і розробка плану НТД; 3) пошук принципів і методів управління НТД; 4) розробка творчого навчального проекту; 5) аналіз здійсненого й отриманого результату НТД; 6) удосконалення методів управління НТД.

У дидактичному забезпеченні НТД відчувається недостатність результативного підходу до творчості, адже при цьому не розкриваються відмінності між творчістю як процесом і її зовнішніми результатами, між сутністю творчості і формами її виявлення. Тобто, один з головних недоліків традиційного тлумачення творчості полягає у нехтуванні тим, що людина виступає в процесі творчості не тільки як суб'єкт пізнання і перетворення зовнішнього світу, а й, водночас, як творець самої себе, своєї творчої сутності. Тому, як зазначає С. О. Сисоева, творчу навчальну діяльність слід вважати діяльністю комбінаторною, результатом якої є не тільки відображення існуючих у досвіді людини дій та вражень, а створення нових образів чи дій [167, с.14]. Розглядаючи зміст НТД, слід зазначити, що вона є своєрідним композитом, який об'єднує елементи пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, комунікативної, теоретичної, практичної, ігрової діяльності.

Таким чином, НТД є складником НД і являє собою цілеспрямовану, високомотивовану, комбінаторну діяльність людини в умовах управління (самоуправління) нею з боку викладачів, студентів та дидактичних засобів, призначену для вирішення навчально-творчих завдань при створенні творчого продукту з елементами новизни та суспільного значення. НТД призводить до розвитку професійної компетентності і набуття творчого досвіду майбутніх фахівців-аграріїв на основі застосування педагогічних принципів: організації творчого освітнього середовища в системі децентралізованого впливу з боку викладача; реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин у системі «викладач – студент»; високого рівня інди-

відуалізації та самостійності навчання; активізації пізнавально-творчої діяльності студентів; дидактичного забезпечення НТД студентів, структурованості НТД з елементами управління навчальними діями; технологізації операційних процесів НТД за рівневою структурою сформованості творчого досвіду; впровадження індивідуально-колективної моделі організації НТД.

Виходячи з наведеного вище, НТД розглянуто як об'єкт системного утворення з позицій цілісності, єдності, науковості, безперервності професійної підготовки фахівців і формування творчої особистості за умов управління, співуправління та самоуправління різноманітними видами діяльності студентів. Така НТД має бути спрямована як на розвиток предметних знань в освітній галузі (зовнішній зміст діяльності), так і на розвиток індивідуальної освітньої продукції, що визначається творчими якостями студента, методологічною основою його діяльності на підґрунті засвоєних способів дій та операцій, процесів автодидактики та саморозвитку особистості. У більшості випадків НТД є спільною діяльністю студентів і викладачів, що визначається системою суб'єкт-суб'єктних відносин між ними в умовах освітньої парадигми життєтворчості. Структурно-функціональний аналіз НТД студентів ВНЗ дозволив обґрунтувати її компонентний склад та функції. Структура НТД визначається такими компонентами: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) програмно-цільовий; 3) операційно-діяльнісний; 4) управлінський; 5) компонент, що віддзеркалює результат. Змістовне наповнення наведених вище компонентів визначає такі функції НТД: 1) мотиваційно-орієнтувальну; 2) гносеологічну; 3) відтворювальну; 4) перетворювальну; 5) управлінську. Управлінська функція НТД має такі форми: управління НТД з боку викладача; співуправління з боку викладачів і студентів; самоуправління з боку студента; управління на основі застосування дидактичних засобів.

1.3. Структура творчої особистості студента як суб'єкта управління навчально-творчою діяльністю

Визначення системи особистісних якостей студента, які формують його творчий образ, є актуальним науковим напрямом, що дозволяє цілеспрямовано конструювати освітні програми, обирати адекватні педагогічні технології, оптимізувати навчальний матеріал в умовах управління

НТД. Образ творчої особистості студента в динаміці його розвитку є цільовим фактором побудови системи освіти на основі відповідної моделі педагогічного процесу. При цьому образ творчої особистості майбутнього фахівця аграрної сфери є результатом його взаємодії з факторами освітнього середовища, що визначає педагогічні умови управління НТД.

Останнім часом у теорії особистості досягнуто значних успіхів. У світлі експериментальних даних односторонні теорії особистості, такі як фрейдизм, біхевіоризм, персоналізм зазнали критики й змушені були здати свої позиції на зміну концепції життєтворчості, гуманістичної парадигми, системного, діяльнісного, управлінського, технологічного, синергетичного та компетентнісного підходів [7; 10; 34; 59; 68; 94; 96; 141; 178; 177; 459; 189]. Хоча співвідношення біологічних і соціальних чинників формування особистості все ще є предметом наукових суперечок, альтернативна постановка питань: спадковість чи середовище, природа чи виховання – відходить у минуле, поступаючись місцем розумінню того, що поведінка людини як особистості визначається єдністю обох чинників, які взаємодоповнюють і опосередковують один одного. Наприклад, в управлінні НТД провідне місце займає особистість студента – суб'єкта педагогічного процесу. Якщо НТД розглядається як об'єкт організації та управління, тоді її результатом є формування творчої особистості.

Аналіз різних підходів щодо визначення змісту особистості та її структури показує, що у світовій психології немає єдності у розумінні цього феномену. У більшості тлумачень поняття «особистість» за своєю суттю не відрізняється від поняття «індивідуальність» [195]. Англійський філософ Дж. Локк бачив тотожність особистості в її свідомості. Він вважав, що: «Особистість – це розумна мисляча істота, яка має розум і рефлексію й може розглядати себе, як та ж сама мисляча істота, у різний час і в різних місцях» [103, с. 338]. Останнім часом більшість дослідників звертають увагу на цілісність компонентного складу структури особистості. Наприклад, Е. Фромм під особистістю розуміє: «...цілісність природних і набутих властивостей, які характеризують індивіда і роблять його унікальним» [190, с. 55]. С. Л. Рубінштейн і Б. Г. Ананьєв також розглядають зміст особистості з точки зору системного підходу. Вони вважають за необхідне досліджувати особистість як цілісну систему, що включає «еволюцію живих істот, історію людства, особистісну історію розвитку даної людини», та як суб'єкт праці, пізнання й узагальнення [158, с. 242; 159, с. 208]. За Л. С. Виготським, особистість утілює комплекс соціальних

ознак: «...особистість є соціальне в нас» [38, с. 324]. Продовжуючи цю думку, Л. П. Мельник підкреслює: «Особистість – це людина, що живе й працює у визначених суспільно-історичних умовах, займає певне місце у суспільстві та характеризується свідомістю. В особистості концентруються особливості суспільства, його основні риси» [120, с. 41]. Наведені положення доводять – творчу роль особистості у світлі інтелектуального перетворення суспільства, що є ознакою управлінського процесу.

Концепцію розвитку особистості розвинуто О. М. Леонтьєвим на основі розуміння змісту діяльності: «Яку б морфофізіологічну організацію, які б потреби та інстинкти не мав індивід від народження, вони виступають лише як передумови його розвитку, які відразу ж перестають бути тим, чим вони були віртуально, «в собі», як тільки індивід починає діяти» [94, с. 182]. Узагальнюючи останнє положення, К. К. Платонов формулює таке визначення особистості: «Особистість – це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та ставлення до нього. Отже, особистість – це людина як носій свідомості» [142, с. 116]. Більш розгорнуте психологічне визначення особистості дає Л. І. Божович: «Особистість – це людина, яка досягла певного, досить високого рівня свого психічного розвитку. Найістотніша її характеристика, коли вона справді стає особистістю, полягає у тому, що вона здатна владарювати над випадковостями і змінювати обставини життя згідно зі своїми цілями і завданнями; вона здатна свідомо керувати собою» [33, с. 45]. Останнє положення доводить важливість автодидактичних якостей особистості як результат дії функцій самоорганізації та самоуправління в системі НТД студента.

Процес розвитку особистості є глибоко індивідуальним, неповторним. За А. М. Леонтьєвим, формування особистості передбачає розвиток процесу цілеутворення і, відповідно, розвиток дій суб'єкта. Поступово ці дії, все більше збагачуючись, переростають те коло діяльності, що вони реалізують, і вступають у протиріччя з мотивами, які їх спричинили. У результаті відбувається зрушення мотивів на цілі, зміна їх ієрархії і народження нових мотивів – нових видів діяльності, а попередні цілі психологічно дискредитуються [94, с. 210]. Слід зазначити, що в умовах управління НТД розвиток особистості набуває ознак самоуправління в процесі пізнавальної діяльності і створення особистісного освітнього продукту. При цьому відбувається індивідуальний освітній приріст особистості.

Дослідження НТД вимагає необхідності визначення характерологічних рис творчої особистості, оскільки саме вона є носієм творчої діяльності і, відповідно – творчого продукту. Я. О. Пономарьов визначає такі ознаки творчої особистості як суб'єкта самодіяльного розвитку: енергійність, винахідливість, чесність, безпосередність, уміння спиратися на факти, спритність, прагнення до самовдосконалення, пошук експерименту, прагнення до самостійних відкриттів, завзятість, незалежність, наполегливість, прагнення до самовираження, «Я – образ», сміливість [145, с. 225-226]. Важливі висновки щодо змісту особистості з позиції діяльнісного підходу формує Н. Л. Коломінський: «Усвідомленість активного впливу на обставини життя, цілеспрямованість і самостійність формують здатність особистості до самоуправління» [77, с. 54]. Ці характеристики можуть розглядатися як психологічні показники та критерії творчої особистості студента.

Досліджуючи проблему формування навчально-пізнавальної активності студентів ВНЗ [104; 105], П. Г. Лузан доводить, що одним з основних показників творчого рівня діяльності особистості слід вважати ініціативу у визначенні завдань, засобів пізнання, оптимальність діяльності. На цьому рівні активність студента набуває самостійності, що детермінує готовність до творення нового. В результаті реалізації творчої активності генеруються нові ідеї, способи розв'язання самостійно поставлених завдань, проблем, з'являються винаходи, відкриття, духовні твори тощо. Також до основних характеристик процесу формування навчально-пізнавальної активності студентів слід віднести: якість набутих знань, умінь та навичок, вміння застосовувати знання до вирішення виробничих ситуацій (змістово-результативний критерій); пізнавальну самостійність (операційний критерій); рівень мотивації учіння студентів (мотиваційно-динамічний критерій) [104, с. 75, 83]. Погоджуючись з попередніми висновками, В. Г. Логвиненко також бачить у якості дидактичного критерію підготовки творчих фахівців пізнавальну самостійність, яка визначається інтегрованою характеристикою особистості [99, с. 30-35]. В її основі лежить пізнавальна активність, ініціатива, пошук варіантів вирішення проблеми, саморозвиток особистості, що в сукупності визначає діяльнісну модель творчої особистості.

Цінною ознакою компонентної структури особистості є творча спрямованість. За визначенням Л. М. Попова: «Людина як суб'єкт індивідуальної творчості – це окремо взята творча особистість, яка наділена

розмаїттям творчих якостей і яка прагне ці якості привести в рух, реалізувати в певному напрямі, перетворюючи навколишній світ і удосконалюючи себе самого» [146, с. 37-38]. За А. В. Хуторським, творчі якості визначаються як креативні [194, с. 51], що забезпечують умови створення студентом творчого продукту в процесі освітньої діяльності. До таких творчих (креативних) якостей особистості можна віднести: емоційні якості (уява, фантазія, асоціативність, мрійливість, романтичність, схильність до творчих сумнівів, здатність до емпатії, натхненність, образність, здатність відчувати внутрішню боротьбу); ініціативність, винахідливість, неординарність, нестандартність, асертивність; здатність до генерування ідей; прогностичність, формулювання гіпотез і закономірностей; незалежність, схильність до ризику, вміння обирати і створювати нові методи пізнання в залежності від ознак об'єкта, знаходити функції і зв'язки між об'єктами пізнання; наявність досвіду реалізації власних творчих здібностей.

Зазначене вище поняття «креативність» Д. Б. Богоявленська визначає як ініціативну якість особистості, яка виникає внаслідок її самостійної активності, що не стимулюється зовні. При цьому основними ознаками креативності є вміння обґрунтувати проблему і вирішити її оптимальними способами у визначений час [31]. Близьким до останнього тлумачення креативності є визначення цього поняття Н. Н. Шоевим: «Креативність – це інтегративна якість психіки людини, яка забезпечує задоволення потреби у дослідницькій діяльності» [201, с. 258-259]. Креативній особистості притаманні когнітивні, емоційні, мотиваційні та комунікативні якості. В основі креативності лежить дивергентне мислення, що допускає варіативні шляхи вирішення проблеми і призводить до нових, незнайомих раніше результатів діяльності. Основними параметрами творчої особистості є: інтелектуально-творча ініціатива; потреба в пізнанні нового; здатність висувати нові проблеми; нестандартність рішення задач; критичність розуму; прагнення до виявлення недоліків; самостійність у пошуку шляхів і вибору засобів рішення проблем. С. О. Сисоєва підкреслює, що термін «креативність» треба застосовувати власне для характеристики креативної особистості, тобто її внутрішніх передумов до творчості. Творча особистість має «креативне ядро» – природжене та набуте (додаткові мотиви, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів) [167, с. 66-67]. Дослідниця визначає творчу особистість як креативну, що внаслідок впливу зовніш-

ніх факторів набула необхідних в актуалізації своїх творчих можливостей додаткових якостей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи декількох видах творчої діяльності. Дж. Гілфорд визначає креативність як дивергентне мислення (лат. «divergentia» – розбіжність, тип мислення, що йде в різних напрямках), яке характеризується здатністю особистості висувати безліч правильних ідей під час вирішення деякої проблеми, нестереотипністю самого мислення [212]. Дивергентне мислення характеризують такі аспекти, як: швидкість (здатність висловлювати максимальну кількість ідей, способів вирішення проблеми); гнучкість (здатність пропонувати різні ідеї за ситуаційним підходом); оригінальність (здатність породжувати інноваційні нестандартні ідеї, знаходити нетипові відповіді); точність (здатність удосконалювати продукт творчості, додаючи деталі, прагнути до завершеності).

На основі наведених вище змістовних тлумачень можна визначити фактори, що описують процес і продукт (результат) творчої діяльності особистості. До об'єктивних факторів можна віднести: новизну, оригінальність способів діяльності і результату, соціальну значущість продукту творчості. Суб'єктивні фактори визначають, насамперед, творчу діяльність особистості, її пізнавальний і емоційний аспекти.

Екстраполюючи творчу діяльність у навчальне середовище, О. Н. Лук акцентує увагу на таких креативних якостях студента як суб'єкта творчості: намагання критично відноситися до навчальних програм; здатність до ігрової взаємодії; бажання бути вільним від стереотипів; упевненість у собі, почуття власної гідності; прагнення зосередити увагу на складному питанні; бажання в своїх роздумах спиратися на першоджерела, енциклопедичні словники; прагнення виявляти проблеми, вузькі місця [106]. У своїх дослідженнях О. Н. Лук також підкреслює важливість розумових здібностей творчої особистості і виділяє такі з них: легкість генерування ідей, здатність до перенесення, «зчеплення» понят. При цьому легкість генерування ідей припускає здатність людини до висунення найрізноманітніших пропозицій щодо рішення творчого завдання. Чим більше ідей пропонує людина, тим більше шансів знайти оригінальні і нестандартні рішення. Здібність до перенесення визначає «вміння застосувати навички, придбані при рішенні однієї задачі, до вирішення іншої, тобто вміння відокремити специфічний аспект проблеми від неспецифічного (в іншій галузі). Здібність до «зчеплення» понять означає вміння «швидко пов'язувати нові відомості з колишнім багажем

людини, без чого сприйнята інформація не перетворюється на знання і не стає частиною інтелекту.

На основі пошуку психологічних зв'язків між творчими здібностями людини В. І. Андреев визначає різноманітні типи творчої особистості: інтуїтивіст, логік, теоретик, практик (експериментатор), організатор, ініціатор, художник. В основу наведеної класифікації покладено уявлення стосовно людини не лише як цілісної особистості, але й як структурно-рівневого утворення відповідно до соціального та психологічного рівнів організації її діяльності [9, с. 58-63]. Структурно-рівнева організація діяльності людини є просторовою характеристикою, якій протиставляється рівень визначення способу діяльності. При цьому логічні компоненти діяльності доповнюються творчими характеристиками. Концепцію структурно-рівневої організації психологічного механізму творчості також підтримує в своїх дослідженнях Я. О. Пономарьов [145], який підкреслює наявність логічної та інтуїтивної підсистем творчості як крайніх рівнів психологічної структури особистості.

На відміну від попередньої концепції, Д. Б. Богоявленська розглядає структуру творчості з позиції механізму інтелектуальної активності особистості, що представлена такими трьома рівнями: 1) стимулюючо-продуктивним, 2) евристичним, 3) креативним [31; 32]. До стимулюючо-продуктивного рівня відноситься творча діяльність особистості під впливом певного зовнішнього стимулюючого фактору. За евристичним рівнем інтелектуальна активність особистості не залежить від зовнішніх стимулів, а визначається власним розумінням необхідності творчого пошуку при вирішенні певних завдань. За креативним рівнем особистість самостійно ставить проблеми, глибоко їх аналізує і приймає науково-обґрунтоване рішення.

Розуміючи під творчістю діяльність, результатом якої буде, навіть не об'єктивна, а суб'єктивна новизна, І. Я. Лернер наводить такі процесуальні риси творчої особистості: самостійне здійснення близького і далекого внутрішньо-системного і міжсистемного перенесення знань і вмінь до нової ситуації; бачення нової проблеми в традиційній (бачення обґрунтування протиріч, генерація ідей, висування гіпотез, прояв фантазії, бачення асоціації); розробка структури об'єкта; бачення нової функції об'єкта на відміну від традиційної; врахування альтернатив при вирішенні проблеми; комбінування і перетворення вже відомих способів діяльності при вирішенні нової проблеми; відкидання всього відомого і

створення принципово нового підходу (способу, пояснення) [96, с. 28-33]. Наведені вище риси доповнюють функціональну структуру творчої особистості як творця самої себе. За таких умов зміст освіти визначатиметься не лише досвідом творчої діяльності, але й досвідом емоційно-ціннісного ставлення до творчої діяльності.

Розглядаючи педагогічний процес крізь призму суб'єкт-суб'єктних стосунків, визначимо особливості творчих якостей індивіда. Наприклад, С. В. Омеляненко, досліджуючи компонентну структуру творчої особистості, наводить такі уміння, що відрізняють творчу діяльність викладача: інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, світоглядні, оцінні [136, с. 205]. Ці вміння ґрунтуються на таких розумових операціях, як: порівняння, зіставлення, розкриття причинно-наслідкових зв'язків, виділення головного, встановлення зв'язків між поняттями, відокремлення фактів від суб'єктивних думок, виявлення несумісних понять та ін.

В. І. Андреєвим визначено такий перелік творчих здібностей і розроблено класифікацію якостей особистості студента стосовно НТД [10, с. 73-86]: 1) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості (почуття захопленості, емоційне піднесення, потяг до творчих досягнень, лідерські нахили, самоосвіта і самовиховання); 2) інтелектуально-логічна спрямованість (здібності аналізувати, порівнювати, виділяти головні моменти, описувати явища і процеси, давати визначення, обґрунтовувати факти і доводити їх до інших, систематизувати і класифікувати); 3) інтелектуально-евристичні риси (здібності генерувати ідеї, висувати гіпотези, фантазувати, знаходити протиріччя, формувати закономірності і способи діяльності, мати незалежність судження і критичність мислення); 4) самоуправління особистості (проявляється у вмінні планувати, організувати, мотивувати, контролювати, аналізувати, регулювати власну діяльність); 5) комунікативні навички (вміння використовувати досвід інших, уміння співпрацювати, відстоювати власну точку зору, знаходити порозуміння у конфліктних ситуаціях, переконувати).

Ми погоджуємося з висновками В. І. Андреєва про те, що структурування і класифікація рис творчої особистості не обмежується певним переліком [11]. Оскільки творчість має суб'єктні, часові та просторові напрями розвитку, крім перерахованих вище умінь, можна визначити такі якості творчої особистості студента: 1) світоглядні (переконливість, здатність відстоювати власні творчі позиції, методологічні навички); 2) моральні (чесність, скромність, сміливість, рішучість); 3) естетичні (спромож-

ність досягати гармонії, здатність бачити і творити прекрасне); 4) етичні (виважена і тактовна поведінка, здатність відчувати красу людських відносин); 5) індивідуальні характеристики (темپ діяльності, працездатність, стиль навчально-творчої діяльності); 6) акмеологічні інваріанти фахівця (внутрішні спонуки, які обумовлюють потребу в активному саморозвитку, продуктивній реалізації творчого потенціалу особистості на основі реалізації потреби у саморозвитку і самовдосконаленості; 7) управлінські здібності (вміння планувати, організовувати, мотивувати та контролювати власну діяльність на основі автодидактичних функцій, а також здатність впливати наявними особистими, організаторськими і професійними якостями на діяльність інших людей). Ураховуючи висновки вчених-дослідників проблеми творчості, вважаємо, що характерологічними ознаками творчої особистості студента мають бути такі: визначений рівень знань, вмінь та навичок; досвід емоційно-орієнтованого ставлення до проблемних питань; діалектичний світогляд; інтелектуальний розвиток; широчінь кругозору; самостійність, альтернативність і сміливість мислення; здатність до критичної оцінки попереднього досвіду і навколишньої дійсності; індивідуальність, оригінальність і незалежність у прийнятті рішень; здатність фантазувати; широке використання наукового підходу в практичній діяльності; навички самоуправління, самоосвіти, самовиховання; наявність вольових якостей щодо планування діяльності і регулювання нею.

Наявна структура творчої особистості студента формується як на основі саморозвитку особистості [11], так і за умов впливу творчого середовища, в якому вона постійно розвивається. За цих умов наявність управлінських (методологічних) якостей (здатності до самоуправління) творчої особистості студента як суб'єкта управління є її обов'язковим компонентом. Управлінські якості творчої особистості студента враховують когнітивні і творчі здібності і проявляються у процесі самоуправління НТД. До них можна віднести: ціннісно-мотиваційну орієнтацію на НТД, самомотивацію НТД; цілепокладання, цілеспрямованість, уміння скласти план (програму) досягнення мети; самоорганізацію НТД, комунікативність, гнучкість і варіативність у виборі засобів НТД, здатність організувати творче освітнє середовище; організаційно-педагогічні якості; самооцінку та самоаналіз НТД, володіння методами рефлексивного мислення (із зупинкою і пригадуванням дій та операцій НТД; аналізом її етапів та методів діяльності, які були використані; пошуком протиріч);

уміння розробляти алгоритми корекції і регулювання способів і етапів НТД та ін. При цьому управлінська спрямованість творчої особистості майбутнього фахівця-аграрія доводить його здатність перетворювати наявний творчий потенціал у запланований результат – формування спеціальних знань, умінь та навичок. Так, фахівці аграрної сфери, працюючи у складних умовах сезонності виробництва, невизначеності фінансової політики, ризику кліматичних умов та ін. мають постійно розвивати свої професійні та організаційні здібності на основі сформованості управлінського компонента діяльності.

Розглянувши структуру творчої особистості фахівця аграрної сфери як суб'єкта управлінського процесу, слід визначити в ній додатково такі якості: лідерські здібності (вміння впливати на інших людей); проблемне бачення предмету; вміння висувати гіпотези, оригінальні ідеї; схильність до дослідницької діяльності; здатність до виявлення протиріч; уміння аналізувати, інтерпретувати та синтезувати інформацію; здатність до групової взаємодії; вміння планувати й організовувати особисту працю і раціонально використовувати робочий час; вольові якості (наполегливість у досягненні мети, вміння долати перешкоди); здатність до автодидактичних функцій (самоуправління); знання та досвід ефективних технологій міжособистісного спілкування; пошуково-креативний стиль мислення тощо.

Узагальнюючи теоретичні положення і висновки з досліджень структури творчої особистості студента як суб'єкта управління, слід відзначити розмаїття підходів щодо визначення її компонентного складу (характерних ознак і якостей). На наш погляд, творчу особистість студента вирізняє, насамперед, здатність до самоуправління НТД, яка базується на творчій спрямованості (креативності), пізнавальній активності, індивідуальності і критичності розумових операцій, оригінальності у застосуванні методів прийняття рішень. Також важливими характерними рисами творчої особистості є: мотиваційно-творча активність, інтелектуально-логічна спрямованість, комунікативні навички, виражені лідерські здібності, здатність до дослідницької діяльності та ін. Компонентна структура якостей творчої особистості студента формується на основі не лише його саморозвитку, але й за умов зовнішнього (педагогічного) впливу – створення відповідного творчого освітнього середовища. Формування системи якостей творчої особистості студента як суб'єкта управління до-

зволяє визначити адекватні методи управління НТД і побудувати професійно-кваліфікаційну модель фахівця-аграрія як творчої особистості.

1.4. Концепція управління навчально-творчою діяльністю студентів у процесі підготовки майбутніх фахівців

Проведені в економіці України реформи потребують керівників і спеціалістів нової формації з високим рівнем їхньої професійно-творчої компетентності, здатних до нестандартних, творчих рішень, які вміють вести за собою інших, бути справжніми лідерами виробничих колективів. Сучасний рівень суспільно-економічного розвитку країни потребує від фахівців високої конкурентоспроможності, яка ґрунтується на таких якостях, як мобільність, активність, спроможність і готовність оволодівати новими знаннями та досвідом, здатність творчо реагувати на зміни в навколишньому середовищі [54]. Тому процес професійного навчання за критерієм сформованості високого рівня досвіду творчої діяльності фахівця останнім часом набуває принципово важливого значення в усіх сферах народного господарства України і має здійснюватися за сучасними принципами якісного оновлення професійної підготовки кадрів.

За таких обставин обсяг знань та вмінь, необхідних фахівцю, зростає, оскільки в умовах пореформеного періоду економіки України стають необхідними знання з сучасного менеджменту, маркетингу, мікро- і макро-економіки, інформаційного забезпечення, логістики, соціології, психології тощо. Система підготовки майбутніх фахівців має формувати в них практичні навички виконання управлінських функцій, закладати фундамент психологічної стійкості у непередбачуваних ситуаціях, виховувати внутрішню потребу в безперервному самовдосконаленні професійної майстерності. Такі фахівці повинні володіти комплексом професійних знань, умінь та навичок, що відповідають інтенсифікації виробництва, передовим досягненням науки і техніки [46]. Вони мають бути здатними творчо вирішувати сучасні проблеми сьогодення, брати на себе роль лідера, вести за собою інших. За словами В. Кременя: «XXI століття висуває нові, раніше не відомі завдання буквально в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства. Це ставить перед людиною, а отже, перед освітою – сферою, що готує людину до життя, небачені раніше вимоги, але водночас створює для освіти нові можливості. Обумовлено це, вре-

шті-решт, вступом людства на перетині тисячоліть до нового типу цивілізації» [86, с. 6]. Зважаючи на останнє, сучасна система вищої освіти має адекватно реагувати на соціальне замовлення, сприяти формуванню творчої особистості фахівця, активізації його навчально-творчої діяльності.

Визначаючи провідну концептуальну ідею дослідження, ми враховували, що сучасний процес професійної підготовки кадрів не забезпечує високого рівня сформованості творчого досвіду майбутніх фахівців і, як наслідок, належного рівня їхньої підготовленості до професійної діяльності. Сьогодні чимало випускників ВНЗ не досягли належного рівня конкурентоспроможності на ринку праці через недосконалу професійну і креативну підготовку. Наприклад, за даними науково-методичного центру вищої аграрної освіти, на сьогодні не задоволені своєю практичною підготовкою 47 % випускників ВНЗ III-IV рівнів акредитації. У 2014 р. попит на кваліфіковану робочу силу у виробництві складав 7,3 тис. працівників, а на управлінські кадри – 1,4 тис. працівників. Однак в останні роки щорічно лише 1,5 % від облікової чисельності працівників підвищують свою кваліфікацію і навчаються новим спеціальностям [176, с. 193]. У зв'язку з цим Т. М. Бєлущенко, М. О. Таран зауважують на необхідності втілення в життя загальнодержавної цільової програми «Збереження і розвиток трудового потенціалу України на 2008-2017 роки», яка була запропонована на II-му Всеукраїнському форумі «Збереження і розвиток трудового потенціалу України» [25]. На наш погляд, однією з основних причин загострення проблеми кадрового забезпечення економіки України є недосконалість дидактичної складової освітнього процесу, яка має включати управлінський аспект. У зв'язку з цим при організації навчального процесу необхідно враховувати тенденції соціально-економічного розвитку України, особливості психології молоді, системний вплив при використанні методів та форм навчання, які покликані реалізовувати на практиці принципи ініціативи, індивідуалізації, самостійності, змагання, творчого підходу до формування системи знань, умінь та навичок. Студент спроможний без примушування прагнути до систематичної, плідної та якісної НТД. Зазначені процеси потребують удосконалення дидактичних критеріїв, методичних підходів та стандартів якості освіти за критерієм творчості.

Нова парадигма життєтворчості ставить завдання перед фахівцями економічної сфери постійно змінювати соціально-професійні ролі, які ві-

дрізняються неповторністю, нестандартністю і не мають у багатьох випадках готових рішень. Ці специфічні вимоги обумовлюють необхідність обґрунтування відповідного концептуального напрямку розвитку дидактики вищої освіти, спрямованої на розвиток креативної моделі навчання. Як зазначає В. С. Бакіров: «Сучасне суспільство знань не просто повертає нас до гумбольдтівської ідеї поєднання наукових досліджень і викладання, але змушує йти далі – будувати навчальний процес за канонами творчого пошуку. У суспільстві знань більш освіченим є не той, хто більше знає, а той, хто є більш креативним» [21, с. 17]. Для цього НТД студентів має базуватися на таких дидактичних компонентах, які дозволяють суб'єкту освітнього процесу максимально розвивати методологічні здібності на основі знань і вмінь з автодидактики. Про це писав ще В. Гумбольдт, який наголошував, що учень повинен уміти вчитися самостійно, а для цього викладач має допомогти йому стати «індивідуальним вчителем» і реалізувати свої можливості [19, с. 45].

Г. О. Атанов так визначає їхню творчу співпрацю: «Педагог має бути активним, він повинен спроектувати навчальну діяльність, організувати її, керувати нею. Але це не означає, що студент має бути пасивним. Він також буде активною стороною освітнього процесу, оскільки є суб'єктом навчальної діяльності, за умов якщо вона спроектована і організована викладачем у відповідності з науковим (діяльнісним) розумінням навчання» [14, с. 25-26]. З урахуванням останнього, провідною ідеєю дослідження визначаємо положення, за яким НТД студентів розглядається як об'єкт технологічного управління (у визначених межах керованості) у педагогічній системі з елементами управління, співуправління та самоуправління, що в єдності забезпечує формування творчого професійного досвіду майбутніх фахівців.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку освіти, а також проблемні аспекти кадрової політики держави на рівні підготовки креативних кадрів, розробка концепції управління НТД потребує вирішення таких завдань:

- 1) визначення сутності НТД студентів та моделювання її розвитку;
- 2) дослідження основних педагогічних шляхів та принципів управління НТД студентів у процесі підготовки фахівців;
- 3) визначення компонентів педагогічної системи управління НТД студентів ВНЗ;
- 4) формування технологічного напрямку забезпечення дидактичних

процесів управління НТД студентів ВНЗ;

5) обґрунтування методів та дидактичних засобів управління НТД у процесі професійної підготовки фахівців-економістів.

Вирішення цих концептуальних завдань покликано перетворити педагогічну систему в систему креативного навчання, реалізуючи суспільний запит на підготовку фахівців творчої генерації. Відповідно, творча система навчання вимагає глибокого та істотного відображення нових тенденцій і явищ у науці і практиці (управління в освіті; педагогічна евристика, студентське самоуправління та ін.) [15; 22; 29; 33; 43; 51; 59; 68].

Ці тенденції мають носити комплексний характер і сприяти об'єднанню та розвитку процесів творчості і навчання, виявленню методології управління і самоуправління у гносеологічному аспекті. При цьому відносини і зв'язки між компонентами творчої системи навчання є нелінійними і передбачають специфічні взаємовідносини в їх субординаційній єдності, що призводить до виникнення нових педагогічних критеріїв. Характерними компонентами творчої системи навчання є творча ініціатива, передовий педагогічний досвід, нове педагогічне мислення, науково-дослідна діяльність та її результат, нетрадиційні форми і методи навчання, інноваційні педагогічні технології, суб'єкт навчання як єдність педагогічної діяльності педагога і НТД студента з елементами управління, співуправління та самоуправління.

Оволодівати зазначеними вище навичками та досвідом творчої діяльності можливо за умов створення відповідної системи підготовки фахівців-професіоналів, яка б базувалася на концепції якості. В. К. Буряк зазначає, що в сучасних умовах для підвищення якості вищої освіти і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників та престижу національної вищої освіти, необхідно суттєво перебудувати навчально-виховний процес. До основних напрямів модернізації навчально-виховного процесу ВНЗ слід віднести: впровадження нових педагогічних технологій; реалізацію відповідної системи підготовки та перепідготовки викладачів; ефективне використання сучасних дидактичних засобів; цілеспрямоване, системне формування навчально-пізнавальної творчої активності студентів [36, с. 75 - 82]. Під час розробки програм підготовки кадрів у ВНЗ інтегральна якість фахівця має бути представлена перспективними властивостями: якістю управління системою освіти і професійної підготовки кадрів; якістю дидактичного забезпечення навчального процесу; якістю науково-педагогічного персоналу; ефективністю політики

оцінювання навчальних досягнень студентів; якістю інфраструктури вищої школи а ін. [32, с. 89]. Вважаємо, що основою якісних змін у професійній підготовці кадрів економічного профілю має стати істотно нова кадрова політика на рівні держави, яка є головним напрямом організації соціуму, тим дієвим важелем управління, завдяки якому змінюється хід суспільного розвитку.

У цьому контексті система підготовки сучасних фахівців має відображати різноманітність дидактичних методів і форм підготовки кадрів у залежності від специфіки їх використання у господарській сфері. Тому першим кроком на шляху підвищення якості людського капіталу має стати розробка дієвої системи управління людськими ресурсами в системі виробничого потенціалу [43; 69]. Особливе місце у структурі людського капіталу займає підсистема кваліфікації персоналу, яка є похідною від рівня сформованості знань, умінь та навичок людини. А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [171] зазначав, що покращення навичок працівників є основним джерелом економічного прогресу. Зростання продуктивності корисної праці залежить, передусім, від підвищення вправності та вміння правника, а потім – від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працює. Згідно з сучасним суспільним запитом, підготовка креативних кадрів вищої кваліфікації має ґрунтуватися на методологічній основі їх майбутньої професійної діяльності. Сучасний фахівець повинен мати не лише гарну професійну підготовку, але й вміти навчати інших, розробляти методологічні основи управління освітнім процесом в системі підготовки кадрів. І все це відбувається в умовах, коли строки підготовки кадрів залишаються незмінними, а в деяких випадках навіть зменшуються. Тому, в системі професійної освіти на сьогодні з'являються протиріччя між обсягом необхідних професійних знань і умінь та часом, який відводиться на їх засвоєння. Наявність такої суперечності приводить до виникнення проблеми управління навчально-творчою діяльністю, адже саме ефективне управління дозволяє гарантовано й оперативно досягати цілей навчання.

На основі попереднього аналізу вважаємо, що концепція управління НТД студентів може вирішуватися на основі системного підходу, перш за все, за умов удосконалення професійної підготовки викладачів, приведення її у відповідність до вимог технічного прогресу на основі технологізації освітньої діяльності. Погоджуючись із поглядами В. П. Беспалька стосовно того, що концепція уявляє собою системний опис певного

предмету чи явища, який сприяє розумінню, трактуванню, виявленню первинних ідей його побудови та функціонування [30], приймемо, що віддзеркалення шляхів оптимізації всіх елементів педагогічної системи і є змістом концепції. За цією тезою, концепція управління НТД полягає в удосконаленні існуючої педагогічної системи ВНЗ на основі виявлення наукових закономірностей і формування дидактичних принципів управління НТД, розробці технологічного напрямку управління НТД, спрямованого на підвищення творчого потенціалу та професійної підготовки майбутніх фахівців на виробництві. Дана концепція передбачає здійснення управлінського впливу на НТД студентів на макро- та мікрорівнях. При цьому макрорівень має формувати зв'язки управління НТД в системі «університет-студент», а мікрорівень – в системі «викладач-студент». В основу розробки концепції управління НТД студентів ВНЗ покладені фундаментальні положення теорії і практики педагогіки, психології, менеджменту; сучасні принципи дидактики і теорії виховання, філософії освіти, теорії наукового пізнання та теорії систем. У ній знайшли відображення концепції управління навчанням на основі принципів автодидактики, ідеї гуманізації освіти, особистісно-розвивального навчання, діяльнісного, системного, ситуаційного та технологічного підходів. За пропонованою концепцією, сучасна педагогічна система освітнього середовища має технологічно реалізовувати функції управління і самоуправління НТД студентів, а методи, форми і засоби навчання – забезпечувати високий рівень самостійності та індивідуалізації НТД. Концепцію управління НТД студентів складають такі положення:

1. Навчально-творча діяльність як компонент навчальної діяльності є цілеспрямованою, високомотивованою комбінаторною діяльністю людини за умов управління, співуправління та самоуправління в педагогічній системі, спрямованою на вирішення навчально-творчих завдань при створенні творчого продукту з елементами новизни та суспільного значення, що призводить до розвитку професійної компетентності і набуття творчого досвіду майбутніх фахівців.

2. Одним з основних шляхів застосування концептуальної ідеї має стати педагогічне управління НТД студентів, що реалізується через функції мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання. Формування і змістовне наповнення цих функцій визначається педагогічним впливом викладача, навчальною програмою, відповідним методичним забезпеченням і стратегією самоуправління НТД студентів. При

цьому НТД є керованим об'єктом з боку викладачів і студентів, а також ТЗН, які опосередковують управлінські функції, що об'єднують їхні зусилля у вирішенні завдань професійної підготовки кадрів. Останнє положення визначає активну роль суб'єктів педагогічного процесу – викладачів і студентів. Викладач має організувати умови НТД, створивши відповідне творче освітнє середовище, а студент відповідно до індивідуальних потреб, інтересів і мотивів спланувати особистісну стратегію навчально-творчої діяльності.

3. Педагогічну систему визначаємо як інтегральну модель управління НТД студентів з реалізацією функцій мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання. Пропонована педагогічна система творчого рівня освіти є динамічною структурою, в якості об'єкта управління якої виступає НТД студентів ВНЗ. Вона охоплює ряд підсистем, які в єдності забезпечують технологізацію розвитку досвіду діяльності студентів від репродуктивних рівнів до дієвих, продуктивних і творчих: 1) підсистема організації творчого освітнього середовища на макро-рівні ВНЗ; 2) підсистема управління НТД на мікрорівні (педагогічна взаємодія викладача і студента під час вивчення навчальних дисциплін з відповідним науково-методичним забезпеченням); 3) підсистема самоуправління НТД як результат активного педагогічного спілкування в системі «викладач – студент – ТЗН». Взаємодія наведених вище компонентів педагогічної системи ВНЗ з урахуванням психологічної структури особистості і соціально-економічних процесів розвитку суспільства є науковою основою для побудови педагогічної технології управління навчально-творчою діяльністю студентів у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців за критерієм сформованості творчого досвіду. Ефективне функціонування наведених вище компонентів педагогічної системи творчого рівня освіти можливо за умов створення дієвого механізму координації між всіма підсистемами управління НТД. З цією метою пропонується створення науково-методичних осередків дидактичного забезпечення процесів управління НТД студентів ВНЗ.

4. Для підвищення ефективності креативної підготовки кадрів пропонується впровадження в освітній процес дворівневої педагогічної технології управління НТД студентів (макро- та мікрорівні). На макро-рівні управління НТД студентів організовується керівництвом університету, органами студентського самоврядування, науковими громадськими організаціями. На мікрорівні управління НТД організовується викладачем

на основі активізації дидактичних процесів під час вивчення навчальної дисципліни з відповідним науково-методичним забезпеченням в умовах творчого освітнього середовища.

5. Пріоритетними принципами на шляху до нової концепції управління НТД мають бути: 1) відмова від домінуючої «трансмісійної» моделі навчання, за якої свідомість студента заповнюється готовими академічними знаннями, що не підходять до реальних практичних умов; 2) формування педагогічної моделі НТД, за якої необхідне створення дидактичних ситуацій розвитку творчої особистості; 3) тісне поєднання навчання з науковими дослідженнями в межах єдиного навчально-творчого процесу; 4) впровадження паритетних «суб'єкт-суб'єктних» взаємовідносин між викладачами і студентами замість викладацько-центричного формату організації навчального процесу; 5) зміцнення культурологічного та виховного складників у підготовці фахівців із забезпеченням можливості гуманізації освітнього процесу. При цьому студенти як суб'єкти навчального процесу повинні мати широке коло реальних академічних прав і свобод, зокрема через активну участь в управлінні освітнім процесом. Це певною мірою має позначатися на самостійному визначенні змісту, методів і форм навчання; широкій індивідуалізації навчального процесу.

На основі зазначених концептуальних положень запропоновано організаційну модель управління НТД у процесі професійної підготовки фахівців (рис. 1.1). Така концептуальна модель базується на реалізації функцій управління та самоуправління у створеному творчому освітньому середовищі, високому рівні інформаційно-дидактичного забезпечення і технологізації навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи підготовки кадрів. Метою її впровадження є підвищення творчої активності студентів на всіх етапах вивчення певної дисципліни, стимулювання систематичної, регулярної пізнавальної діяльності, підвищення рівня індивідуалізації та диференціації навчання, що позитивно сприяє формуванню творчої особистості майбутнього фахівця. Зміст управління має відображати функціональний аспект педагогічного впливу на НТД студента і базуватися на реалізації моделі креативної підготовки кадрів. За цією моделлю, суб'єкт навчання – студент, який під впливом навколишнього середовища, особистих потреб і мотиваційної спрямованості з боку викладача, самостійно формує індивідуальну програму НТД (цілі, зміст, методи, форми та засоби навчання).

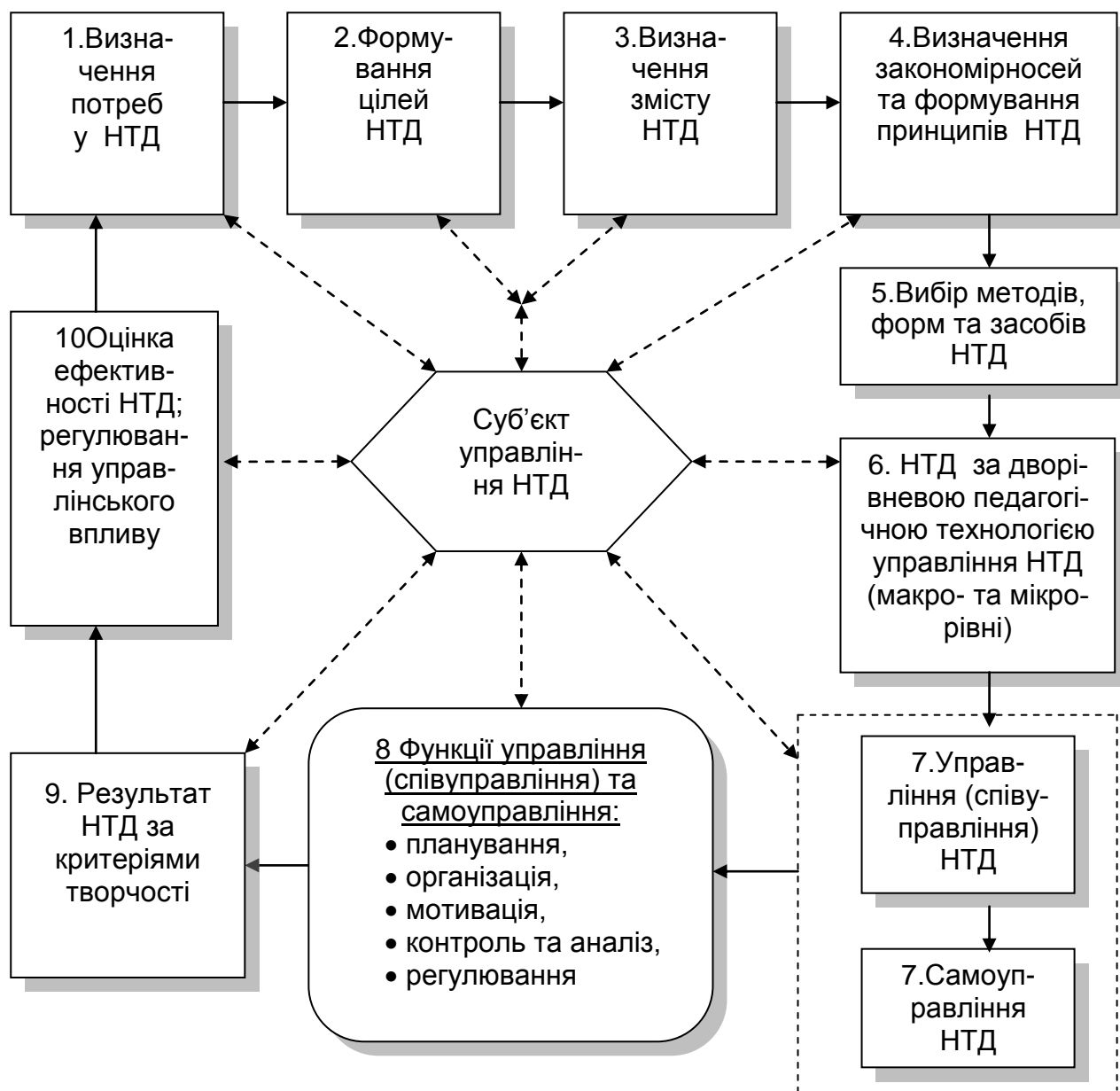

Рис. 1.1. Педагогічний процес професійної підготовки фахівців за концепцією управління навчально-творчою діяльністю студентів

Технологізація процесу НТД має елементи управління (з боку викладача і технічних засобів) та самоуправління (з боку студента) [88]. При цьому освітнє середовище забезпечує виконання відповідних функцій управління: мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання. Реалізація концепції управління НТД передбачає поступовий перехід від управління до самоуправління НТД. Важливо зазначити, що НТД і формування в цьому процесі творчих здібностей фахівців визначається, насамперед, програмованим блоком управління, який вклю-

чає в себе елементи управління і самоуправління. Управління НТД на мікрорівні може здійснюватися викладачем через систему методів та форм навчання, або відповідними дидактичними засобами. Самоуправління НТД на мікрорівні є наслідком регуляторної діяльності з боку викладача і результатом суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача зі студентом. Зважаючи на сучасні освітянські перебудовчі процеси, сьогодні перевагу слід надавати консультативній роботі викладача та самостійній роботі студента.

Управління та самоуправління НТД на макрорівні реалізується через навчально-наукові підрозділи ВНЗ, органи студентського самоврядування, громадські організації, творчі об'єднання студентів. Самоуправління НТД включає такі функції студента: самомотивація, самопланування, самоорганізація, самоконтроль (самоаналіз), саморозвиток, які призводять до активізації НТД і, як наслідок, досягнення основної мети – сформованості творчого досвіду майбутнього фахівця-економіста. За таких умов викладач має стати каталізатором навчання, генератором ідей, забезпечити професійну самореалізацію особистості, формування її творчого потенціалу і високого рівня професійно-творчої компетентності.

Реалізація концепції управління НТД базується на педагогічних законах і закономірностях. Кожна із закономірностей діє в системі закономірностей і є результатом виявлення відповідних загальних законів розвитку суспільства [68]. Поряд із загальними законами (відповідності мети освіти - характеру, рівню і тенденціям суспільного розвитку; відповідності змісту навчання його цілям; відповідності змісту навчання засобам його реалізації; цілісності і єдності педагогічного процесу; єдності педагогічного керівництва і самодіяльності тих, хто навчається; виховного і розвивального характеру навчання та ін.) діють специфічні педагогічні закономірності, що визначаються характером діяльності викладачів і студентів з урахуванням змісту освіти, методів і форм навчання [35, с. 173; 59, с. 73]. В умовах управління НТД специфічні педагогічні закономірності уявляють собою найбільш суттєві, повторювані, об'єктивні взаємозв'язки явищ і процесів управління, співуправління та самоуправління НТД студентів. До таких педагогічних закономірностей УНТД нами віднесено:

- *єдність компонентів педагогічної системи в умовах управління НТД*, що відображає сталість внутрішніх зв'язків між компонентами ПС, які визначають її цілісне функціонування, характер формування і розвит-

ку. Всі компоненти ПС (суб'єкт, об'єкт, цілі, принципи, зміст НТД, методи, форми та засоби НТД) мають забезпечувати реалізацію часткових і загальних цілей УНТД як на рівні окремого компонента, так і на рівні системи в цілому;

- *оптимальність застосування функцій управління НТД (мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання), що передбачає їх реалізацію у певному співвідношенні, враховуючи зміст освіти, цілі навчання, організаційно-педагогічні та психологічні умови НТД відповідно напряму професійної підготовки фахівців;*

- *оптимальне співвідношення управління та самоуправління НТД, яке має відповідати визначеному рівню складності педагогічної системи, кваліфікації викладачів і підготовленості студентів, техніці і технології управління НТД. Ця закономірність визначає форми творчої співпраці педагогів і студентів у процесі управління НТД і визначає співвідношення між рівнями централізації та децентралізації управлінського впливу;*

- *бажання студентів брати активну участь в удосконаленні навчального процесу разом з викладачами, що визначається їхніми потребами у співпраці, самовираженні, допомозі щодо внеску в загальний результат реформування системи вищої освіти;*

- *постійний розвиток педагогічної системи в процесі управління НТД студентів (визначає закономірну появу нових якостей та властивостей педагогічної системи на основі саморозвитку її суб'єктного складника, а саме – підвищення рівня освіти студентів та педагогічної майстерності викладачів);*

- *поєднання різноманітних методів управління НТД, що відображає гнучкість педагогічної системи у застосуванні найбільш ефективних педагогічних методів та дидактичних прийомів, можливість коригування управлінського впливу відповідно визначеної мети і умов НТД;*

- *відповідність методів управління НТД суспільному запиту з підготовки фахівців творчої генерації, що передбачає застосування різноманітних, переважно активних методів навчання, за діяльнісним та ситуаційним підходами відповідно змісту освіти і цілей НТД;*

- *забезпечення високого рівня сформованості досвіду творчої діяльності за умов застосування поетапної системи контролю НТД, що відображає як загальні закономірності педагогічного контролю, так і особливості рівневого засвоєння навчальної інформації в умовах рефлексії*

та диференціації форм контролю НТД;

- *прояв жвавого інтересу студентів до ігрових методів навчання*, що підтверджується індивідуальними потребами особистості в активності розумової діяльності, самовираженні, розвитку, творчості.

Наведені вище закономірності є теоретичною основою наукового управління НТД, що дозволяє суб'єктам освітнього процесу планувати відповідні педагогічні процеси для того, щоб вплив закономірностей проявлявся в освітньому результаті. Наукові закономірності зумовлюють необхідність застосування у ПС відповідних загальних і специфічних принципів управління НТД студентів. До системи загальнодидактичних принципів [60, с. 75-87], що визначають умови управління НТД можна віднести такі: системності навчання; зв'язку теорії НТД з практикою і виробництвом; виховного характеру навчання; проблемності; оптимальності; стимулювання; науковості; активності та продуктивності навчання; індивідуалізації; диференціації контролю та ін. До специфічних належать принципи управління НТД, які поєднуються із загальнодидактичними і розширюють сферу їх дії у напрямі забезпечення критеріїв і обмежень при підготовці кадрів творчого рівня освіти. Навчально-творча діяльність як об'єкт управління педагогічної системи потребує розробки специфічних принципів, оскільки в процесі управління НТД змінюється характер взаємозв'язків і взаємовідносин між елементами ПС. Принципами управління НТД можна вважати вихідні положення про способи досягнення цілей НТД з урахуванням закономірностей педагогічного процесу в умовах посиленої ролі суб'єкта управління НТД (студентів), а саме:

- *цілеспрямованого розвитку творчих здібностей студентів в процесі підготовки фахівців* (визначається сучасним соціальним замовленням на творчо обдаровані кадри і вимагає забезпечення в навчальному процесі реалізації системи дидактичних методів, форм та засобів активізації НТД);

- *технологізації НТД* (передбачає досягнення освітнього результату на основі структуризації цілей, формування дидактичних модулів та їх змістовних блоків в системі педагогічних технологій, які комплексно забезпечують реалізацію цільової програми);

- *послідовності формування досвіду творчої діяльності* (передбачає ієрархічну структуру досягнення цілей за рівнями сформованості творчого досвіду від репродуктивного, дієвого до творчого);

- *самоуправління НТД* (витікає з функціональних аспектів діяльності за професійно-кваліфікаційною моделлю фахівця, яка передбачає формування його автодидактичних функцій на основі максимального розвитку самостійності у досягненні цілей навчання);

- *децентралізації педагогічного впливу* (досягається впровадженням педагогічної моделі «суб'єкт-суб'єктних» паритетних стосунків між викладачем і студентом; зміною функцій управління НТД і перенесенням центру їх тяжіння від педагогів до студентів та відповідних технічних і дидактичних засобів навчання);

- *свідомої активності НТД* (полягає у цілеспрямованому активному сприйнятті явищ, що вивчаються; їх осмисленні, творчій переробці та застосуванні на основі розвитку соціально-психологічного досвіду. Цей принцип відображає активну позицію студента у навчальному процесі і розкриває значення системи «свідомість - розуміння – осмислення»);

- *оптимального співвідношення індивідуальної та колективної НТД* (досягається завдяки реалізації комплексної моделі підготовки фахівців на основі системного підходу і врахування психологічних особливостей студентів, відповідно їхніх потреб і інтересів, що проявляється в розробці і впровадженні у навчальний процес різних методів, форм і засобів активізації НТД, заснованих як на колективній, так і на індивідуальній моделях навчання);

- *оптимального співвідношення методів, форм і засобів НТД* (виходить з того, що не існує універсальних підходів до навчання, які «працюють» у будь-яких педагогічних ситуаціях, оскільки творчість як креативна діяльність за природою не підкоряється шаблонності. Цей принцип виключає наявність жорстких методичних рецептів і створює умови для творчого підходу до організації педагогічного процесу);

- *мотиваційного забезпечення НТД* (базується як на формуванні зовнішніх (стимулюючих) механізмів позитивного відношення студентів до НТД, так і внутрішніх (спонукальних) мотивів високопродуктивної НТД. Показниками, що визначають мотиваційне середовище, можуть бути: наявність елементів новизни у навчальному матеріалі; заохочення студентів до виконання завдань творчого рівня складності; опора на думку студентської аудиторії під час оцінювання результатів; використання нетрадиційних дидактичних прийомів; залучення студентів до наукових досліджень кафедри тощо. Віддзеркаленням мотивації НТД можуть бути такі дії студентів: самостійне формування особистісної стратегії навчання,

індивідуальне визначення форм НТД, критичне мислення, вільне викладання особистої точки зору, проведення оригінальних експериментів тощо);

- *відповідності методів управління НТД змісту освіти та психологічній структурі особистості* (визначається ситуаційним підходом відносно застосування системи методів навчання відповідно критеріям професійно-кваліфікаційної моделі фахівців, враховуючи індивідуальні потреби та інтереси студентів, що визначає гнучкість управління НТД);

- *активного залучення студентів до процесу вдосконалення змісту освіти, методів, форм та засобів НТД* (один з основних критеріальних показників, що базується на психолого-педагогічних закономірностях, які доводять суттєве підвищення рівня творчої активності студентів в залежності від можливості бути безпосередньо причетними до формування освітнього процесу, виступати суб'єктами процесу управління НТД);

- *оптимального застосування технічних засобів управління НТД* (вимагає забезпечити високий рівень продуктивності навчання та якості освіти на основі сучасних технічних засобів, яким делегуються відповідні функції управління (від інформаційних до контролюючих). Підсистема ТЗН повинна бути інтегрована у загальну педагогічну систему управління НТД з визначенням відповідних центрів функціональної відповідальності, які керують окремими компонентами діяльності. Такими підсистемами можуть бути: активізуюча, розвивальна, дистанційного навчання, науково-дослідної роботи, діагностична, аналітична та ін.).

Використання педагогічних принципів управління НТД зумовлює необхідність визначення відповідних педагогічних умов їх реалізації. Наприклад, з метою зручності практичного використання принципів навчання С. І. Архангельський розробив дидактичні вимоги щодо їх реалізації та згрупував їх, використовуючи основні компоненти процесу навчання: цільовий, змістовний, процесуальний, спонукально-стимулюючий і результативно-оцінювальний [13]. З урахуванням останнього, концептуальна модель системи управління НТД студентів в умовах професійної підготовки фахівців аграрної сфери має враховувати наведені вище наукові закономірності та дидактичні принципи і визначатися такими складниками:

1) мотиваційно-цільовий блок (визначається сукупністю внутрішніх потреб, мотивів та інтересів у НТД студентів, а також зовнішніми факторами впливу на мотиваційну поведінку особистості). Завданням даного блоку є формування ціннісної орієнтації студента щодо НТД, а також

умінь визначати мету і програму досягнення цілей НТД;

2) змістовний блок (визначається змістом освіти щодо професійної підготовки кадрів на основі системи знань, умінь, навичок, досвіду діяльності, діалектичного світогляду). Завданням блоку є формування освітніх критеріїв і відповідних навчальних завдань, вирішення яких забезпечить досягнення високого рівня професійно-творчої компетентності фахівця;

3) блок особистих якостей студентів (визначається морально-психологічними та креативними якостями, організаційними здібностями, типологічними особливостями індивіда). Завданням цього блоку є вивчення психологічної структури особистості студента з подальшим її використанням в умовах гнучкого управління НТД;

4) управлінський блок (визначається функціями управління та самоуправління НТД студентів: мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання). Завдання блоку – забезпечити цілеспрямований вплив на НТД з боку викладачів і студентів на основі процесів управління, співуправління та самоуправління;

5) процесуальний блок (визначається технологічним підходом, методами, формами, засобами управління НТД). Завданням блоку є забезпечення стабільності та ефективності дидактичних процесів управління НТД у педагогічній системі при впровадженні відповідної педагогічної технології;

6) блок, що віддзеркалює результат професійної підготовки (визначається рівнем творчої професійної компетентності фахівця за емоційно-ціннісним, когнітивним, діяльнісним та особистісно-розвивальним компонентами, а також досягненням результату у вигляді сформованості досвіду управління та самоуправління НТД студентів). Виходячи з концепції дослідження, управлінський результат дозволить студенту максимально використовувати власні можливості з метою формування навичок самоуправління НТД.

Наведені компоненти мають бути об'єднані цілями навчання, процесом спільної НТД викладача і студента ВНЗ як об'єктивної передумови формування творчого професійного досвіду фахівця. При цьому управління НТД маємо структурувати на елементи управління НТД з боку викладача і ТЗН, а також елементи співуправління та самоуправління НТД з боку викладачів і студентів за умов високого рівня інформаційного, дидактичного, методичного та технологічного забезпечення.

Підсумовуючи викладене вище, відзначаємо, що пропонована кон-

цепція розкриває можливості, шляхи і механізми управління НТД студентів на основі визначення наукових закономірностей і формування принципів управління НТД. Основним педагогічним напрямом реалізації концептуальної ідеї має стати управлінський підхід щодо НТД студентів з урахуванням функцій мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання. При цьому НТД є керованим об'єктом з боку викладачів і студентів, а також технічних засобів навчання, які опосередковують управлінські функції. Реалізація цих функцій у педагогічній системі забезпечить процеси управління, співуправління та самоуправління НТД студентів.

Технологічним напрямом реалізації концепції управління НТД є впровадження в освітній процес дворівневої педагогічної технології управління навчально-творчою діяльністю студентів із створенням відповідного творчого освітнього середовища на макро- та мікрорівнях (ВНЗ та навчальна дисципліна). Концептуальна модель системи управління НТД студентів в умовах професійної підготовки фахівців визначається такими складниками: мотиваційно-цільовий блок; змістовний блок; блок особистих якостей студентів; управлінський блок; процесуальний блок; блок, що віддзеркалює результат професійної підготовки.

Висновки до першого розділу

1. Проаналізовано структуру діяльності особистості, яка включає такі основні елементи: предметний зміст; мотиви, які спонукають суб'єкт до діяльності; цілі; засоби здійснення діяльності; результати діяльності. Основою діяльності є її предметність. Розвиток предметного змісту діяльності визначається його психічним відображенням. Тому сам предмет діяльності є регулятором цієї діяльності.

Розкрито семантичний зміст творчості як цілеспрямованої, суспільно-корисної, прогресивно-спрямованої діяльності з перетворення об'єкта творчості в якісно новий стан, у процесі якої створюються не тільки матеріальні і духовні цінності, але й здійснюється вдосконалення самого суб'єкта творчості на основі його саморозвитку і самореалізації. На цій основі творчість нами розглядається як найвищий рівень діяльності людини, що базується як на накопиченому суспільством досвіді, так і на індивідуальній компетентності особистості. Зміст творчості ґрунтується на

таких ознаках: творчість як діяльність; творчість об'єкт та процес управління; творчість як результат. Творчість можна розглядати як об'єкт управління за умов цілеспрямованого впливу на неї творчої особистості.

2. Обґрунтовано зміст поняття «навчально-творча діяльність», яка являє собою цілеспрямовану високомотивовану комбінаторну діяльність людини з елементами управління, співуправління та самоуправління у педагогічній системі, призначену для вирішення навчально-творчих завдань, що призводить до розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. НТД має бути спрямована як на формування зовнішнього змісту діяльності в освітній галузі (предметних знань), так і на розвиток індивідуальної освітньої продукції, що визначається творчими якостями студента, методологічною основою його діяльності на підґрунті засвоєних способів дій та операцій, процесів саморозвитку особистості. На цій основі НТД нами розглядається як об'єкт управління з позицій цілісності, єдності, безперервності професійної підготовки фахівців.

3. Визначено, що структура НТД визначається такими компонентами: 1) мотиваційно-ціннісний (потреби, мотиви, інтереси); 2) програмно-цільовий (загальна мета, часткові цілі, завдання); 3) операційно-діяльнісний компонент (дії, операції); 4) управлінський (засоби управління, педагогічний вплив, самоуправління); 5) компонент, що віддзеркалює результат (творчий освітній продукт). Доведено, що функціональна спрямованість НТД характеризується такими функціями: 1) мотиваційно-орієнтувальною; 2) гносеологічною; 3) відтворювальною; 4) перетворювальною; 5) управлінською. Управлінська функція НТД має такі форми: управління з боку викладача; співуправління з боку викладачів і студентів; самоуправління з боку студентів; управління НТД на основі застосування дидактичних засобів (дидактичних модулів, навчально-методичних комплексів, технічних засобів та ін.).

4. Визначено, що наявна структура творчої особистості студента як суб'єкта управління формується як на основі саморозвитку індивіда, так і за умов впливу творчого середовища, в якому вона постійно розвивається. За цих умов наявність управлінських якостей творчої особистості студента є її обов'язковим компонентом. Основними специфічними ознаками творчої особистості студента як суб'єкта управління є її вплив на НТД, творча активність, гнучкість мислення, критичність поглядів, здібність до нестандартних рішень на основі багатоваріантних методів вирішення завдань, застосування наукового

підходу, креативність, інноваційність та ін.

5. Обґрунтовано концепцію управління НТД студентів, яка базується на впровадженні управлінських функцій в освітнє середовище; реалізації моделі креативної системи підготовки фахівців; високому рівні інформаційно-дидактичного забезпечення і технологізації навчального процесу. Метою її реалізації є підвищення активності НТД студентів на всіх етапах педагогічного процесу; стимулювання систематичної пізнавальної діяльності; підвищення рівня індивідуалізації та диференціації навчання, що позитивно позначається на загальній успішності і сприяє формуванню високого рівня професійно-творчої компетентності майбутнього фахівця. Концептуальна модель УНТД студентів в умовах професійної підготовки кадрів має визначатися такими компонентами: мотиваційно-цільовий блок; змістовний блок; блок особистих якостей; управлінський блок; процесуальний блок; блок, що віддзеркалює результат професійної підготовки.

Визначення теоретичних засад НТД, функціональний аналіз творчості, компонентно-структурний аналіз творчої особистості з визначенням компетентнісних складників професійно-кваліфікаційної моделі сучасного фахівця створили передумови для формування теоретико-методологічних засад обґрунтування педагогічної системи управління НТД студентів.

РОЗДІЛ II

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБГРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО- ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ

2.1. Методологічні аспекти дослідження проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів

Під методологічною основою дослідження слід розуміти основне вихідне положення, на якому базується наукове вчення. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як вчення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. В. М. Шейко і Н. М. Кушнарєнко визначають методологію як концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [200, с. 56, 57]. Методологія вирішення проблеми управління НТД розглядається чотирьох-рівневою структурою: 1) філософська методологія; 2) загальнонаукова методологія; 3) конкретно-наукова методологія; 4) методи і техніка дослідження.

Провідними засадами *філософського рівня методології* щодо вирішення проблеми управління НТД студентів є положення про єдність процесів пізнання і самопізнання; діалектичний принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості закономірностей і явищ соціальної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу; розвиток особистості студента-аграрія як суб'єкта пізнання, діяльності та самоуправління; системний підхід до розробки компонентного складу педагогічної системи УНТД; гуманістичний підхід щодо активної ролі особистості у пізнанні та перетворенні дійсності; синергетичний підхід до розгляду процесу управління (самоуправління) НТД як складної структури взаємовідносин між викладачем і студентами, здатної до самоорганізації та саморегуляції. *Загальнонаукова методологія проблеми УНТД* подана у дослідженні ідеями представників технократичної, соціологізаторської, біхевіористської педагогіки; філософії діалогового спілкування; теорією

поетапного формування розумових дій; діяльнісним підходом до формування творчої особистості майбутнього фахівця аграрної сфери; аксіологічним, алгоритмічним, кібернетичними підходами. На *конкретно-науковому рівні* методологічними засадами дослідження є концепції гуманістичної, особистісно-орієнтованої обумовленості цілей, змісту й технології управління НТД у процесі підготовки майбутніх фахівців-аграріїв; концептуальні положення про взаємозв'язок дидактичних засобів УНТД студентів; наукові ідеї щодо посилення управлінської підготовки фахівців аграрної сфери. *Методи і техніка управління НТД студентів* визначаються системою дидактичних прийомів, організаційних моделей та процедур, що забезпечують активізацію НТД студентів на макро- та мікрорівнях педагогічної системи.

Зазначені методологічні рівні є супідрядними й утворюють складну систему, змістовною основою якої є філософський рівень. Методологія дослідження проблеми управління НТД студентів розглядається сукупністю підходів до аналізу досліджуваного об'єкта, факторами взаємозалежності між розвитком творчої особистості і систематичною активністю її НТД, концептуальними положеннями історико-гносеологічного, системного, управлінського (кібернетичного), діяльнісного, гуманістичного, особистісно-орієнтованого, синергетичного, компетентісного та інших підходів.

Насамперед, методологія вирішення проблеми управління НТД має базуватися на *історико-гносеологічному підході*, який має за мету вивчення принципів, парадигм та концепцій щодо творчої активності особистості на різних історичних етапах теорії пізнання, що дає можливість виявити взаємозв'язки, детермінанти та суперечності складного процесу управління навчально-творчою діяльністю (УНТД) студентів. Наприклад, проектування педагогічної технології управління НТД неможливо без висновків біхевіоризму [116; 189], який став основою для появи цілого ряду течій в педагогіці (технократичний підхід, програмоване навчання та ін.). В умовах УНТД, педагог має обов'язково враховувати психологічну структуру особистості, впливаючи на студента через реалізацію його потреб. Продовженням біхевіористичного підходу стало програмоване навчання [179; 180; 190], за яким спеціальна програма навчання виконує функції управління навчальним процесом. Однак, такий процес навчання підлягає жорсткому контролю, що не завжди сприяє створенню передумов для творчості та пошуку шляхів децентралізації УНТД студентів.

В умовах поширення науково-технічного прогресу у педагогічному середовищі помітний вплив на впровадження технологічних основ навчального процесу чинить філософія технократизму, що сформулювала течію технократичної педагогіки [62; 205; 208]. Цінним аспектом даної течії стосовно забезпечення управління НТД є забезпечення технологізації процесів досягнення цілей на кожному етапі навчання, що сприяє досягненню певних рівнів сформованості творчого досвіду студентів.

Реакцією на заперечення «неформального навчання» у восьмидесяті роки ХХ-го століття стала соціологізаторська педагогіка, як базується на ідеях організованого структурного починання в рамках широкого соціального спілкування при створенні творчого освітнього середовища [23; 155; 197]. На зміну основній схемі педагогічної взаємодії «особистість – особистість», де педагог є активною стороною, приходить схема «особистість – група». При цьому і педагоги, і студенти є рівноправними учасниками педагогічного спілкування, що в умовах УНТД створює передумови колективних мотивів суб'єкт-суб'єктних відносин.

Складність педагогічної системи творчого рівня освіти вимагає застосування *системного підходу* до аналізу явищ і процесів, які є наслідком управління НТД студентів. Системний підхід орієнтує на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язку та зведення їх в єдину теоретичну систему. Даний підхід допомагає визначити компоненти педагогічної системи управління НТД, дослідити умови, що забезпечують ефективність процесу управління НТД, виявити цілі, завдання, зміст підготовки фахівців аграрної сфери. Значний вплив на дослідження системного підходу мали наукові погляди П. К. Анохіна, С. І. Архангельського, В. П. Беспалька, М. С. Кагана, Н. В. Кузьміної, П. Г. Лузана, В. А. Сластьоніна, О. Л. Феоктистової [12; 13; 29; 69; 87; 104; 170; 185]. Вивчаючи питання підготовки фахівців, П. Г. Лузан визначає системний підхід як стратегію процесу навчання чи виховання, що представлений сукупністю цілеспрямованих, взаємопов'язаних взаємодій з урахуванням всіх умов і факторів даного процесу [105]. Системний підхід до аналізу УНТД передбачає комплексне вивчення явищ і процесів, які протікають у педагогічній системі творчого рівня освіти як єдиного цілого, що включає аналіз принципів будови і функціонування педагогічної системи у цілому, розгляд особливостей усіх її компонентів, їх взаємозалежностей і зв'язків з підсистемами НТД різних ієрархічних рівнів. Це дає змогу, з одного боку, оцінити місце і роль ком-

понентів НТД у її розвитку, вивчити інтегративні зв'язки між ними. З іншого боку – на основі поєднання в єдине ціле факторів і умов формування НТД студентів побудувати адекватну модель педагогічної системи УНТД. Отже, системний підхід охоплює весь зміст управлінської діяльності. Дані положення можуть бути враховані при розробці компонентного складу функціональних підсистем педагогічної технології управління навчально-творчою діяльністю студентів.

Управлінський (кібернетичний) підхід дозволяє розробити модель процесу УНТД, який проходить декілька етапів і складається як мінімум із трьох підсистем: вхід (ресурсний потенціал), процесор (переробка), вихід (результат). Останнім часом набуває все більшого поширення розробка теоретичних основ управління когнітивними, навчальними та творчими процесами з використанням штучного інтелекту [24; 26; 122; 123; 198]. Наприклад, удосконалюючи загальні положення кібернетичної педагогіки А. І. Берга [26, с. 24], К. О. Метешкіним розроблена відповідна системна база побудови дидактичних процесів на основі моделей професійних знань суб'єктів навчального процесу [122, с. 12], що дозволяє моделювати відповідні процеси в умовах УНТД і цілеспрямовано розробляти відповідне програмне забезпечення.

Управлінський підхід також знайшов свій розвиток у *теорії поетапного формування розумових дій*, яка створена П. Я. Гальперінім і продовжена в працях З. А. Решетової, Н. Ф. Тализіної [43; 153; 179]. Наприклад, важливим висновком теорії управління процесом засвоєння знань за Н. Ф. Тализіною є те, що дія виділяється як одиниця аналізу пізнавальної діяльності та як центральний ланцюг управління процесом її формування. Тобто дія розглядається як своєрідна мікросистема управління, що містить: «керуючий орган» (орієнтовну частину дії); «робочий орган» (виконавчу частину дії); «слідкуючий механізм» (контрольна частина). Відповідно до запропонованої нами концепції, такий підхід доводить можливість створення педагогічної системи УНТД з активною роллю студента як суб'єкта управління.

Вирішенню проблеми УНТД сприяє *алгоритмічний підхід* [29; 91], за яким дії того, хто навчається поєднані в одну цілісну систему під управлінням одного алгоритму. Наприклад, В. П. Беспалько подає дидактичний процес як сукупність двох алгоритмів: функціонування і управління. Вчений доводить, що управлінський вплив педагога має бути диференційованим в залежності від рівня засвоєння навчального

матеріалу [30, с. 104-105]. Так, у період початкової організації навчального процесу потрібен централізований управлінський вплив педагога на НД студента, а за умов високого рівня засвоєння навчальної інформації педагогічний вплив має слабшати і замінюватися самоуправлінням індивіда. Л. Н. Ланда доводить, що алгоритми можуть слугувати програмою навчання та самонавчання і на їх основі може відбуватися удосконалення керуючої системи. При цьому алгоритми, не дивлячись на свою «жорсткість» можуть забезпечувати гнучке пристосування керуючих систем до освітнього середовища, що дозволяє вести управління навчальною діяльністю [91, с. 105]. На основі цих висновків можна констатувати, що алгоритмічний підхід дозволяє розробити педагогічну систему управління НТД за гнучкою моделлю децентралізації педагогічного впливу.

Діяльнісний підхід (А. М. Алексюк, Г. О. Атанов, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Ю. І. Машбиць, С. Л. Рубінштейн та інші) в умовах управління НТД може бути використаний для формування творчого професійного досвіду майбутніх фахівців. Він передбачає послідовне включення студентів ВНЗ у різновиди навчально-творчої, практичної та професійної діяльності. При цьому репродуктивні, трансформуючі дії цілеспрямовано змінюються продуктивними, діяльнісними, творчими. Основним принципом, на якому ґрунтується дана концепція, є принцип єдності зовнішнього і внутрішнього у детермінації психічного, який запропонований С. Л. Рубінштейном: «Різні рівні і типи свідомості визначають, водночас, і різні рівні або типи поведінки (реакція, свідомо дія, вчинок), тобто свідомість як вища форма розвитку психіки людини зумовлює зміну внутрішньої природи дії, або актів поведінки, а зміна природи є, водночас, і зміною психологічних закономірностей їх зовнішнього об'єктивного перебігу» [159, с.11]. За цих умов усвідомлена творча дія спирається на розумову активність: розмірковування, співвіднесення наявної ситуації з минулим, прогнозування її майбутніх наслідків, що можуть відбивати появу інтелектуального компонента у детермінації зовнішнього прояву особистості. Головна роль у цьому процесі належить активності суб'єкта, результатом якої є не тільки перетворення зовнішнього світу, а й формування специфічного, цілісного, відносно самостійного внутрішнього світу людини.

Аналізуючи психологічні аспекти діяльнісного підходу, Н. П. Волкова робить висновок про те, що механізмом формування внутрішнього

світу людини є інтеріоризація та екстеріоризація досвіду. Людина інте-ріоризує знання і спостереження (результат власного досвіду) щодо ефективності форм НТД, які сприяють успішній управлінській діяльності [41, с. 148]. У результаті діяльності, інтеріоризації її зовнішніх форм формується, а потім збагачується досвід. На підставі накопиченого досвіду виникає можливість моделювати узагальнений ідеальний образ і відображати реальний спосіб дії, здійснювати контроль та оцінку, будувати стратегію і тактику НТД. У цьому контексті необхідно зазначити важливість включення до змісту навчання професійно-спрямованих ситуацій, вирішення яких забезпечить реалізацію активної НТД студентів, що у підсумку сприятиме набуттю творчого професійного досвіду фахівців економічної сфери.

Дослідження Г. О. Атанова [14], А. С. Белкіна [23], Н. Я. Проскуриної [148], О. Г. Романовського [157], Г. І. Щукіної [204] дозволили виявити загальні принципи моделювання особистісно-орієнтованої навчально-творчої ситуації, які впливають на індивідуальну сферу діяльності студента з метою її розвитку. Цей процес можна регулювати шляхом залучення студентів ВНЗ безпосередньо до моделювання навчально-творчих ситуацій під час організації навчального процесу. За цих умов студент має можливість експериментувати, випробовувати свої сили, приймати творчі рішення й обговорювати їх можливі наслідки, робити висновки з власного творчого досвіду. Формуючи діяльнісний підхід у навчанні, Г. О. Атанов зазначає, що для того щоб мета і продукт навчальної діяльності співпадали, об'єктивно виникає необхідність в управлінні навчальною діяльністю, яка виступає відповідним дидактичним механізмом досягнення цілей навчання [14, с. 77]. Це положення збігається за змістом з концепцією управління НТД студентів, реалізуючи яку педагогічний процес у ВНЗ буде технологічно забезпечувати досягнення творчої професійної компетентності фахівців.

Однією з умов реалізації діяльнісного підходу в управлінні НТД є застосування *проблемного навчання* (І. Я. Лернер, М. Н. Махмутов, О. М. Матюшкін, В. Оконь, Г. І. Щукіна та ін.) [97; 118; 119; 135; 204]. Воно спрямовано на формування структури НТД, що включає: мету; мотивацію; концептуальну модель діяльності; гіпотезу-прогнозування; програму дій; виконавську частину і рефлексивний процес, побудований відповідно до програми діяльності, адекватної цілям і отриманим результатам. Застосування діяльнісного підходу щодо управління НТД також ви-

значається системою *продуктивного навчання* [194, с. 84, 85], відмінними рисами якого є: тісний змістовний зв'язок колективної НТД студентів із самостійним і індивідуальним навчанням; орієнтація НТД на цілісний, соціально значимий, творчий продукт. За технологією продуктивного навчання в умовах УНТД педагог і студент стають продуктивними партнерами. Показниками продуктивності у НТД студента може бути: реально виконаний творчий проект на основі індивідуальних потреб і інтересів; зростання професійної компетентності у процесі виконання проекту; здібності до співробітництва, кооперації і партнерства; самостійність і відповідальність. Показниками продуктивності у діяльності педагога стають: здібності до практичного консультування і підтримки студента в його НТД, до взаємодії з ним; створення творчого освітнього середовища; забезпечення умов для продуктивної НТД індивіда і групи. Продовженням цього методологічного напрямку є *адаптивна система навчання* (А. С. Границька) [48]. Відповідно до УНТД концепція адаптивного навчання визначає модель організації навчального процесу, за якої структура навчального заняття дає можливість збільшити обсяг самостійної роботи студентів, що у свою чергу потребує переходу до самоуправління НТД, яке забезпечує надійну реалізацію на практиці основних положень теорії діяльності.

Вирішення проблеми управління НТД неможливе без застосування *гуманістичного підходу*, який також став методологічним підґрунтям дослідження. Гуманістична парадигма [60; 61; 86; 168; 177] передбачає становлення і вдосконалення цілісної особистості, яка здатна до максимальної самореалізації своїх можливостей, постійно відкрита для сприйняття творчого досвіду та оновлення знань; створення необхідних умов для вираження її творчої сутності, власної життєвої позиції («Я – концепції»). Вирішуючи проблему управління (самоуправління) НТД, необхідно звернути увагу на погляди засновника гуманістичної теорії особистості А. Маслоу щодо ієрархії потреб, самоактуалізації особистості, яку він визначає, як: «...повне використання талантів, здібностей, можливостей» [117, с.8]. На його думку, основним покликанням педагога є допомога іншій людині у розвитку її особистості на основі створення умов для самовдосконалення і самореалізації.

Завданням гуманістичного підходу в умовах УНТД студентів є створення умов для творчої самореалізації та самовдосконалення особистості; підтримки її унікального розвитку через надання максимальної сво-

боди вибору способів діяльності; забезпечення можливостей для експериментування, розвитку особистісного потенціалу тощо. Тому звертаємо увагу на педагогічний процес, заснований на суб'єкт-суб'єктних відносинах, які визнають керівну функцію педагога і функцію самоуправління студента. Даний підхід активізує і стимулює студентів до творчої роботи, надає процесу засвоєння знань цілеспрямованості і сприяє більш ефективній НТД. Дійсно, процес навчання функціонує найбільш ефективно, коли є оптимальне співвідношення між управлінням і самоуправлінням. Так, занадто жорстке УНТД позбавляє студентів ініціативи і творчості, а надмірне зменшення керівної ролі педагога призводить до погіршення результативності навчання.

Гуманістичний підхід стосовно умов реалізації УНТД студентів полягає у забезпеченні високого рівня децентралізації педагогічного впливу, гнучкості та адаптованості педагогічної системи у мінливому освітньому середовищі, створенні такої структури дидактичного процесу, за якої студенти виконують функції самоуправління НТД, мають можливість глибоко індивідуалізувати НТД за темпом засвоєння навчального матеріалу, дидактичними методами та формами, а також змістом навчання відповідно змісту освіти, цілям НТД і особливостям психологічної структури особистості. Для цього потрібно створити таку структуру дидактичного процесу, за якої студенти матимуть можливість самі надавати ідеї щодо удосконалення змісту навчання, за власною ініціативою, самостійно або разом з викладачем творчо виконувати завдання фахової підготовки.

Особистісно-орієнтований підхід [111; 143; 161; 209] забезпечує широке бачення змісту управління НТД студентів, способів творчої діяльності, очікуваних результатів, умов реалізації моделі підготовки фахівців; дозволяє студенту усвідомити, що він є творчою особистістю, виявити і розкрити власні творчі можливості. За умов УНТД його змістовними ознаками є: суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників педагогічного процесу; діагностично-мотиваційний метод організації НТД; навчально-творча активність студентів, їх розвиток і саморозвиток; проектування викладачем разом зі студентами індивідуальних цілей НТД; врахування системи особистісних потреб і можливостей людини у формуванні досвіду творчої діяльності. Умовою і результатом особистісно-орієнтованого типу навчання є сформованість у студентів високого рівня

самоуправління НТД на основі пошуку нових знань, способів діяльності, прагнень до творчості та саморозвитку.

Особистісно-орієнтований підхід в умовах УНТД дає можливість розкрити і розвинути природні креативні якості студентів, їх пізнавальні здібності, мотиви та інтереси, що сприяє ефективному самоуправлінню НТД студентів, як інтегрованої творчої властивості особистості, підготовленої до творчої професійної діяльності. За особистісно-орієнтованим підходом до процесу підготовки майбутнього фахівця в умовах УНТД об'єктом формування стає творчий особистісний досвід, що виникає як результат індивідуально-суб'єктного перетворення змісту досліджуваного предмета. Таким чином, у зміст освіти вводиться новий вид досвіду – особистісний творчий досвід. Як зазначає В.В.Сериков: «На відміну від когнітивного, особистісний досвід може бути представлений лише у формі особистісних світоглядних диспозицій, ціннісних орієнтацій, індивідуально-значимого переживання, яке потребує рефлексії, осмислення й подальшого висновку» [165, с.35]. При цьому засобом навчання і розвитку особистості стає активізація НТД, у якій студент не стільки засвоює готові знання, уміння й навички, скільки створює для себе систему знань, новий суспільно значущий творчий досвід, займається професійним саморозвитком. Така діяльність виступає важливою педагогічною умовою та мотиваційним чинником набуття творчого професійного досвіду у навчально-виховному процесі ВНЗ. Таким чином, гуманізація суспільних взаємин орієнтують педагогічний процес вищої школи на особистість студента – майбутнього фахівця, формування його професійно-творчої компетентності, що передбачає насамперед розвиток його управлінської свідомості та мислення, діяльнісного буття.

Особистісно-орієнтований підхід змістовно розкривається через *технологію саморозвивального навчання* (Г. К. Селевко), метою якої є формування самокерованих механізмів особистості; індивідуального стилю навчально-творчої діяльності; виховання домінанти самовдосконалення та саморозвитку людини [164]. В управлінні НТД студентів саморозвиток визначаємо як процес свідомого, керованого особистістю розвитку, в якому у суб'єктивних цілях і інтересах формуються і розвиваються відповідні якості та здібності людини. Слід зазначити, що самовдосконалення, як керований особистістю процес, має бути скоординованим із спрямованим педагогічним процесом. При цьому викладач є головним ресурсом навчального процесу, який є доступним для більшості

студентів, адже у центрі НТД лежить особистість з природними потребами самовдосконалення, самоствердження, самовираження та ін.

Синергетичний підхід дає змогу обґрунтувати дослідження феноменів самоорганізації глобальної еволюції, процесів становлення «порядку через хаос», нестійкості як основоположної характеристики процесів еволюції. В. С. Лутай так визначає процеси самоорганізації глобальної еволюції: «загальні для усіх явищ буття...; в розвитку явищ буття існує можливість, згідно з якою сталі структури, що виникають із хаосу, можуть належати до більш високої форми організації порівняно з тими, що раніше розпалися» [108, с.79]. Акцентуючи увагу на ролі необхідного хаотичного початку і неможливості передбачити унікальність результату кожного елемента дії, зокрема творчої, синергетична методологія наполягає на «негайному аналізі кожного результату конкретної педагогічної дії (діалогу, комунікації) щодо поставленої мети, можливості того, що «дана педагогічна дія, як утворююча сила, вийшла за свої межі і перетворилася на руйнуючу, потребуючи суттєвих коректив процесу педагогічної діяльності й мети, що його визначає» [там же, с.82]. Як зазначає Є. М. Хриков: «Синергетика акцентує увагу на тому, що в управлінні складними системами головне – не потужність, а резонансність впливу. Ефективними є правильно організовані слабкі впливи» [193, с. 171]. У цьому контексті застосування синергетичної методології для вирішення проблеми УНТД означає, що кожний результат конкретної комунікативної дії студента, застосування певних засобів УНТД потребує постійного аналізу (самоаналізу) в плані його співвідношення з метою цієї дії.

Процес УНТД у рамках підготовки кадрів аграрного профілю нами визначається як складна структура нелінійних взаємовідносин між суб'єктами педагогічної системи в умовах відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку, педагогіки співробітництва. Синергетичний підхід в умовах УНТД сприяє пробудженню власних творчих сил і здібностей того, хто навчається, спонукання його на творчий пошук шляхів вирішення навчальних завдань. Він сприяє відкриттю студентом себе як творчої особистості через самоуправління НТД. Це призводить до багатоцільової НТД, різноманітності форм навчального процесу, стимулювання розвитку потреб до творчості, самовираження, самовдосконалення. Синергетичний підхід до УНТД у ВНЗ доводить необхідність побудови педагогічної системи на основі принципів єдності цільових програм усіх її складників і надає можливість сформулювати сукупність оптимальних педагогічних ме-

тодів, засобів та прийомів управління навчально-творчою діяльністю студентів.

Оскільки результатом навчально-творчої діяльності студентів в умовах педагогічної технології управління НТД є відповідний рівень сформованості творчого професійного досвіду фахівця, в системі методологічних основ дослідження важливе місце займає *компетентний підхід*. Аналіз складників компетентного підходу у підрозділі 1.4 довів, що в умовах підготовки сучасних фахівців особливого значення набуває їх творча спрямованість, управлінські навички, організаторські та лідерські якості, мистецтво управління.

Важливим методологічним аспектом УНТД є *оцінно-ситуаційний підхід*, запропонований М. О. Бесєдіним [28, с. 118-121]. Цільова основа оцінно-ситуаційного підходу направлена на активне залучення студентів до навчально-дослідної роботи, у процесі якої формуються навички творчої професійної діяльності. Важливим позитивним моментом даного підходу є його застосування у навчальному процесі як наукового компоненту НТД студентів. При цьому, виконуючи завдання, кожен студент стає автором оригінальних ідей, які мають певну практичну і навіть наукову цінність.

У результаті проведеного дослідження визначено, що основою реалізації управління НТД студентів має стати системний підхід, гуманістична, діяльнісна спрямованість, особистісна орієнтованість та індивідуалізація НТД, механізм суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента у навчально-виховному процесі. Подальша оптимізація процесу підготовки майбутніх фахівців вимагає оптимального поєднання різних концептуальних підходів до вирішення проблеми і серед них управлінського, який відкриває можливості для створення відповідної ПТУНТД й накопичення творчого професійного досвіду завдяки самореалізації у різноманітних видах виробничої діяльності. Основні ідеї та гіпотези наведених методологічних підходів і положень покладено в основу розробки педагогічної технології управління навчально-творчою діяльністю студентів в умовах професійної підготовки кадрів.

2.2. Аналіз процесу управління навчально-творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів

Сьогодні, враховуючи бурхливі події ринкових перетворень, сучасний фахівець з вищою освітою має усвідомлювати своє особливе призначення – керівника і організатора виробництва. В умовах відродження виробничої і соціальної структури держави, він має не лише міцно володіти одержаними під час навчання знаннями, але й творчо застосовувати їх на практиці, бути здатним критично переглянути досвід минулого, створити нове, співвідносне своїм цілям. За цих обставин такі фахівці у різних галузях стають центром функціонального управління трудовими колективами і окремими виконавцями. Вони здійснюють управлінський вплив від імені організації, що позначається на особливій – особистій відповідальності перед соціумом. Як зазначав І. Кант: «Два людських винаходи можна вважати найважчими, а саме – мистецтво керувати і мистецтво виховувати» [71, с. 24]. Ця обставина визначає важливість для майбутнього фахівця оволодіння системою знань та умінь щодо ефективного управління, оскільки ці вміння базуються не лише на відповідному досвіді, але й враховують мистецькі здібності, талант до керівної справи.

Реалізація цих вимог неможлива без удосконалення навчально-виховного процесу ВНЗ, який має бути організований у відповідності з виробничим запитом на підготовку фахівців з високим рівнем сформованості творчого досвіду в умовах управлінської діяльності на виробництві. Останнім часом дидактика вищої школи все частіше звертається до адекватних управлінських концепцій розвитку складників педагогічної системи [30; 51; 53; 55; 66; 77; 78; 95; 123; 128; 179; 180; 198]. Як зазначає З. А. Решетова: «У другій половині ХХ століття ідеї управління системами проникають у всі сфери науково-практичних розробок. Не залишилася осторонь і педагогіка. Для неї настав період активних пошуків таких дидактичних підходів і засобів, які б могли надати гарантоване досягнення цілей навчання» [153, с. 3]. У цьому напрямі важливу роль відіграє процес активного розвитку науки менеджменту, яка проникає майже у всі сфери освітньої діяльності. За В. Кременем: «Технології менеджменту в освітянській сфері є важливою і невід'ємною частиною державного управління взагалі, оскільки розвиток саме цієї галузі суттєво впливає на всі сфери життя суспільства» [86, с. 6]. Можна стверджувати, що осві-

тній менеджмент має комплексний характер і спрямований на зняття протиріч між невідповідністю традиційної системи освіти і навчання новим тенденціям їх розвитку, новим соціально-економічним умовам суспільства і забезпечує найкраще поєднання інноваційних дидактичних технологій з фундаментальними методиками класичної педагогіки. Отже, в основі педагогічного менеджменту лежить процес управління.

У новому тлумачному словнику української мови управління означає: спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чогонбудь [132, с. 642]. Аналогічне тлумачення управління знаходимо у словнику російської мови С. І. Ожегова [134, с. 834]. У загальному розумінні, під управлінням розуміють свідомий вплив на об'єкт (процес) управління з урахуванням його стану, що призводить до поліпшення функціонування або розвитку даного об'єкта з урахуванням поставленої мети. Н. Ф. Тализіна зазначає: «Керувати – це не пригнічувати, не нав'язувати процесу хід, що суперечить його природі, а навпаки, максимально враховувати природу процесу...» [179, с. 45]. Є. М. Хриков підкреслює: «Управління – невід'ємна частина педагогічної системи навчального закладу, її системоутворювальна засада, що має об'єктивну природу, але за механізмом реалізації – це суб'єктивний процес» [193, с. 30]. Отже, управління має об'єктивний, цілеспрямований характер, що підтверджується природою існування людства і необхідністю постійного вдосконалення дійсності.

Й. С. Завадським визначає управління як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт шляхом науково-обґрунтованого виконання визначених функцій [55, с. 5]. У педагогічній системі сутність управління НТД полягає в активному впливі педагогів і студентів на параметри об'єкта творчості (навчальна діяльність, науково-дослідна робота, індивідуальна робота та ін.) з метою досягнення освітніх цілей, що враховують творчий продукт (удосконалення параметрів педагогічної системи, покращення якості освітніх послуг, підвищення рівня продуктивності навчання тощо). При цьому управління охоплює сукупність взаємозв'язаних технологічних, організаційних, технічних, соціальних та інших факторів, які визначають межі управлінського впливу.

Управління розглядається як технологічний процес, оскільки уявляє собою серію безперервних, взаємопов'язаних дій, які виконують управлінські функції. Функція (лат. *functio* – виконання) є широко вживаним поняттям у багатьох науках (філософії, математиці, економіці, соці-

ології та ін.). При всій багатозначності, поняття «функція» має індивідуалізоване тлумачення відповідно до діяльності в сфері управління: певний обов'язок, діяльність, роль, властивість, компетенцію, завдання та ін. [132, с. 707]. Функціями є окремі види цілеспрямованої діяльності суб'єкта управління по відношенню до керованого об'єкта. Вони є взаємообумовленими і взаємопов'язаними відповідними складниками процесу управління, які відрізняються змістом і цілями. Тотожне визначення функцій управління дає В. Г. Афанасьєв, вважаючи їх діями (операціями) суб'єкта управління, які відповідають послідовній зміні стадій управлінського циклу, а сукупність цих функцій становить зміст процесу управління [18]. Є. М. Хриков, здійснивши системне дослідження цього питання, доводить, що функції управління – це види діяльності, які чітко відокремлюються як за ознакою часу їх здійснення, так і за управлінськими завданнями [193, с. 88]. В якості головного критерію для визначення функцій управління дослідник виділяє відповідність видів управлінської діяльності етапам управління. На підставі зазначеного вище будемо вважати, що в освітньому процесі ВНЗ функції управління НТД виконують роль цілеспрямованих дій суб'єкта управління (викладачів і студентів), а також технічних і дидактичних засобів навчання, які опосередковують їхню діяльність по відношенню до об'єкта управління (НТД), що обумовлюються науковими закономірностями та принципами УНТД і співвідносяться з професійно-кваліфікаційною моделлю фахівця.

У сукупності, функції виражають специфіку процесу управління як складнику педагогічного процесу. Таким чином, сукупність функцій визначає структуру управління НТД, а обсяг роботи по кожній функції – відповідні програми управління. Враховуючи організаційно-технічні умови педагогічного процесу, функції управління поділяють на загальні і специфічні (часткові). Загальні функції можна виявити при управлінні будь-яким об'єктом, їх виділяють з урахуванням стадій (етапів, фаз) процесу управління. А. Файоль, якому приписують розробку функціональної концепції, визнавав існування чотирьох загальних функцій (планування, організація, мотивація, контроль), що підтверджується і сьогодні багатьма вченими [55; 121]. Деякі дослідники розширюють склад основних функцій управління з відокремленням прогнозування, інформатизації, обліку, аналізу, координації, регулювання та ін. [129; 180]. Наприклад, І. М. Богданова, І. В. Бужина, Н. І. Дідусь в системі педагогічного менеджменту виділяють такі функції: орієнтовані (за цілями управління); змістовні (за

змістом навчальної діяльності); операційно-технологічні (за процесом управління) [138, с. 219]. Часткові функції враховують певну специфіку діяльності суб'єкта (сфера та умови діяльності, форма та характер впливу на об'єкт управління та ін.). В освітніх системах маємо специфічні функції, які визначають часткові закономірності дидактичних процесів. До них можна віднести оптимізацію дидактичних параметрів педагогічної системи, планування технічних засобів, інформатизацію педагогічного процесу, розробку дидактичних критеріїв НТД.

Оскільки функції управління визначаються відносинами між суб'єктом і об'єктом, а також складом завдань, що розв'язуються, М. О. Бєсєдін, Й. С. Завадський, М. Мескон, П. Друкер та інші вчені пропонують класифікувати функції з позиції суб'єкта та об'єкта управління [28; 55; 121]. З позиції суб'єкта (викладача або студента), функції УНТД співвідносяться з педагогічною або навчально-творчою діяльністю, спрямованою на досягнення цілей навчання. Наприклад: планування, організація, контроль, регулювання. На цій основі такі функції можна поділити на функції управління (суб'єкт – викладач) і функції самоуправління (суб'єкт – студент). З позиції об'єкта управління (НТД) функціями можуть виступати дії та операції з перетворення ресурсного потенціалу студента у якісно новий освітній продукт: орієнтувальна, гносеологічна, перетворювальна, контрольна та ін.

Слід підкреслити, що визначення функцій залежить від складності об'єкта управління, що визначається кількістю його цільових завдань. Отже, з розвитком науково-технічного прогресу в галузі сільського господарства, поряд з удосконаленням об'єкта, об'єктивно збільшується кількість управлінських функцій, які відображують специфіку цієї діяльності. Кожна управлінська функція, у свою чергу, є процесним елементом, тому що складається із серії взаємопов'язаних дій. Наприклад, за цим підходом М. Д. Виноградський, С. В. Бєляєва відокремлюють функції та підфункції управління об'єктом [181, с. 19-20]. Розглянемо змістовне наповнення загальних функцій управління стосовно НТД.

Мотивація – це цілеспрямований процес формування дієвих мотивів діяльності людини. Мотив є суб'єктивним явищем, усвідомленням вчинків, які потім перетворюються у постановку мети, що спонукає людину до дії. Мотив також є причиною трансформації внутрішнього стимулу і перетворення його у частину свідомості індивіда. Завдання мотивації у процесі УНТД полягає у спонуканні студентів до якісного виконання ви-

значених видів діяльності як з боку викладачів, так і з боку самих студентів, що визначає зовнішню (стимулювання) і внутрішню (самотивація) сторони цього процесу. Слід зазначити, що студент навчається під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників (потреб, мотивів, стимулюючих факторів), які викликають його реакцію у вигляді мотиваційної поведінки. На цій основі функція мотивації НТД передбачає виявлення, формування і виховання у студентів здорових потреб до творчості, самостійності, саморозвитку, самовдосконалення, самоуправління та ін. Ю. М. Комар, О. С. Поважний, Є. М. Хриков обґрунтовують, що функція мотивації стосується усіх інших функцій УНТД, оскільки майже жодна дія студента не може відбуватися без неї [79, с. 28; 193, с. 93]. Останнє положення доводить принципово важливе значення мотиваційного складника у змісті процесу управління НТД. Враховуючи останнє, а також складність НТД як об'єкта управління, нами прийнято рішення більш детально дослідити мотиваційний аспект управління НТД студентів (розділ 2.3).

Функція планування – це процес формування цілей, завдань і перспектив зміни параметрів об'єкта управління, глибоке осмислення того, що потрібно зробити для досягнення поставленої мети. Планування включає обґрунтування напрямів дій, складання програм і планів, визначення конкретних цільових завдань. Планування базується на аналізі проблемної ситуації і передбачає визначення цілей діяльності та конкретних завдань щодо їх досягнення. Є. М. Хриков так обґрунтовує зміст функції планування: «Вид управлінської діяльності, спрямований на визначення мети, завдань управління, змісту управлінської діяльності, відповідальних за ті чи інші заходи та терміни їх виконання» [193, с. 89]. Ю. М. Комар і О. С. Поважний визначають планування навчанням як систему заходів, які формують порядок, послідовність і терміни виконання навчальних завдань [79, с. 91]. Вони доводять, що планування складається з аналізу і формування цілей навчання; складання планів на різні періоди (тиждень, місяць, навчальний семестр); альтернативних варіантів НД та прийняття рішень щодо послідовності їх виконання [там само, с. 28]. Отже, за своєю суттю функція планування відповідає на три основні питання: де ми знаходимося в даний час; куди ми хочемо рухатися; як ми збираємося досягти цілей. По відношенню до управління НТД, планування виконує підготовчі дії, мета яких – визначити програму НТД.

Функція організації передбачає формування системи управління

НТД, визначення видів діяльності суб'єктів управління, налагодження взаємодії між ними в педагогічній системі з метою досягнення поставлених цілей. Й. С. Завадський відмічає, що організаційна діяльність є основним елементом в системі наукового управління [55, с. 54]. Вона охоплює широке коло питань: визначення методів і форм УНТД, закріплення відповідного обсягу навчального навантаження з розподілом видів НТД студентів, налагодження прямих і зворотних зв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, проектування засобів УНТД, визначення оптимальних меж централізації та децентралізації управління, організація системи контролю НТД, організація навчального часу викладачів і студентів, тощо. Наприклад, окремі дії та операції НТД студента мають бути узгодженими з його рівнем підготовленості та вмотивованості на рівні самоорганізації, що передбачає творчу співпрацю з викладачем на предмет визначення рівня самостійності та індивідуалізації НТД. Самоорганізація НТД студентів передбачає комплекс заходів, що забезпечує раціональне виконання студентом навчальних завдань відповідно цілей НТД. Вона охоплює широке коло питань: принципи НТД; організація денного розпорядку, робочого місця і умов праці; навчання з використанням індивідуальних біоритмів; методика ведення конспектів тощо. Важливим організаційним аспектом НТД є процеси інформатизації та регламентації управлінських функцій, які допомагають продуктивніше використовувати навчальний час, забезпечуючи ПС необхідними інформаційними джерелами та методичними вказівками. За цих умов організація може перетікати в самоорганізацію НТД студентів.

У процесі організації ПС має бути спроможною оперативно вносити відповідні корективи у НТД студентів (дії з мікроуправління) на основі отриманих проміжних результатів. Для цього в системі УНТД організаційно відокремлюється *координуюча функція*, яка уявляє собою узгодження управлінських дій та операцій (між суб'єктами УНТД, а також між суб'єктом та об'єктом УНТД) відповідно означених раніше дидактичних критеріїв. Й. С. Завадський доводить, що координація є важливою функцією в оперативному управлінні об'єктом. Координація як функція управління являє собою процес, спрямований на забезпечення пропорційного і гармонійного розвитку різних сторін об'єкта за умов балансу діяльності суб'єктів управління [55, с. 54]. Координація в умовах УНТД може бути представлена вертикальною та горизонтальною формою. *Вертикальна координація* діє на об'єкт управління – НТД студентів зверху

донизу по каналах прямого зв'язку між суб'єктом і об'єктом. Її завдання – збалансування дій та операцій студентів відповідно до етапів УНТД. *Горизонтальна координація* діє на особистість студента і полягає в узгодженні управлінських дій між суб'єктами педагогічного процесу (викладачами і студентами). У результаті такої взаємодії досягається погоджена єдність управлінського впливу, що має організаційний ефект. Таким чином, координація спрямована на забезпечення гармонійного розвитку об'єкта управління відповідно до мети УНТД.

Функція контролю представляє систему спостереження і перевірки досягнутих результатів відповідно до визначених критеріїв. Своєчасний контроль дозволяє виявити проблемні аспекти діяльності певної системи. На відміну від обліку, який дає в основному кількісну інформацію, у процесі контролю дістають важливу для прийняття рішень кількісну та якісну інформацію. Контроль навчальному процесі реалізується через низку функцій: діагностичну, вимірювальну, навчальну, стимулюючу, розвивальну [179]. М. О. Бєседін відмічає три аспекти управлінського контролю: встановлення стандартів; вимірювання результатів і порівняння досягнутого з цільовою програмою; коректування цілей [28, с. 26-27]. Контроль (самоконтроль) за НТД полягає у перевірці викладачами (студентами) результатів НТД, які включають творчі ознаки. Враховуючи складність оцінки творчих складників освітнього продукту, контроль результатів НТД має бути систематичним, рівневим, об'єктивним, дієвим, ефективним. Для цього контроль НТД має бути забезпечений різними формами і засобами. Наприклад, необхідність перевірки творчих здібностей майбутніх фахівців, вимагає застосування у навчальному процесі таких нетрадиційних форм контролю, як: дидактичні ігри, круглі столи, презентації, дебатні турніри, конкурси творчих проектів та ін. Основними видами контролю НТД мають бути: поточний, проміжний, підсумковий. В умовах УНТД поряд з контролем з боку викладачів, широке застосування має отримати самоконтроль НТД з боку студентів. При цьому студент систематично контролює реалізацію індивідуального плану НТД, що сприяє подальшому підвищенню рівня мотивації навчання (відчуття успіху), надає насаги для визначення нових, складніших завдань НТД.

Функція аналізу – це обробка, осмислення та інтерпретація одержаних результатів під час контролю. Завданням аналізу результатів НТД є оцінка рівня досягнення сформованості творчого досвіду; міцності засвоєння навчальної інформації; продуктивності НТД; якості виконання

функцій самоуправління НТД студентами; визначення залежностей і закономірностей досягнення освітнього результату та ін. Аналіз в системі УНТД реалізується на таких рівнях: «викладач – НТД» та «студент – НТД» (самоаналіз). В останньому випадку самоаналіз може перетворюватися у саморефлексію (розумово-діяльнісний процес із процесами осмислення й усвідомлення суб'єктом навчання своєї діяльності). При цьому аналіз НТД у формі рефлексивної діяльності може бути спрямований як на предметну галузь так і на саму НТД, в результаті якої одержано освітній продукт. Мета рефлексії стосовно НТД: пригадати, виявити і усвідомити основні компоненти діяльності (зміст, вид діяльності, способи, проблеми і шляхи їх вирішення, отримані результати та ін.). Така рефлексія НТД допомагає студентам сформулювати отримані результати, перевизначити цілі подальшої роботи, скоректувати індивідуальний освітній шлях. А. В. Хуторський підкреслює, що рефлексія – це джерело внутрішнього досвіду, спосіб самопізнання і необхідний інструмент мислення [194, с. 287]. Для забезпечення оцінки якісних і кількісних параметрів аналізу в системі УНТД маємо використовувати комплекс аналітичних методів (абстрактно-логічний, функціональний, статистико-економічний, розрахунково-конструктивний та ін.). Хоча аналіз є логічним продовженням контрольної функції, за своїм змістом він лише доповнює процес контролю, що дає підставу багатьом дослідникам не виділяти його як окрему функцію. Наприклад, Є. М. Хриков обґрунтовано доводить, що педагогічний аналіз є складником функцій планування та контролю, що позначається на недоцільності окремого виділення його як функції управління [193, с. 92]. Ми згодні з цим твердженням і пропонуємо включити аналіз до контрольної-аналітичної функції управління НТД.

Функція регулювання – це виконання певних дій, спрямованих на усунення відхилень в управлінському процесі, а також на вдосконалення системи управління. Регулювання здійснюється суб'єктами управління на основі контрольної-аналітичної функції засобом прийняття відповідних рішень. В умовах УНТД регулювання здійснюється як з боку викладачів, так і з боку студентів. При цьому регулювальні процеси стосуються як удосконалення ПС, так і покращення технологічного процесу УНТД, що визначає передумови тісної співпраці педагогів і студентів. Важливим напрямом регулювання НТД є формування у студентів якості саморегулювання, що визначається сформованістю їхніх потреб у саморозвитку, самовдосконаленні і самовираженні. При цьому студенти приймають рі-

шення з покращення процесу самоуправління НТД шляхом вдосконалення ціннісного ставлення до НТД, планування особистісної стратегії навчання, організації робочого часу, форм самоконтролю НТД тощо. Є. М. Хриков розглядає регулювання не лише як вид управлінської діяльності, але й як етап управління (вид управлінської діяльності, який спрямований на наближення поточного результату управлінської діяльності до запланованого шляхом виконання рішень, прийнятих під час контролю) [193, с. 91]. Така постановка питання доводить, що регулювання є заключною стадією управлінського циклу. При цьому в умовах УНТД суб'єктами управління мають бути прийняті рішення стосовно постановки нових цілей у технологічному і циклічному процесі управління.

Особливістю управління НТД є технологічність реалізації управлінських функцій. В. Г. Афанасьєв стверджує: «Процес управління має циклічний характер на основі інформації про результати ставляться нові завдання, нова мета, і цикл починається спочатку» [18, с. 154]. За класичною моделлю, алгоритм процесу управління об'єктом має таку функціональну структуру: планування, організація, мотивація, контроль [55, с. 53]. Є. М. Хриков, розглядаючи управління педагогічним процесом у вищому навчальному закладі, доводить важливість формування управлінського циклу з реалізацією чотирьох управлінських функцій: планування, організації, контролю, регулювання [193, с. 93]. Ми погоджуємося з його висновками щодо необхідності впровадження в освітнє середовище процесного підходу на основі послідовної реалізації циклу управлінських функцій. За цим підходом ПС має ефективно функціонувати і забезпечувати досягнення навчальних цілей в умовах творчого освітнього середовища. Основою такого педагогічного процесу є макротехнологія управління навчальним закладом. У своїх дослідженнях Є. М. Хриков не відокремлює мотиваційну та координуючу функції, оскільки ці види діяльності, за його висновками, реалізуються під час виконання всіх інших функцій управління. При цьому дослідник вважає педагогічний аналіз складником функцій планування та контролю, тим самим не відокремлюючи його як функцію в управлінському циклі [193, с. 92-93].

Деякі дослідники вважають, що алгоритм управління, який співвідноситься з освітнім процесом, має починатися з мотиваційної функції. Наприклад, О. О. Желтухіна визначає таку схему алгоритму управління навчально-пізнавальною діяльністю: 1) стимулювання, 2) орієнтування, 3) планування, 4) виконання, 5) контроль, 6) корекція. Управління

НТД студентів має ґрунтуватися на вірогідній інформації щодо ходу навчання, виконуватися викладачами і самими студентами та мати за мету організацію навчання на всіх етапах діяльності з можливою найкращою якістю [54, с. 55-56]. Ю. М. Комар і О. С. Поважний пропонують такий цикл управління навчанням: 1) мотивація, 2) планування, 3) організація, 4) контроль, інформація та комунікація [79, с. 28]. За результатами теоретичного аналізу такого складного соціально-психологічного феномену, як навчально-творча діяльність, вважаємо, що в умовах творчого освітнього середовища маємо відокремлювати мотиваційну складову УНТД. Як було зазначено у р.1.2, основою творчої діяльності індивіда є мотиваційно-орієнтований компонент, за яким творчість реалізується не лише інтуїтивним та логічним механізмом, а проявляється більшою мірою сукупністю мотиваційних чинників. Ефективне управління (самоуправління) НТД студентів має враховувати індивідуальну мотиваційну структуру діяльності особистості (потреби, мотиви, цінності, інтереси та ін.) і на цій основі визначати адекватний мотиваційний вплив. За цих умов управління НТД визначається управлінським циклом: мотивація, планування, організація, контроль та аналіз, регулювання.

Аналізуючи різні підходи, висновуємо, що УНТД як об'єктивна умова досягнення освітнього результату має починатися з мотиваційно-орієнтувального компоненту, який формує мотиви НТД студентів на основі розвитку їхніх потреб до творчості. Планувальний етап УНТД обґрунтовує систему цілей НТД студентів. Реалізація цільової програми здійснюється через функцію організації, яка окреслює відповідні дії суб'єкта управління по відношенню до об'єкта в педагогічній системі. Контрольна функція має забезпечити відповідний рівень досягнення цілей НТД на всіх етапах педагогічного процесу. На основі інтерпретації отриманих даних контролю (функція аналізу) суб'єкт управління здійснює коригувальний вплив (функція регулювання) на об'єкт управління – НТД. Таким чином, вважаємо, що за процесним підходом УНТД включає такі функціональні етапи: мотиваційно-орієнтувальний, планувальний, пізнвально-перетворювальний, контроль-аналітичний, регулювальний.

З'ясувавши складники процесу управління НТД студентів, визначимо механізми його реалізації. За традиційним підходом викладач (як керуюча система) здійснює педагогічний вплив на керовану систему (студента) відповідно до цілей навчання та змісту освіти. Такий класичний підхід характеризується переважно вертикальним (прямим) зв'язком між

викладачем і студентом, за яким останній сприймає, усвідомлює та запам'ятовує представлений навчальний матеріал, унаслідок чого набуває певних знань і умінь. За зворотним зв'язком здійснюється операція порівняння досягнутих результатів із запланованими та оцінюється рівень їх відповідності. В залежності від адреси, за якою надходить інформація, зворотний зв'язок поділяється на два види – зовнішній і внутрішній [53, с. 4]. При зовнішньому зв'язку оцінка результатів навчальної діяльності студента повідомляється викладачу (системі, яка керує). Унаслідок внутрішнього зв'язку оцінка результатів пізнавальної діяльності здійснюється особисто студентом. Процес управління стає реальним тільки за наявності усіх видів зв'язків.

З позиції сучасних концепцій менеджменту в освіті [77; 78; 119; 193; 524], сьогодні можна трактувати навчання як спільну, взаємозалежну і взаємообумовлену НТД викладачів і студентів, взаємодія яких потребує обов'язкового управління. Оскільки НТД є об'єктом управління, досягнення відповідних рівнів НТД вимагає адекватного управлінського впливу. Як зазначає М. М. Поташник: «В управлінні творчість характеризується такими рівнями: 1) азбука управління, 2) наука управління, 3) мистецтво управління, 4) культура управління» [147, с. 148]. Для того, щоб перейти до «культури управління» (за М. М. Поташником) суб'єкт управління НТД має володіти творчим професійним досвідом. При цьому Н. Л. Коломінський, Ю. І. Машбиць, Н. Ф. Тализіна, В. А. Якунін доводять необхідність застосування психологічного підходу до загальної теорії управління навчальною діяльністю, що дає можливість говорити про управління в системі професійної освіти із набуттям відповідного творчого досвіду.

Розглядаючи структуру системи управління в освіті, А. М. Михайличенко визначає такі функції її двох підсистем (управління та самоуправління): формування мети, визначення вихідного стану об'єкта управління, складання програми досягнення цілей, вибір і (або) розробка засобів управлінського впливу, контроль стану об'єкта управління, коригування навчального процесу на основі проведеного аналізу [123, с. 28-29]. Ми погоджуємося з наведеним вище висновком про те, що у ПС вищого навчального закладу впровадження й ефективне застосування сучасних педагогічних технологій неможливе без процесів управління та самоуправління, які виконують роль механізму НТД. Педагогічна система в умовах УНТД включає прямі та зворотні зв'язки і ґрунтується на таких

функціях, як: формування мети педагогічного управління, інформаційне забезпечення рішень, що приймаються; визначення критеріїв, обмежень та завдань педагогічного управління; прийняття рішення щодо найдоцільніших дій; проектування дидактичних засобів; планування педагогічного процесу; реалізація цього плану; контроль та корекція результатів. У такій моделі обов'язково має враховуватися наявність зупинок у контурах зворотних зв'язків (студент – викладач, виробнича сфера – викладач), як специфічна особливість суб'єкт-суб'єктних відносин сучасного педагогічного процесу. За таких умов важливим компонентом управлінського впливу є елемент самомотивації та самопланування, за яким студенти формують особистісну стратегію НТД. Відповідно структури цільових програм, горизонт стратегічного планування визначається на основі інформатизації освітнього простору в межах вирішення індивідуальних творчих завдань під керівництвом педагога.

Відмінною особливістю сучасного етапу розвитку управлінських концепцій у педагогіці є розробка і впровадження кібернетичних моделей. Ці питання розглядає нова галузь наукових знань – кібернетична педагогіка [122, с. 27], важливим аспектом якої є факт можливості управління процесами навчання, виховання, гуманізації освіти тощо. Сучасна дослідницька база переконливо свідчить про те, що ідеї і методи кібернетики суттєво впливають і поступово проникають у теорію дидактики [24; 56; 122; 123]. Наприклад, К. О. Метешкіним розроблено кібернетичні моделі професійної діяльності педагога, які визначають структурні компоненти системи управління НД. Результати аналізу дозволили визначити закономірності і тенденції розвитку процесів управління у сфері освіти з точки зору можливості використання інтелектуальних інформаційних технологій і створення моделей професійних знань на основі методів штучного інтелекту [122, с. 380]. При цьому вважаємо, що за певних обмежень можливо застосування кібернетичних моделей до опису процесу управління (самоуправління) НТД студентів. Для цього необхідно поєднати кібернетичні моделі з інформаційними технічними засобами навчання (ІТЗН). За цих умов ІТЗН можуть виконувати відповідні функції УНТД студентів.

Науковим підґрунтям процесу УНТД є системний підхід, за яким формується функціональна структура відповідних підсистем УНТД. Як зазначає О. Г. Романовський: «Управління педагогічною системою слід розглядати не як просту суму процесів перетворення інформації у кожній

ланці системи, а як єдиний круговий процес. Замкнуте коло управління утворюється за рахунок передачі внутрішніх впливів від одного блока до іншого. Таким чином, робота кожного блока (підсистеми) залежить не лише від роботи інших блоків, а й у свою чергу впливає на них...» [157, с. 23]. Наприклад, система УНТД складається з органічно пов'язаних між собою підсистем: керуючої (суб'єкт управління) та керованої (об'єкт управління). До керуючої системи можна віднести викладачів і студентів, які за допомогою ІТЗН виконують управлінські функції. Керованою системою є начальна-творча діяльність студентів, а також сукупність інтелектуальних ресурсів, що супроводжують перетворювальні процеси (досягнення освітнього результату).

За кібернетичним підходом, система УНТД має такі параметри: вхід (сукупність ресурсів, що супроводжують перетворювальні процеси); процесор (впливає на вхід системи, перетворюючи його у вихід); регулятор (здійснює управлінський вплив на процесор); освітнє середовище (здійснює прямий і побічний вплив на процесор і регулятор); вихід (результати функціонування системи); зворотний зв'язок (несе інформацію про стан об'єкта і його реакцію на управлінський вплив) [55, с. 67-70]. На основі системного та кібернетичного підходів розглянемо загальну схему процесу УНТД студентів, яка включає такі елементи (рис. 2.1): 1 - цілі НТД; 2 - суб'єкт управління (викладачі і студенти); 3 - об'єкт управління (НТД); 4 - творче освітнє середовище і дидактичні процеси; 5 - результат НТД. Наведені елементи поєднуються функціями управління, прямим та зворотним зв'язком, коригувальним впливом.

У запропонованій моделі суб'єкт управління виступає у ролі регулятора НТД. Управлінський вплив реалізується через загальні та специфічні функції УНТД. Суб'єкт і об'єкт управління об'єднані прямим і зворотним (зовнішнім і внутрішнім) зв'язком і діють на основі коригувального впливу з боку творчого освітнього середовища і дидактичних процесів. При цьому за сучасними принципами педагогіки потрібно забезпечити реалізацію суб'єкт-суб'єктних (паритетних) стосунків між викладачем і студентами, за якими останні повною мірою беруть участь в УНТД. Дана система УНТД є ізоморфною, стійкою моделлю, такою, що міцно зберігає свою структуру, адже неодмінним її атрибутом є узгодження цілей навчання між суб'єктами управління. Педагогічний вплив суб'єкта визначається інформаційно-пред'являючою функцією із наданням студентам стимулюючих механізмів щодо самоуправління НТД.

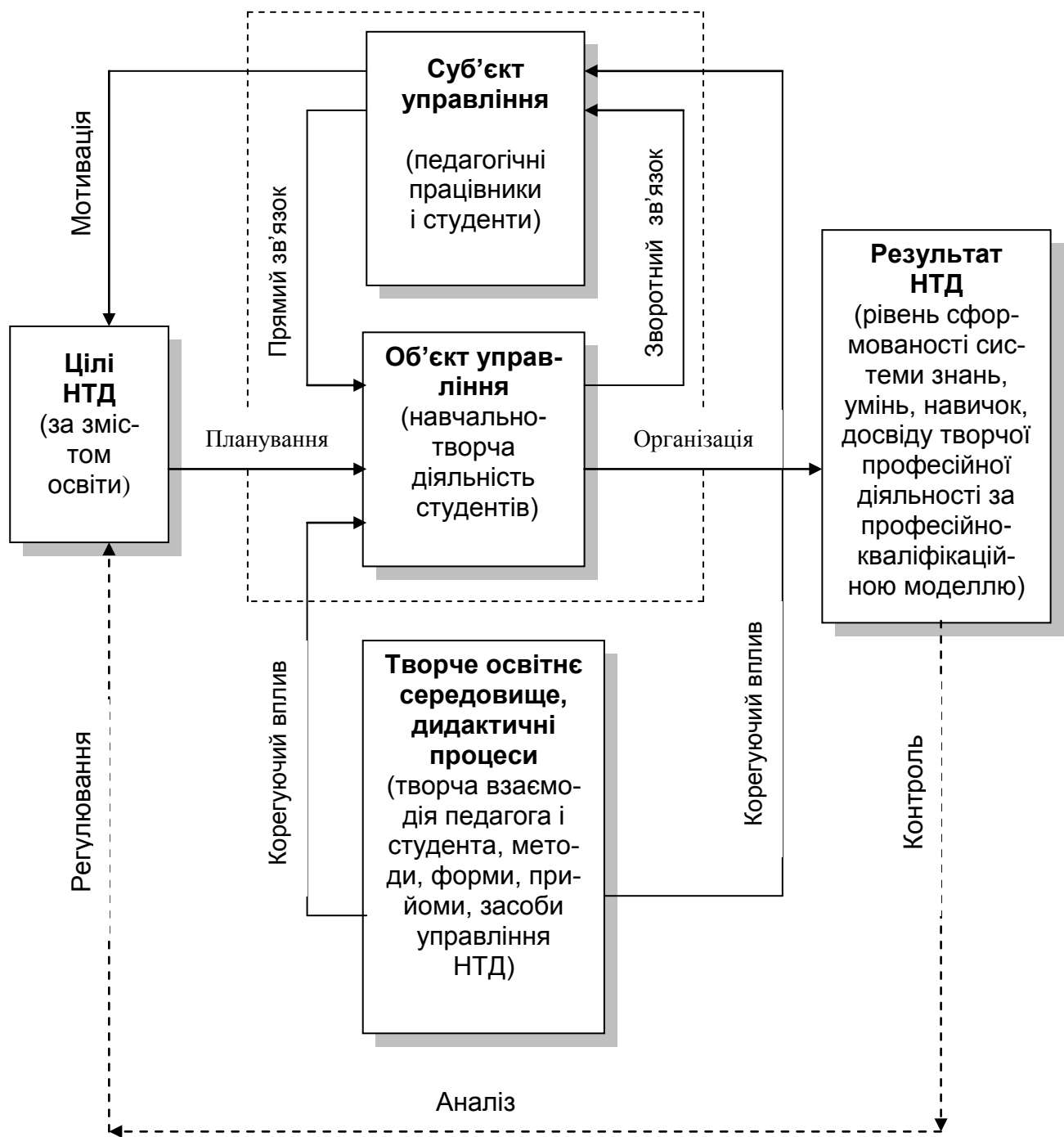

Рис. 2.1. Процес управління навчально-творчою діяльністю студентів на основі кібернетичного підходу

На цій основі останні планують особистісну стратегію самоуправління НТД, яка організовується за ознаками творчого освітнього середовища. За цих умов дидактичні процеси, що протікають всередині ПС визначають творчий характер НТД. Об'єкт (НТД) виступає у ролі процесора, який відчуває вплив з боку викладачів і студентів (процеси

управління, співуправління та самоуправління) і за умов організації відповідного рівня активності НТД студентів досягається запланований результат. При цьому керована система ставить за мету перетворити наявний потенціал студента (здібності, мотиви, потреби, індивідуальні задатки, характер, темперамент, рівень підготовленості тощо) у якісний результат – високий рівень професійної компетентності фахівця на основі сформованості його творчого досвіду. Досягнутий результат повинен мати кількісні та якісні виміри, що визначає відповідні засоби контролю НТД. Для інтерпретації отриманих характеристик маємо його проаналізувати за сформованими критеріями (навчальними, творчими, управлінськими). Отримані дані слугуватимуть підґрунтям для удосконалення компонентів системи УНТД на основі функції регулювання.

Проведений теоретичний аналіз процесу УНТД з урахуванням системного та кібернетичного підходів доводить необхідність визначення НТД як об'єкта управління під впливом таких функцій: мотивація, планування, організація, контроль та аналіз; регулювання. Дані управлінські функції мають бути об'єднані інформаційними діалоговими зв'язками, за якими здійснюються процеси управління та самоуправління НТД студентів. За процесним підходом УНТД включає такі функціональні етапи: мотиваційно-орієнтувальний, планувальний, організаційно-перетворювальний, контрольний-аналітичний, регулювальний. На основі визначення змістовного складника запропонована загальна схема УНТД студентів за кібернетичним підходом, яка включає: 1) системні елементи (цілі НТД; суб'єкт управління; об'єкт управління (НТД); творче освітнє середовище і дидактичні процеси; результат НТД); 2) управлінські функції; 3) зв'язки управління (прямий, зворотний (зовнішній, внутрішній), коригувальний).

2.3. Психолого-мотиваційний аспект управління навчально-творчою діяльністю студентів

Дослідження психолого-мотиваційних основ діяльності індивіда [34; 38; 43; 57; 58; 94; 119; 145; 150; 188; 192; 210; 211] доводить, що проблема УНТД студентів вкрай актуальна, адже від чинників підвищення мотивації істотно залежить рівень творчої активності тих, хто навчається, а також безпосередньо – ефективність кінцевого результату – освітнього продукту. З метою обґрунтування найбільш дієвих мотиваційних фак-

торів управління НТД студентів розглянемо теоретичні основи мотиваційної діяльності людини на основі визначення її потреб. Потреба – це усвідомлена необхідність у будь-чому, яка спонукає до дії і є однією з обов'язкових передумов діяльності особистості. Потреби поділяються на первинні (фізіологічні) і вторинні (потреби, які виникають у процесі пізнання світу, набуття життєвого досвіду: потреби успіху, поваги, влади тощо). Визнаючи, що люди мають багато різноманітних потреб, А. Маслоу вважав, що їх можна згрупувати у п'ять основних за ієрархічною значимістю груп: 1) фізіологічні потреби (в їжі, воді, відпочинку тощо); 2) потреби в захисті від фізичних і психологічних переобтяжень; 3) соціальні потреби (приналежність до чогось або когось, прагнення соціальної взаємодії, підтримки); 4) потреби у повазі (прагнення до визнання власних досягнень з боку оточуючих); 5) потреби до розвитку і самовираження (реалізація своїх потенційних можливостей, удосконалення особистості) [116]. У кожний конкретний момент часу особистість прагне до задоволення тієї потреби, яка є для неї важливішою. Перед тим, як потреба наступного рівня стане найбільш могутнім фактором поведінки людини, має бути задоволена потреба нижчого рівня. У цьому контексті важливо визначити механізм мотиваційної поведінки особистості для того, щоб забезпечити найбільш ефективний вплив на неї.

Вагомий висновок щодо ролі потреб у формуванні мотиваційної діяльності особистості зроблено О. М. Леонтьєвим: «У психології потреб потрібно виходити з таких відмінностей: по-перше, потребу необхідно розглядати як одну з обов'язкових умов діяльності і по-друге, як те, що спрямовує і регулює конкретну діяльність суб'єкта у предметному середовищі. У першому випадку потреба виступає лише як стан певних бажань організму, який сам по собі не викликає визначеної направленої діяльності. Така функція обмежується активізацією відповідних біологічних рухів і загальним збудженням рухової сфери, що проявляє себе у пошукових рухах, які не мають певного напрямку. І тільки тоді, коли потреба «зустрічається» з певним предметом, вона стає здатною спрямовувати і регулювати діяльність» [94, с. 87]. Мотиваційні теорії діяльності людини, які засновані на її потребах, отримали назву змістовних (А. Маслоу, М. Грегор, Д. МакКлелланд). За змістовними теоріями мотивації, механізм діяльності людини можна уявити таким ланцюгом: «потреба – діяльність – результат». Аналізуючи філософський аспект мотиваційної діяльності особистості, О. Г. Спіркін зазначає, що творча

діяльність свідомості тісно пов'язана із практичною діяльністю людини та її потребами. Потреби відбиваються у розумі людини і набувають характеру мети [175]. Отже, цільова потреба ідеалізована у свідомості людини і знаходить свій предмет у суб'єктивному образі, ідеальна форма якого передбачає результат цієї діяльності.

Процесуальні теорії мотивації діяльності пов'язані з поведінковим аспектом особистості (теорія очікувань Врума, теорія справедливості Адамса, модель Портера-Лоулера). За процесуальними теоріями саме діяльність призводить до мотиваційної поведінки особистості і відповідно до її задоволення. Так само марксистське розуміння механізму мотивації діяльності далеке від того, щоб вбачати у потребах вихідне і головне його положення. За К. Марксом: «У якості потреби, самоспоживання є внутрішнім моментом продуктивної діяльності людини. Але діяльність є вихідним пунктом мотивації, в який знову перетворюється весь процес. Індивід виробляє предмет і через його споживання повертається знову до самого себе...» [114, с. 30].

Аналізуючи наведені вище підходи, можна висновити стосовно наявності двох моделей мотивації в залежності від первинності мотиваційного початку – потреби або діяльності. О. М. Леонт'єв так розглядає ці моделі зв'язків між потребами і діяльністю. Перша відтворює ідею, коли вихідним пунктом діяльності є потреба, і процес в цілому виражається циклом: «потреба – діяльність – потреба». Інша схема, яка їй протистоїть, є модель циклу: «діяльність – потреба – діяльність». Ця схема відповідає марксистському розумінню змісту потреб і є фундаментальним положенням психології. Емоції не підкоряють під себе діяльність, а є її результатом і «механізмом» розвитку [94, с. 197]. Потреби як об'єкт психологічного пізнання виконують по відношенню до діяльності функції активізації, спрямованості та управління за умов «зустрічі» потреби з предметом, який їй відповідає. У цьому випадку потреба здатна направляти і регулювати діяльність. О. М. Леонт'єв доводить, що саме потреби керують діяльністю з боку суб'єкта, однак вони здатні виконувати цю функцію лише за умов їх предметності. Сам предмет діяльності відповідає тій або іншій потребі [там само, с. 88].

На основі вивчення механізму виникнення потреб, К. Маркс робить висновок про те, що у процесі розвитку предметного змісту відбувається також розвиток потреб. Їх формування пояснюється тим, що у суспільстві предмети потреб виробляються, завдяки чому виробля-

ються і самі потреби [115, с. 26-28.]. Положення про те, що людські потреби виробляються, має не лише матеріалістичний зміст, але й є важливим елементом теорії психології. Разом зі зміною та збагаченням предметного змісту потреб людини відбуваються зміни форм психічного відображення. На цій основі, як зазначає О. М. Леонт'єв, формується особливий тип потреб – предметно-функціональних (потреба у праці, творчості та ін.) [94, с. 195]. Р. К. Серьожнікова розглядає творчі потреби як прояв потягу до творчого стану й зміни життєдіяльності як окремої особистості, так і соціальної групи, суспільства в цілому. Відповідно до концепції «розвивального навчання», результатом творчого процесу мають бути не тільки знання (вміння, навички), але й досвід творчої діяльності соціально зрілої особистості [166, с. 227]. При цьому розвинути творчий потенціал студента можна через процес цілеспрямованого, послідовного і продуктивного педагогічного впливу, направлено на розвиток і перетворення сукупності наявних прихованих можливостей особистості з метою їх подальшого розкриття і реалізації.

Одним із проблемних питань мотивації діяльності особистості є процес взаємовідносин предметної (практичної і пізнавальної) діяльності з фазами розвитку взаємовідносин із людьми, із суспільством. У результаті виникають ієрархічні зв'язки мотивів, які утворюють «вузли» особистості. Як зазначає О. М. Леонт'єв, зав'язування цих «вузлів» представляє собою процес індивідуального розвитку особистості [94, с. 208]. Отже, потреби спрямовують діяльність суб'єкта лише за умови їх предметності. Ця теза О. М. Леонт'єва визначає сучасний напрям розвитку педагогіки і може бути використана стосовно концепції управління НТД студентів. Враховуючи результати наведених вище досліджень, висуємо, що в умовах УНТД студента елемент творчості може виступати у якості предмета діяльності, який має «необмежений» ресурс кругообігу. Вважаємо, що у студентському середовищі можливо за будь-яких умов побудувати і підібрати індивідуальну предметну систему, яка б спонукала до постійного саморозвитку особистості, коли відбувається розвиток певної потреби у формі предметного збагачення її змісту.

Важливою основою УНТД індивіда виступають мотиви діяльності, без яких неможливо розкрити її психологічну природу. Мотив – внутрішнє спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням визначених потреб; сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які викликають активність особистості [79, с. 35]. В. І. Войтко у короткому психологічному словни-

ку зазначає, що мотив – це спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії) [40, с. 126]. Досліджуючи сучасні теорії мотивації, К. В. Мадзен називає мотивами інстинктивні імпульси, біологічний потяг, апетит, а також переживання емоцій, інтереси, бажання, життєві цілі, ідеали тощо [213]. Змістовно збагачуючи попередні твердження, О. М. Леонтьєв доводить, що саме предмет діяльності людини є її дієвим мотивом: «Діяльності без мотиву не існує. Навіть на перший погляд «немотивована» діяльність все рівно має об'єктивний прихований мотив» [94, с. 102].

Системний аналіз цієї проблеми, здійснений Л. І. Божович [65-67], дозволив їй обґрунтувати тезу про те, що мотивами діяльності можуть бути не лише предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання, а й все те, у чому знайшло втілення визначення індивідуальної потреби особистості. Вважається, що основою мотиваційної діяльності людини є її різноманітні потреби, отже, мотив відповідає тій чи іншій потребі. Наприклад, навчаючись у навчальному закладі, студент зазнає впливу багатьох факторів, що спонукають його до навчання, підвищують або зменшують мотивацію (перешкоджають успішному навчанню). Ці чинники суто індивідуальні і залежать від багатьох обставин, але педагогу необхідно їх вивчати і враховувати. Як зазначає С. М. Ніколаєнко: «...завдання педагога не примушувати дитину вчитися, а заохочувати. Досягти цього можна лише вмілою організацією навчального процесу, на основі чіткого структурування навчального матеріалу на уроці; логічного та яскравого пояснення матеріалу; поглиблення практичної направленості у підготовці фахівців; впровадження різноманітних методів, форм та засобів навчання, які реалізують різноманітні види діяльності учнів; розширення навчального середовища за рахунок соціальної інфраструктури тощо» [131, с. 58].

Цікавий мотиваційний механізм діяльності запропоновано П. Ф. Каптеревим, який розглядає такі види мотиваційної діяльності, як: спостереження, запам'ятовування, розуміння, побудова світогляду. Він будує мотиваційний ланцюг прояву творчої діяльності людини на основі послідовної операційної діяльності її розуму. При цьому творчість розглядається крізь призму наведених вище понять. «Спостерігати і запам'ятовувати побачене – дві основні діяльності нашого розуму. До них необхідно додати третю, не менш основну і важливу діяльність – розуміння спостережень і того, що вивчено і повторено. Побу-

дова на цій основі світогляду є справою особливою, іншим актом, що пов'язаний з першими двома, але не тотожний їм. Це є вже творчість, створення того, чого у процесі спостереження і запам'ятовування не було...» [72, с. 101].

Внаслідок усвідомлення і переживання первинних і вторинних потреб у людини виникають певні спонуки до дій, завдяки яким ці потреби задовольняються. За формою відображення змісту цих потреб, мотивами можуть виступати почуття, уявлення, думки, поняття, ідеї, моральні ідеали, переживання тощо. В цьому широкому значенні В. І. Войтко зазначає, що мотивами діяльності людини можуть бути будь-які внутрішні психологічні умови, які спонукають активність індивіда, викликають спрямованість і керують його діями і вчинками [40, с. 95].

Важливим складником мотивації певної діяльності є поєднання мотивів і цілей діяльності. Як правило, мотив реалізується у цілі діяльності, хоча на практиці можливе їх неспівпадання. Так, намагання отримати більш високу екзаменаційну оцінку може бути мотивоване як бажанням студента реалізувати потребу у повазі, так і перспективою гарного працевлаштування після закінчення університету. Також, особливістю взаємозумовленості мотивів і цілей діяльності, є те, що мотив виступає як причина постановки тих чи інших цілей. Наприклад, для того, щоб бажання здобути вищу освіту стало метою діяльності особистості, потрібна наявність відповідних мотивів (прагнення підготуватися до оволодіння певною спеціальністю, бажання гідного існування у суспільстві, намагання довести іншим власний високий рівень освіченості тощо). Отже, цілі являють собою усвідомлене бажання досягти певного результату на основі реалізації потреб і спонукальних мотивів. Хоча цілі і мотиви не тотожні, вони інколи збігаються (якщо мотив спонукає окрему часткову дію) – наприклад, коли студент працює над розв'язанням навчальних завдань, прагнучи оволодіти певними професійними знаннями і вміннями.

В. І. Войтко відмічає, що одна і та сама діяльність може спричинятися різними мотивами. Будь який акт поведінки здебільшого спонукається не одним, а кількома мотивами, які перебувають у певній субординації (одні відіграють провідну роль і підпорядковують собі інші). Їх співвідношення утворює систему мотивів певної діяльності [40]. Цю тезу також підтверджує Л. М. Попов, який зазначає, що зовнішні і внутрішні компоненти мотивації діяльності особистості знаходяться у складному переплетінні [146, с. 45]. При цьому внутрішня мотивація формується в

результаті протиріччя всередині пізнавального поля між тим, що вже формалізовано, і тим, що необхідно формалізувати даному об'єкту. Зовнішня мотивація може виникнути не лише як зовнішній стимул, але й як необхідність реалізації власних моральних, етичних, емоційних, вольових та інших домінуючих якостей особистості.

Оскільки мотивація НТД студента визначається розмаїттям потреб особистості, деякі дослідники мали спробу визначити найбільш значущі з них. Так, П. П. Одерій склав перелік основних чинників, які істотно впливають на активну поведінку студента. Негативними факторами мотивації діяльності (такими, що її демотивують) є такі [133, с. 18]: прогалини в освіті до вступу в університет; почуття некомпетентності, сформоване в минулому шкільному досвіді; перевантаження у навчанні, нестача часу для творчого мислення; контрольні строки, що перешкоджають досягненню високих показників; недостатня допомога в самостійній роботі; несумісність стилю навчання студента і стилю викладання; пасивна участь у навчальному процесі; відсутність у студента почуття задоволення від змісту програми навчання; надмірна занепокоєність з приводу досягнутих результатів; погано сформульовані особисті цілі (навчання заради диплома, а не для майбутньої фахової діяльності); емоційна незрілість; низька якість навчання, погана атмосфера в аудиторії, негативні соціальні, психічні й фізичні чинники.

Протилежними до наведених є позитивні чинники або мотиватори ефективного навчання студентів. На практиці застосовують різні засоби і методи мотивації навчання студентів. Характерною особливістю сучасної вищої школи в цьому аспекті є системний підхід, який передбачає розгляд особливостей усіх компонентів мотиваційної структури, її зв'язок з іншими елементами педагогічної системи. За допомогою системного підходу здійснюється глибокий логічний аналіз об'єкта мотивації, обираються оптимальні методи і форми. Крім цього, у викладача мають бути певні особисті морально-психологічні якості, які б забезпечували активну мотиваційну діяльність студента: повага, любов і довіра студентів, небайдужість до їхніх потреб, знання здібностей і можливостей кожного студента, вміння заохочувати.

Отже, висновуємо: важливою передумовою створення ефективного освітнього мотиваційного середовища є вдосконалення методів і процедур мотиваційного забезпечення УНТД студентів. Наприклад, уже в період прийому до навчального закладу аналізується бажання студента

навчатися саме у цьому виші для одержання конкретної спеціальності. Науково-педагогічні працівники намагаються всебічно проаналізувати і перші досягнення, і перші упущення студента у навчанні. Вони мають бути небайдужі до індивідуальних потреб і бажань студентів, а тому надавати можливість змінити напрям підготовки (спеціальність), якщо він не повністю узгоджується з індивідуальними мотиваційними чинниками.

Натомість, створюючи систему мотивації, слід приділити увагу як підсистемі зовнішньої мотивації (організаційні, соціальні, економічні та інші важелі), так і розвитку внутрішніх спонукальних мотивів, можливості реалізувати особисті потреби в самовираженні, успіху, повазі, прояву інтелектуального, культурного потенціалу особистості. Наприклад, навчання за індивідуальним планом, система вивчення предметів за вибором є важливими мотивуючими чинниками. При цьому враховуються індивідуальні потреби та інтереси студента, його особисті якості, що в цілому відіграє роль вагомого спонукального чинника. Всіляко заохочується вибір самим студентом теми наукової самостійної творчої роботи, реферату або курсового проекту. До мотивуючих факторів належить застосування активних методів навчання (ділових ігор, рольового моделювання виробничих ситуацій, практичних тренінгів тощо). У цьому контексті М. П. Васильєва підкреслює, що стимулювання творчості повинно здійснюватися за умов максимальної свободи діяльності і відкритості стосовно кожної педагогічної ситуації [37, с. 336]. При цьому однією з необхідних мотиваційних умов творчої діяльності є культивування співтворчості педагога і студента.

Розглянемо психологічну структуру особистості студента в умовах управління (самоуправління) НТД. Особистість студента як майбутнього фахівця аграрної сфери відрізняє індивідуальна, особлива, притаманна лише окремому індивіду психологічна структура. Б. Г. Ананьєв підкреслює, що психологічна структура особистості утворюється завдяки певним властивостям індивіда і особистості, відповідним до предмету і засобів діяльності [6]. Так само Н. Л. Коломінський відмічає: «...джерелом пізнавальних процесів є генетичні і природні особливості індивіда, а рівень їх розвитку і, особливо, змістова характеристика залежать від широти та суб'єктивного досвіду соціальних за своєю суттю взаємозв'язків індивіда як особистості» [77, с. 60]. Враховуючи сучасні підходи щодо визначення змісту психологічної структури особистості [8; 78; 94; 142; 149], можна виділити п'ять її основних підструктур: 1) спрямованість; 2) можливості;

3) характер; 4) природні властивості особистості (темперамент); 5) внутрішня уява особистості про себе, її «Я – образ». Зупинимося на основних характеристиках психологічної структури особистості, які визначають її поведінку у процесі УНТД.

Спрямованість – це система потреб, мотивів, інтересів особистості. Вона включає різноманітні властивості індивіда (переконання, ідеали, ідейні установки, світогляд тощо). Ця підструктура формується через виховання, вона не має безпосередніх природних задатків. Так, природно, виконуючи виховну функцію, педагоги виховують у студентської молоді любов до праці; направляють інтереси до визначених справ (мистецтво, музика, живопис тощо); прищеплюють моральність і, тим самим, формують її світогляд. Однією з основних характеристик цієї підструктури є різноманітні потреби особистості, які є обов'язковою передумовою УНТД.

Мотивована НТД (мотиваційна поведінка) студента ґрунтується на потребах і спонуканні людини. Спонукання – це бажання задоволення потреб, яке ґрунтується на відчутті браку чого-небудь. Психологи визначили, що саме потреби та спонукання є основним мотивом до дії. Наприклад, студент відчуває потребу у складній, цікавій творчій роботі, і це спонукає його спробувати досягти мети, одержавши завдання, яке забезпечить задоволення потреби. Така діяльність в рамках досягнення мети буде визначатися мотиваційною поведінкою. Педагоги відмічають, що основними мотивами продуктивної НТД студентів є: справедливість (об'єктивність) оцінки результатів діяльності викладачем; можливість удосконалюватися у фаховій і професійній підготовці, реалізовувати свої творчі та інтелектуальні здібності; перспектива гарного працевлаштування; моральна винагорода та ін. Л. І. Божович дійшла до висновку, що одним з суттєвих моментів, який розкриває педагогічну сутність творчої активності студентів, є сукупність мотивів [34, с. 45-53]. Висновки Л. І. Божович підтверджують інші вчені. Наприклад, Є. Г. Петров, Л. М. Радванська, Н. В. Шаронова визначають чотири типи мотиваційних спонукань студентів у ході навчального процесу: мотивація досягнення цілей, мотивація приналежності до групи (соціальні зв'язки), мотивація компетентності, мотивація влади (потяг до лідерства) [139, с. 20-21]. Ми погоджуємося з наведеними вище висновками стосовно формування системи мотивів НТД. За цих умов викладач має розробити ком-

плексну систему мотивації НТД, яка б забезпечувала реалізацію багатьох індивідуальних потреб студентів.

Не менш значущим складником мотиваційної поведінки є поняття «інтерес» (форма прояву пізнавальної потреби особистості, яка спрямована на той чи інший предмет, відношення до предмета як до чогось для неї цінного). Інтереси особистості можуть бути вкрай різноманітні (до музики, техніки, природи тощо). Головне у даному понятті те, що, проявивши цікавість до якогось предмета, студент може зробити цей інтерес засобом досягнення своїх цілей. За цих умов педагогічний вплив викладача має базуватися на створенні освітнього середовища, в якому студенту було б цікаво працювати.

Можливості – це здібності людини, які визначають успіх у її діяльності (знання, навички, вміння, досвід). Можливості можна визначити як задатки особистості у її розвитку. Ця підструктура формується у процесі навчання та виробничої діяльності і визначає інтелектуальні та професійні якості індивіда. За умов УНТД важливо структурувати педагогічний вплив на окремі етапи, що у підсумку забезпечать технологічний розвиток професійної компетентності майбутнього фахівця. Наприклад, Р. К. Серьожникова при оптимізації процесуально-орієнтованих моделей НТД пропонує спиратися на такі етапи управлінського впливу, як: мотиваційний, креативний, операційно-оцінний [166, с. 228-229]. На першому етапі необхідно прищепити інтерес студента до творчої діяльності, довести залежність між наявним досвідом творчої діяльності як невід'ємного компоненту високої кваліфікації та його потенційними можливостями на ринку праці. На другому – необхідно організувати педагогічний процес у таких дидактичних формах, які б допомагали вирішенню проблеми розвитку і формування інтелектуально-творчих здібностей студентів на основі творчої співпраці. На операційно-оцінювальному етапі студенти опановують навички творчої діяльності. При цьому викладач має всебічно оцінити рівень сформованості творчого досвіду в системі критеріальних показників (вміння знаходити нестандартні і оптимальні рішення в умовах ризику, науково обґрунтовувати методи НТД, налагоджувати комунікаційні зв'язки, застосовувати рефлексивну оцінку прийнятих рішень тощо).

Характер – сукупність індивідуальних і психічних особливостей та властивостей індивіда. В цій підструктурі все більше проявляється біологічна основа особистості, але характер не закладений в людині повністю

від її народження, його можна змінити під впливом оточуючого середовища і сформувати окремі риси характеру через вправи. Наприклад, шляхом довгострокових постійних тренувань і емоційно-вольового настрою людина може удосконалити або сформувати нові риси характеру. В умовах педагогічного процесу особистість студента зазнає впливу багатьох факторів, які впливають на активність його НТД і емоційність прояву такої активності. Емоційність визначається рівнем нервової збудженості індивіда, динамікою його емоцій і почуттів, що характеризують відношення до навколишнього середовища. У цьому контексті важливими є результати дослідження К. Г. Юнга, який запропонував визначати психологічні особливості індивіда по відношенню до оточуючого світу як «екстраверсія – інтроверсія» [207]. Враховуючи останнє, викладачі мають урахувати характеристики цих психологічних властивостей особистості в процесі управління НТД студентів.

Темперамент – сукупність індивідуальних, уроджених психологічних рис особистості, які залишаються відносно постійними при різноманітних мотивах і цілях діяльності людини і проявляються через її реакцію на життєві ситуації. Темперамент характеризує динамічну й емоційну сторону діяльності та поведінки людини та є повністю біологічно обумовленою психологічною підструктурою індивіда. Гіппократ у V ст. до н. е. запропонував пов'язувати стан людини з співвідношенням різноманітних рідин, що циркулюють у ній і дав назву чотирьом типам темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік. За цією класифікацією, кожний тип темпераменту особистості визначається процесами збудження та гальмування в корі головного мозку людини. Це призводить до формування визначених дій та якісних характеристик діяльності. Перераховані вище типи темпераменту суттєво впливають на поведінку особистості у процесі НТД. Знання можливої реакції індивіда на події, що відбуваються, виходячи з його темпераменту, дозволяє продуктивніше здійснювати управління НТД студентів, впроваджувати освітні інновації, зменшити загрозу виникнення конфліктів.

«Я-концепція» формується у процесі взаємодії особистості з навколишнім середовищем і є інтегральним механізмом саморегуляції її поведінки. Вона визначає відносно стійку, більш-менш усвідомлену систему уявлення індивіда про себе, на основі якої він будує свої відносини з іншими людьми. Дане поняття включає уявлення особистості про себе, свої інтереси, здібності, орієнтації, самоповагу, впевненість у собі. У

цьому контексті Л.М.Попов зазначає, що «Я» – це своєрідне ядро, центр людської особистості, в якому відображається те, яким індивід відомий самому собі, яким він бачить і представляє себе самотійно» [146, с. 22, 23]. Слід зазначити, що власним «Я» володіє тільки та людина, яка самотійно контролює свої вчинки, здатна до всебічної ініціативи та творчої діяльності. У людській свідомості закладені психологічні механізми захисту свого «Я – образу», необхідні для підтримки психологічної рівноваги і психологічного комфорту особистості. Неадекватне уявлення про себе створює багато психологічних бар'єрів (спілкування, ігнорування інформації, конфліктність), що заважає налагодженню суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин у навчально-виховному процесі. На рис. 2.2 наведена принципова модель системи мотивації НТД студентів через взаємозв'язок понять: «потреби», «інтереси», «мотиви» та ін., взаємозалежність яких визначає процес управління (самоуправління) мотиваційною навчально-творчою діяльністю студента.

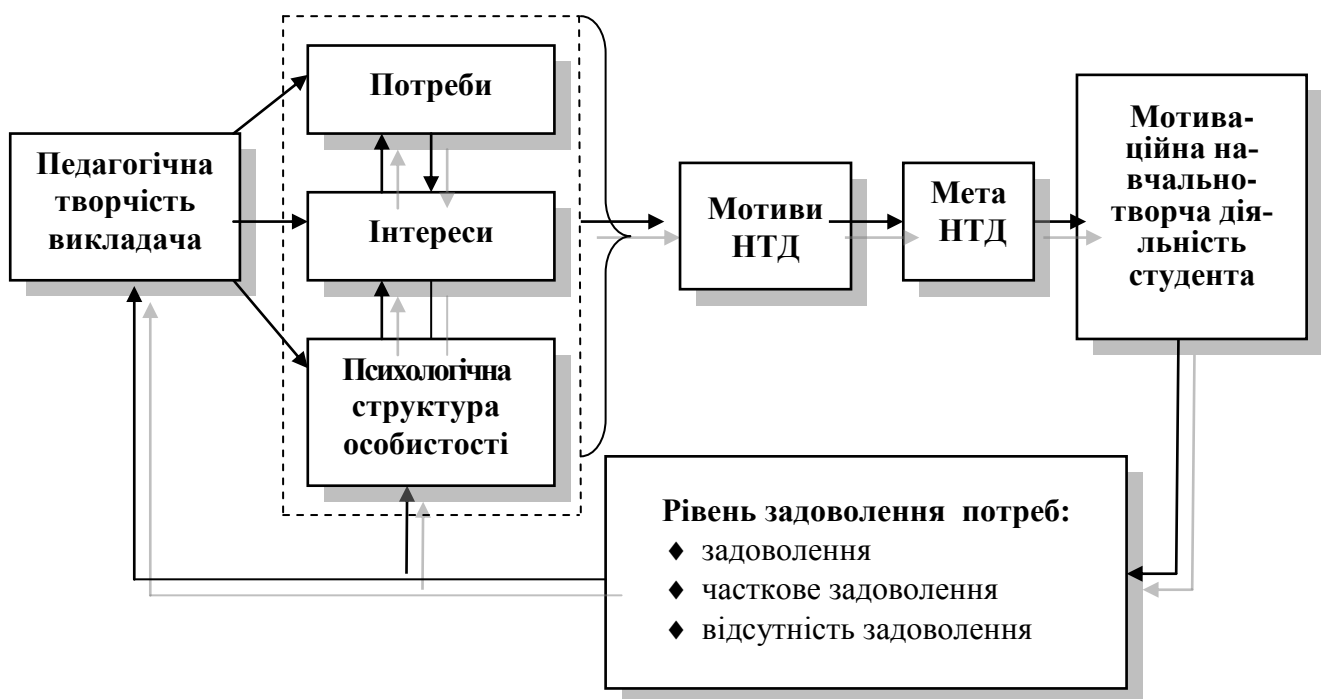

Рис. 2.2. Модель системи мотивації НТД студента

З метою визначення мотиваційних факторів впливу на ефективність НТД побудуємо математичну модель мотивації НТД студентів. Попередньо формула мотивації НТД може бути представлена залежністю освітніх результатів від задоволення відповідних потреб особистості, а також наявних компонентів психологічної структури індивіда:

$$P_{\text{нтд}} = f(\text{КПС}) \quad (2.1) ,$$

де: $P_{\text{нтд}}$ – очікувані результати навчально-творчої діяльності у вигляді сформованого досвіду НТД; КПС – компоненти психологічної структури особистості (потреби, інтереси, спрямованість, можливості, характер, темперамент, «Я – образ»).

Враховуючи те, що досягнення особистісних цілей індивіда визначається результатами саме мотиваційної діяльності, можна запропонувати визначення потенційних результатів НТД за формулою:

$$P_{\text{нтд}} = C \cdot M \quad (2.2) ,$$

де: C – кваліфікація індивіда; M – рівень мотивації індивіда ($M \leq 1$, що узгоджується з рівнем психологічної структури особистості).

Якщо розглянути мотивацію суб'єкта навчання з позиції теорії очікувань В. Врума [55, с. 180] (особистість встановлює співвідношення між витратами праці, отриманими результатами діяльності та відповідною винагородою), можна визначити загальну формулу мотиваційної НТД як:

$$P_{\text{нтд}} = \text{КПС} \cdot A_{\text{нтд}} \cdot M_{\text{нтд}} \quad (2.3) ,$$

де: $P_{\text{нтд}}$ – очікувані результати навчально-творчої діяльності у вигляді сформованого досвіду НТД; КПС – компоненти психологічної структури особистості (направленість, можливості, характер, темперамент, потреби тощо); $A_{\text{нтд}}$ - активність навчально-творчої діяльності; $M_{\text{нтд}}$ – мотивація НТД.

Студенти розуміють цю залежність і мають реальне очікування результатів і відповідної винагороди (оцінка, стипендія, подяки тощо) в залежності від продуктивної НТД. Для цього викладач має налагодити тісний зв'язок між цими мотиваційними елементами і дотримуватися надійності цієї мотиваційної системи. Разом з тим, для отримання потенційно стійкої мотиваційної системи УНТД реалізація принципів мотивації має враховувати процесуальну теорію справедливості Адамса, згідно з якою студент постійно порівнює власні досягнення й отримані винагороди з відповідними компонентами інших суб'єктів навчально-виховного процесу. При цьому цінність (валентність) винагороди піддається суб'єктивному тлумаченню, що визначає необхідність вивчення потреб студента з боку викладача і надання таких мотиваційних чинників, які б індивідуально задовольняли ці потреби. Отже, враховуючи ці положення, формула мотивації в умовах УНТД може бути представлена таким чином:

$$P_{\text{нтд}} = \text{КПС} \cdot A_{\text{нтд}} \cdot M_{\text{нтд}} \cdot C_o \cdot C_v \quad (2.4) ,$$

де: $P_{\text{НТД}}$ – очікувані результати НТД у вигляді сформованого досвіду НТД; КПС – компоненти психологічної структури особистості; $A_{\text{НТД}}$ – активність НТД; $M_{\text{НТД}}$ – мотивація НТД; Co – справедливість оцінки НТД студента; Cv – цінність (валентність) відповідної винагороди.

Базуючись на наведених вище результатах аналізу сучасних теорій мотивації, а також педагогічних дослідженнях автора, які стосуються мотиваційної сфери діяльності суб'єктів освітнього процесу, пропонуємо таку систему мотиваційно-педагогічних умов здійснення управління (співуправління та самоуправління) навчально-творчою діяльністю студентів.

1. Активна співпраця викладача і студента. За таких умов, викладач є організатором творчого освітнього середовища, помічником і коректором НТД студента. Творча співпраця педагога та студентів на основі паритетних стосунків задовольняє потреби останніх у повазі, належності, співпраці, самовираженні та ін., що спонукає їх до високої активності НТД. Форми співпраці визначаються змістом освіти і цілями НТД. Вони можуть широко варіювати від спільного проведення навчального заняття до самостійної організації навчального конкурсу, що визначається рівнем підготовленості студентів (у т. ч. до управлінської діяльності).

2. Творче освітнє середовище. Активна співпраця викладача зі студентами створює об'єктивні передумови формування відповідного творчого освітнього середовища, яке своїми властивостями відображає суспільний запит на підготовку фахівців з досвідом творчої діяльності. До мотивуючих факторів самоуправління НТД належать: застосування активних (ігрових) методів навчання; організація процесів індивідуалізації та самостійності НТД; залучення студентів до розробки творчих навчальних занять; надання можливості студентам самостійно обирати методи і форми навчання, брати участь у їх удосконаленні; тощо.

3. Вивчення викладачем психологічної структури особистості студента і формування на цій основі його потреб до НТД. Особистість студента як майбутнього фахівця відрізняє індивідуальна, особлива, притаманна лише окремому індивіду психологічна структура. Важливим напрямом розвитку мотиваційних елементів управління (самоуправління) НТД є формування в особистості студента потреб вищого порядку – до творчої праці, самовираження, успіху, повазі з боку викладачів і студентів, причетності до відповідного наукового осередку тощо.

4. Залучення студентів до управління навчально-виховним процесом є важливим напрямом розвитку елементів управління (самоуправ-

ління) НТД. Формами залучення студентів до активної співпраці на макрорівні є проведення наукових конференцій і семінарів, участь у спільних наукових і громадських проектах, організація студентського самоуправління тощо. На мікрорівні така співпраця визначається спільним проведенням навчальних занять, організацією предметних конкурсів, розробкою змісту проблемних ситуацій та ін. Наприклад, залучення студентів до процесу вдосконалення дидактичних методів, форм і засобів навчання призводить до «народження» нових педагогічних ідей, використання їх у навчальному процесі.

5. Інформаційне забезпечення навчального процесу. Рівень самоуправління НТД безпосередньо пов'язаний з наявним інформаційним забезпеченням освітнього процесу. Для того, щоб досягти високого рівня мотивації НТД студентів, потрібно побудувати відповідну інформаційну систему на основі сучасних принципів педагогіки та управління. Така інформаційна система має забезпечувати дієвість вертикальних (викладач студент, студент-спілка молоді і студентів, студент-студентське наукове товариство та ін.) і горизонтальних (студент-студент, студент-група, група-студентський лідер) комунікаційних каналів і зв'язків між елементами структури управління НТД студентів. Науковим підґрунтям цих умов є спрямованість на компоненти педагогічної системи.

Наведені вище мотиваційно-педагогічні умови УНТД мають бути науково підкріплені постійним аналізом психологічної структури особистості студента з боку викладача. У цьому контексті Роллен підкреслює: «Для того, щоб викладач міг ефективно керувати діями студентів, йому необхідно постійно піклуватися про творчий мікроклімат у студентських мікрогрупах, вивчати потреби, мотиви діяльності і характер учнів, на цій основі визначати психологічні закономірності навчально-творчої діяльності» [156, с. 357].

Отже, підкреслюючи важливу роль мотивації у процесі УНТД, слід зазначити, що саме від педагогічної творчості і відповідного мотиваційного середовища залежить активність НТД студентів і, як результат, – рівень сформованості творчого досвіду. Мотиваційну основу УНТД складають: компоненти психологічної структури особистості; активність НТД студента; управління НТД з боку викладача та самоуправління з боку студента; справедливість оцінки НТД викладачем; цінність (валентність) відповідної винагороди. Викладач має постійно вивчати психологічну структуру особистості студента (потреби, мотиви, цінності, інтереси та

ін.) і на цій основі обирати найбільш оптимальні методи і засоби управління НТД, що враховують як внутрішні, так і зовнішні фактори мотивації високопродуктивної навчально-творчої діяльності. Система мотиваційно-педагогічних умов УНТД студентів має включати: активну «суб'єкт-суб'єктну» співпрацю викладача і студента; організацію творчого освітнього середовища; вивчення викладачем психологічної структури особистості студента і формування на цій основі його потреб до НТД; активне залучення студентів до управління навчально-виховним процесом; високий рівень інформаційного забезпечення навчального процесу.

2.4. Математична модель управління процесом формування творчого досвіду студентів

Враховуючи особливості НТД як об'єкта дослідження, вважаємо, що найбільш адекватно відображають процеси формування творчого досвіду студентів в системі УНТД моделі представлення знань, в основу яких покладений принцип функціонування семантичних мереж (СМ) [122; 123]. СМ уявляють собою часткову модель теорії графів, яка визначає процес досягнення освітнього результату шляхом поступового проходження об'єкта за вузловими дидактичними вершинами відповідно навчальних цілей. СМ у контексті педагогічного процесу уявляє собою сукупність дидактичних вузлів, пов'язаних дугами, де вузли відповідають певним поняттям (категоріям) або об'єктам, а дуги – зв'язкам між вузлами. Представлення знань на підґрунті семантичних мереж полягає у тому, що предметна галузь розглядається як сукупність об'єктів (понять) і зв'язків (відносин) між ними. Під предметною галуззю у даному випадку слід розуміти навчальні і освітні процеси (їх стан та розвиток), які можна описати сукупністю властивостей об'єктів, що їх створюють та зв'язками між ними [122, с. 131].

Модель управління процесом формування творчого досвіду студентів у вигляді СМ включає початкові вершини (вимоги ОКХ та ОПП) і завершальну вершину – сукупність критеріїв НТД: досвід творчої діяльності, високий рівень самостійності діяльності, науковий характер діяльності, системність мислення, спроможність формування нестандартних підходів щодо прийняття рішень тощо. При цьому взаємозв'язки між керуючою та керованою підсистемами є нелінійними, що визначає варіати-

вний принцип побудови семантичної мережі. Отримання результатів УНТД у формі сформованості творчого досвіду здійснюється на основі педагогічного впливу функціональних дидактичних вузлів, вершинами яких є управлінські функції [127]. Характер управління НТД визначається відповідними видами відносин між компонентами ПС (рис. 2.3). Проміжні вершини СМ будуть відповідати окремим видам педагогічного впливу викладача на основі функцій управління. Оскільки НТД уявляє собою спільну діяльність педагога і студента, необхідно вважати проміжними вершинами також функції самоуправління студентів: самомотивація, самопланування, самоорганізація, самоконтроль, самоаналіз, саморегулювання. Рівень і напрям взаємовідносин суб'єкт-суб'єктних вершин будуть залежати від цілей предметної галузі і визначатися відповідними методами і формами педагогічної співпраці.

Метою побудови моделі управління процесом формування творчого досвіду студентів за СМ є: 1) оптимізація терміну підготовки фахівців за рівнем сформованості їх творчого професійного досвіду; 2) оптимізація вибору форм і методів НТД в умовах обмеженості часу підготовки спеціалістів; 3) оптимізація процесів самоуправління НТД за умов підвищення рівня самостійності та індивідуалізації; 4) оптимізація взаємозв'язків НТД у системах: «викладач-студент», «студент-студент», «студент-ТЗН» та ін.; 5) підвищення якості підготовки фахівців за моделлю творчої професійної компетентності як критерію НТД та ін. У представленій СМ задані відносини різних типів (неоднорідність мережі). Крім того, семантичні вузли (вершини) мають власну структурну побудову і систему впливу на об'єкт управління, що свідчить про наявність ієрархічної семантичної мережі.

Так, семантичний вузол функції мотивації має таку структуру управління НТД:

- 1) аналіз потреб і мотивів навчально-творчої діяльності;
- 2) реалізація індивідуальних і колективних потреб студентів стосовно активізації НТД;
- 3) формування мотиваційної структури НТД;
- 4) формування системи винагород НТД з урахуванням індивідуального сприйняття студентами різних форм стимулювання;
- 5) формування сприятливих соціально-психологічних відносин в системі цілей НТД: „студент-викладач”, „студент-студент”, „студент-група”;

Рис. 2.3. Модель управління процесом формування творчого досвіду студентів у формі семантичної мережі

6) підвищення рівня задоволеності від НТД у процесі формування ціннісно-орієнтованих якостей особистості;

7) розробка нетрадиційних способів і форм спонукання (самомотивації) до високопродуктивної навчально-творчої діяльності.

Семантичний вузол функції планування має таку структуру УНТД:

1) формування системи навчальних цілей за критеріями НТД студентів;

2) розробка програми НТД студентів за цільовим підходом;

3) планування індивідуальної стратегії самоуправління студентами за модульно-рейтинговими (кредитно-модульними) програмами;

4) розробка технологічних карток-пам'яток із самостійного вивчення дисципліни в умовах УНТД;

5) планування навчально-дослідної роботи студентів в системі УНТД;

6) формування у студентів навичок індивідуального планування робочого часу в системі самоуправління НТД;

7) операційне нормування елементів НТД за критеріями творчості.

Семантичний вузол функції організації має таку структуру УНТД:

1) формування якостей системоутворення навчальними елементами;

2) організація НТД з визначенням технологічних процесів, дій та операцій;

3) регламентація системи НТД з визначенням засобів навчання;

4) організація самостійної та індивідуальної роботи студентів;

5) організація механізмів і форм співпраці в системах «студент-викладач», «студент-студент», «студент-група», «студент-ТЗН» тощо;

6) застосування системи методів і форм УНТД за мотиваційними потребами студентів;

7) розробка системи інформатизації навчально-творчої діяльності.

Семантичний вузол функції контролю і аналізу має таку структуру УНТД:

1) контроль (самоконтроль) рівня сформованості творчого досвіду;

2) формування і аналіз критеріїв НТД;

3) визначення методів і форм контролю та аналізу НТД;

4) організація модульного контролю НТД;

5) організація системи поетапного контролю знань, умінь та навичок;

- 6) організація контролю в системі ігрових методів навчання;
- 7) організація контролю за дистанційною (заочною) формою навчання.

Семантичний вузол функції регулювання має таку структуру УНТД:

- 1) узгодження функцій управління та самоуправління НТД студентів за цілями діяльності;
- 2) оптимізація елементів централізації та децентралізації УНТД в залежності від рівня творчої спрямованості фахової підготовки кадрів;
- 3) корекція методів управління НТД в залежності від рівня досягнення навчальних цілей за результатами контролю і аналізу;
- 4) корекція навчальних дій за результатами НТД;
- 5) координація цілей НТД студентів в структурі цільової програми підготовки фахівців за критерієм творчої спрямованості кадрів;
- 6) забезпечення надійного зв'язку між елементами педагогічної системи управління НТД;
- 7) організація вертикальної та горизонтальної координації НТД (виконання різних навчальних дій і операцій в системі „викладач-студент”, „студент-студент”, „студент-група”).

Загальну залежність рівня сформованості творчого досвіду ($Y_{\text{рстд}}$) від рівня досягнення критеріальних показників навчально-творчої діяльності ($x_1, x_2 \dots x_n$) в умовах УНТД за сукупністю функцій мотивації, планування, організації, контролю та аналізу, регулювання можна уявити функцією досягнення початкових, проміжних та завершальних вершин:

$$Y_{\text{рстд}} = f \{ \Sigma M(x_n) + \Sigma П(x_n) + \Sigma О(x_n) + \Sigma K_a(x_n) + \Sigma P(x_n) \} \quad (2.5),$$

де: $M, П, О, K_a, P$ – функції проміжної вершини (мотивація, планування, організація, контроль та аналіз, регулювання); (x_n) - критерії дидактичних вершин (показники рівня сформованості творчого досвіду за відповідною функцією управління).

Сформованість творчого досвіду визначається розвивальною функцією особистості на основі її постійного зростання під впливом освітніх процесів. Якщо вважати творчість як постійно зростаючу характеристику психологічної структури особистості, можна запропонувати математичну модель управління процесом досягнення рівня сформованості творчого досвіду студентів у вигляді степеневі математичної функції:

$$Y = A \cdot x_1^a x_2^b \dots x_n^c \quad (2.6),$$

де: Y – досягнутий рівень сформованості творчого досвіду студентів; A – коефіцієнт, що відображає зв'язок рівня сформованості творчого досвіду зі значеннями факторних ознак і організаційним рівнем УНТД; $x_1 \dots x_n$ – факторні ознаки, що враховуються як критерії визначення даної функції; a, b, c – показники степені при числових значеннях факторних ознак.

Чисельні значення усіх факторних ознак встановлюються емпірично, на основі великої вибірки систематизованого відібраного матеріалу пошукових педагогічних досліджень. Загальну формулу управління процесом формування творчого досвіду студентів можна визначити за методикою регресійно-кореляційного аналізу комп'ютерної програми „Статистика-6”, яка визначає параметри постійних коефіцієнтів і відповідні степені факторних ознак. Враховуючи попередній факторний аналіз характеру навчального процесу за критерієм творчості, математично функцію процесу УНТД із досягнення освітнього результату ($Y_{\text{рстд}}$) – рівня сформованості творчого досвіду – можна уявити степеневою (квадратичною) функцією за формулою:

$$Y_{\text{рстд}} = A \sqrt{\sum_{i=1}^n \epsilon(x_1 + x_2 + \dots x_n)} \quad (2.7),$$

де: A – коефіцієнт функціонального управлінського впливу на НТД, що відображає зв'язок рівня сформованості творчого досвіду з функціональними факторами і умовами організації НТД; ϵ – коефіцієнт, що характеризує рівень організації освітнього середовища; $(x_1, x_2 \dots x_n)$ – факторні ознаки (критеріальні показники засвоєння творчого досвіду діяльності).

Коефіцієнт управлінського впливу (A) є інтегрованим показником, який обумовлюється процесами управління з боку викладача та процесами самоуправління з боку студентів. Цей функціональний вплив на НТД визначає швидкість досягнення студентами відповідного рівня засвоєння творчого досвіду або продуктивності навчання. При цьому можна вважати, що коефіцієнт управлінського впливу на НТД складається із коефіцієнтів управління та самоуправління і дорівнює:

$$A = (a_1 + a_2) \quad (2.8),$$

де: a_1 – коефіцієнт управління, a_2 - коефіцієнт самоуправління.

Результати науково-педагогічних досліджень автора з вивчення характеру процесу досягнення студентами цілей навчання дають підстави

вважати, що графічно модель управління процесом досягнення творчого досвіду можна уявити у вигляді нелінійної параболічної залежності. Функціонально графіком даної моделі є гілка параболи: $Y = X^2$ ($X \geq 0$) відносно прямої $Y = X$ (рис. 2.4).

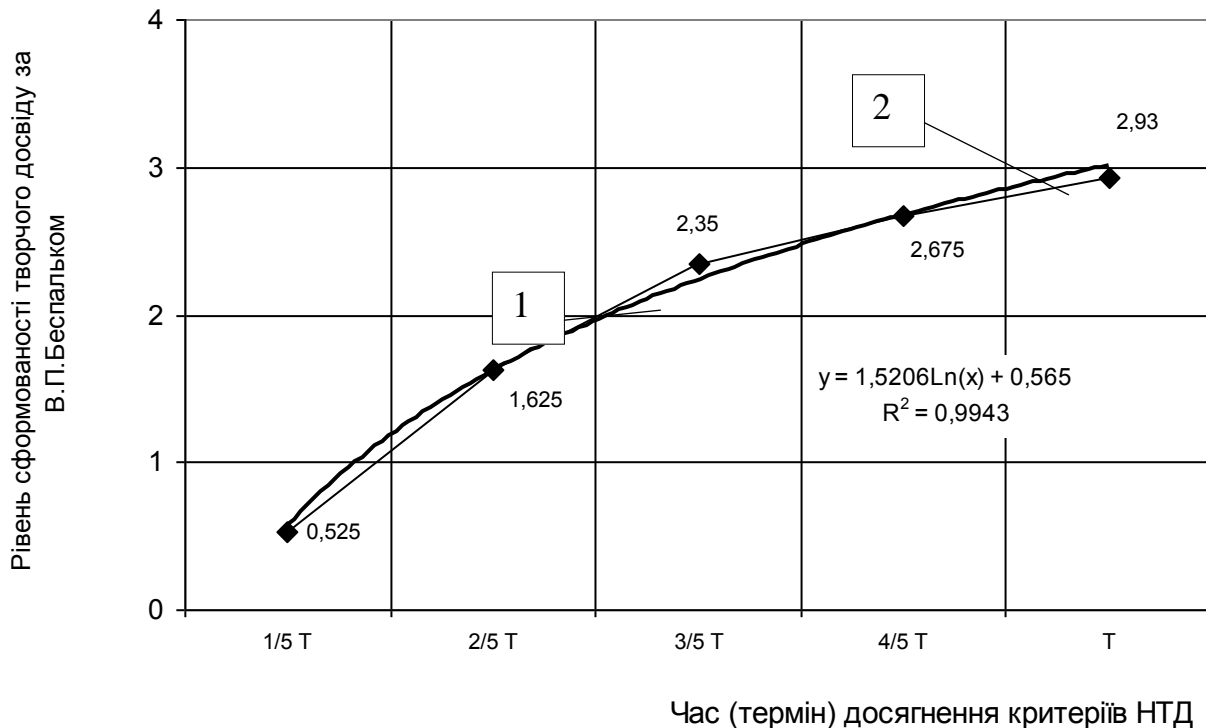

Рис. 2.4. Графічне відображення моделі формування творчого досвіду в системі управління НТД за показниковою функцією ($Y = a\sqrt{x}$)

Емпірична крива (1) побудована за усередненими даними аналізу досягнення студентами рівня сформованості творчого досвіду на підставі педагогічного експерименту. Розглядаючи характер емпіричної (1) і теоретичної (2) кривої, слід зазначити, що найбільш точно відображає її вирівнювання (апроксимацію) логарифмічна функція. За допомогою програмного забезпечення „Статистика-6” було проведено вирівнювання емпіричної кривої за логарифмічною функцією. Дана функція зростає на всій області визначення у часі. Тобто, за умов процесів ефективного управління та самоуправління НТД (високий коефіцієнт функціонального впливу) і збільшення рівня досягнення критеріальних показників діяльності студентів ($x_1, x_2 \dots x_n$) в умовах творчого освітнього середовища маємо більш високий рівень досягнення досвіду творчої діяльності майбутніх

фахівців ($Y_{\text{рстд}}$). Область визначення даної функції є множина, несиметрична відносно початку координат:

$$Y^x = 1,5206 \ln(x) + 0,565 \quad (2.9).$$

При цьому рівень управлінського впливу коефіцієнта „а” на критеріальні показники $X_{(1-n)}$ визначає продуктивність процесу засвоєння творчого досвіду, що відображається рівнем кривизни графіку. Для визначення адекватності моделі скористаємося методом найменших квадратів. Розрахунки відхилень показників (Y) на визначеному проміжку часу для емпіричної і теоретичної кривої, мають бути такими:

$$\sum \delta_i = \sum (y_i - y_i^*) = S_1 \geq 1 \quad (2.10)$$

При цьому коефіцієнт детермінації наближається до одиниці. Отже, процес досягнення творчого досвіду за умов УНТД можна описати математичною моделлю у вигляді логарифмічної функції:

$$Y_{\text{рстд}} = \ln A \sum_{i=1}^n B(x_1 + x_2 + \dots x_n) \quad (2.11),$$

де: A – коефіцієнт функціонального управлінського впливу на НТД в умовах управління і самоуправління ($A > 0$ і $a \neq 0$); B – характеристика освітнього середовища за критерієм творчості; (x_1, x_2, \dots, x_n) – критеріальні показники засвоєння творчого досвіду).

Дана функція є зростаючою за умов: $a > 1$. Кут нахилу логарифмічної кривої буде визначати рівень продуктивності засвоєння творчого досвіду і визначатиметься рівнем функціонального впливу на критеріальні показники в умовах управління (з боку викладачів і ТЗН) та самоуправління (з боку студентів). На підґрунті зазначеного вище, висновуємо, що процес досягнення творчого досвіду студентами в умовах УНТД можна уявити у вигляді СМ на основі педагогічного впливу функціональних дидактичних вузлів, вершинами яких є управлінські функції (мотивація, планування, організація, контроль та аналіз, регулювання). Графічно модель управління процесом досягнення творчого досвіду студентів адекватно відображає нелінійна параболічна залежність.

Математична модель управління процесом досягнення творчого досвіду студентів побудована за показниковою (логарифмічною) функцією, яка дає підставу визначити основні мотиваційні чинники УНТД: високий рівень педагогічного впливу і самоуправління НТД з боку студента (визначається коефіцієнтом функціонального управлінського впливу на

НТД); формування творчого освітнього середовища (визначається коефіцієнтом організації освітнього середовища); урахування психолого-мотиваційної структури особистості; розробка змістовних параметрів НТД студентів (визначається критеріальними показниками засвоєння творчого досвіду діяльності).

Наведені вище теоретичні положення, що розкривають зміст управління НТД, дають підставу визначити принциповий напрям вирішення проблеми УНТД студентів ВНЗ – удосконалення педагогічної системи на підґрунті розробки дворівневої педагогічної технології управління НТД студентів.

2.5. Розробка педагогічної системи управління навчально-творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів

Проблему управління НТД студентів розглянемо крізь призму дидактичних основ оптимізації педагогічної системи ВНЗ. Саме ПС в умовах УНТД студентів є базисом, що формує педагогічний процес за критерієм творчості і сприяє досягненню освітніх цілей у вигляді сформованості творчого досвіду фахівців-аграріїв. Теоретичною основою педагогічної системи УНТД є теорія наукового пізнання, психологічна теорія діяльності, концепція управління НТД, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань, теорія систем та управління складними процесами, які знайшли відображення в роботах педагогів-дидактів, психологів, учених-управлінців: В. І. Андрєєва, А. М. Алексюка, Ш. О. Амонашвілі, М. К. Анохіна, С. І. Архангельського, Г. О. Атанова, Ю. К. Бабанського, В. П. Беспалька, П. Я. Гальперіна, Й. Ф. Гербарта, В. М. Глушкова, С. У. Гончаренка, Ф. Герцберга, Т. О. Дмитренко, І. А. Зязюна, П. Ф. Каптерева, Я. А. Коменського, Н. В. Кузьміної, М. І. Лазарєва, О. М. Леонтьєва, І. Я. Лернера, В. І. Лозової, А. С. Макаренка, А. Маслоу, М. М. Поташника, С. Л. Рубінштейна, С. О. Сисоєвої, М. М. Скаткіна, Г. С. Сковороди, В. О. Сухомлинського, Н. Ф. Талізінної, К. Д. Ушинського, А. Файоля, І. Ф. Харламова, Є. М. Хрикова, А. В. Хуторського, В. Ф. Шаталова, П. Юцявічене, В. О. Якуніна та інших.

У загальнонауковому тлумаченні під системою розуміють внутрішньо організовану сукупність взаємозв'язаних елементів, що утворюють єдине ціле і спільно діють для досягнення поставленої мети [55, с. 36]. Основними властивостями системи є: цілісність; наявність підсистем

(елементів), які складають цілісну систему і мають свої особливості; підпорядкування всіх підсистем (складників) єдиній меті, відповідно до якої функціонує система; детермінованість; динамічність; емерджентність; синергізм; надійність; адаптованість [там само, с. 68]. Система навчання – це реальна (за походженням), соціальна (за субстанціональною ознакою), складна (за рівнем складності), відкрита (за характером взаємодії з навколишнім середовищем), динамічна (за ознакою мінливості), імовірна (за способом детермінації), цілеспрямована (за наявністю цілей), розвивальна, самокерована система. Елемент системи – це відособлена частина системи, що має специфічні властивості і особливе призначення. Під педагогічною системою слід розуміти впорядковану сукупність взаємозалежних елементів, дія яких спрямована на досягнення педагогічних цілей. Елементами ПС можуть бути люди (педагоги, студенти), предмети, явища, знання, методи тощо. Наприклад, Н. В. Кузьміна у структурі ПС виділяє такі компоненти: 1) мета (для реалізації якої створюється система); 2) навчальна інформація (завдяки якій має бути реалізована мета); 3) засоби комунікації (методи, форми, засоби впливу на тих, хто навчається); 4) учні (для яких створюється педагогічна система); 5) педагоги (носії знань про мету, навчальну інформацію, засоби комунікації, учнів) [87, с. 54-62].

Системний підхід дозволяє розглянути компонентну структуру ПС у взаємозв'язку, цілісності й еволюційному розвитку. Всі елементи ПС взаємопов'язані і зумовлені педагогічним процесом, який відображає динамічний стан УНТД. Сама ПС постійно знаходиться під впливом соціального середовища як системи, що є однією з її підсистем. У залежності від того, який елемент ПС у конкретний момент зазнає безпосереднього впливу соціального середовища, відбувається перебудова й адаптація не лише даного системоутворювального компонента, але й інших елементів системи. Наприклад, широкий розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України на початку XXI-го століття потребував від систем освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, що здатні працювати самостійно, активно і творчо. При цьому соціальне замовлення торкнулося не лише змін цілей і змісту навчання, але й інших елементів: удосконалення форм і методів навчання, підвищення рівня кваліфікації і творчої спрямованості педагогічного персоналу тощо.

Педагогічній системі властиві такі функції, які забезпечують її цільове призначення: навчальна, розвивальна і виховна [29 52; 191]. На-

приклад, особливістю ПС, розробленої і застосованої українським філософом-гуманістом Г. С. Сковородою, є технологічність, що передбачає обґрунтований вибір цілей, принципів, змісту, методів і форм, а також обов'язкового співставлення цілей і результатів педагогічного процесу. Формуючи цілі педагогічної системи, він зазначає: «...главизна воспитания есть: 1) благо родить; 2) сохранить птенцеви младое здравие; 3) научить благодарности» [168, с. 317]. На основі функціонального аналізу С. І. Архангельський визначає такі чотири функції ПС: 1) презентаційна (викладання змістовної частини матеріалу); 2) мотиваційна (виклик у студентів інтересу до навчання); 3) коригувальна (зіставлення результатів і корекція діяльності); 4) діагностична (зворотний зв'язок) [13]. За умов управління НТД маємо переорієнтувати змістовну спрямованість функцій педагогічної системи ВНЗ. Навчальна функція визначатиме спрямованість ПС на оволодіння студентами-аграріями інноваційними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для їхньої успішної професійної діяльності. При цьому цілі навчання матимуть ієрархічний характер досягнення досвіду творчої діяльності студентів на основі управління НТД. Розвивальна функція ПС визначатиме творчий розвиток особистості майбутнього фахівця-аграрія в умовах пізнавальної активності, мотивації та індивідуалізації НТД. Виховну функцію маємо реалізувати в умовах гуманістичного підходу, децентралізації управлінського впливу з боку викладача, високого рівня самостійності НТД студентів.

Розглянемо структуру ПС з урахуванням визначених у попередньому розділі наукових закономірностей і дидактичних принципів. Слід зазначити, що науковці досі не дійшли остаточного висновку щодо компонентного складу ПС. Це пов'язано, в першу чергу, з динамікою змін педагогічних процесів і функціональним наповненням елементів ПС, які мають постійний еволюційний розвиток, що враховує також і сучасні освітні перетворення. За словами А. С. Макаренка: «...педагогіка є найбільш діалектична, рухлива, найскладніша і різноманітна наука» [110, с. 128]. Визначаючи гуманістичну парадигму педагогічної освіти, В.А.Сластьонін виділяє чотири основні компоненти ПС: 1) педагоги; 2) вихованці; 3) зміст освіти; 4) матеріальна база (засоби навчання) [170]. При цьому вихованці і педагоги виступають як сукупний суб'єкт даної системи, який визначає її цілі, зміст виховання і навчання. Майстерність викладача, його загальна і професійна педагогічна культура, рівень розвитку педагогічних і професійних здібностей визначають ефективність

функціонування ПС.

За системним підходом, В. П. Беспалько виділяє такі основні елементи, що створюють ПС: 1) цілі навчання; 2) зміст навчання; 3) форми, методи і засоби навчання; 4) педагоги чи опосередковуючі їх педагогічну діяльність технічні засоби навчання; 5) студенти; 6) принципи навчання; 7) дидактичні процеси [29, с. 29-30]. Л. Ф. Спірін у кожній ПС виділяє шість інваріантних компонентів: 1) організатор ПС (управляючі підсистеми: вчитель, транслятор, ТЗН); 2) цілі ПС (суб'єктивно-об'єктивні та суб'єктивно-суб'єктивні одночасно); 3) педагогічні засоби; 4) орієнтаційні форми системи; 5) методи навчання і виховання як методи співвіднесення діяльності тих, хто навчається; 6) продукти діяльності системи у вигляді знань в структурі світогляду і характеристичних якостей студентів, їхніх стандартів і поведінки [173]. Розглядаючи структуру моделі підготовки фахівця, В. Ф. Шаталов виділяє шість функціональних блоків ПС: 1) соціальне замовлення; 2) професійна діяльність викладача; 3) модель випускника вузу; 4) методична система навчання; 5) навчальна діяльність студента; 6) становлення і розвиток творчих відносин між викладачем і студентом [199]. Розглянуті структурні моделі ПС об'єднують наявність таких компонентів, як: педагоги; ті, хто навчаються; цілі навчання; зміст освіти; методи, форми та засоби навчання; результат освіти. Однак, у залежності від специфіки галузевої підготовки фахівців-аграріїв, компоненти ПС також мають певні особливості. Тому вважаємо, що ПС мають доповнювати педагогічні процеси, які розкривають «тонкощі» начально-виховного характеру підготовки кадрів.

Співвідношення педагогічного процесу (ПП) і педагогічної системи В. П. Беспалько визначає таким чином: «Предметом педагогічної науки є педагогічні системи, в межах яких здійснюється виховний процес, або, іншими словами, педагогічний процес, який має місце в певних штучних умовах» [29, с. 16]. Зміст педагогічного процесу П. Ф. Каптерев вбачав у таких аспектах, як: навчання, освіта, привчання, виховання, розвиток, настанови, умовляння [72, с. 147]. При цьому ПП маємо розглядати з двох основних сторін: зовнішньої і внутрішньої. Зовнішня сторона характеризує культурологічну функцію ПП, а внутрішня – функцію саморозвитку людини. Сукупність цих функцій обумовлює його творчу суть: «Педагогічний процес – це процес творчого характеру, процес самобутній, справжній, не викривлений,

вільний і необхідний, тому що це є процес саморозвитку» [72, с. 162]. Функцію саморозвитку П. Ф. Каптерев вважає основною і наголошує на необхідності створення умов саме для творчого саморозвитку людини. При цьому він звертає увагу на необхідність застосування евристичної форми навчання, коли: «...закони, форми, правила та істини відкриваються і виробляються самими учнями під керівництвом учителя» [там само, с. 28]. На підтвердження цього І. П. Подласий визначає ПП як розвивальну взаємодію вихованців і вихователів, спрямовану на досягнення мети, що призводить до раніше запланованої зміни стану, перетворення властивостей і якостей вихованців [144, с. 18].

За Ю. К. Бабанським, ПП визначається, як такий, що відбувається в педагогічній системі вищого навчального закладу і реалізує цілі освіти та виховання через вихователів і вихованців. При цьому автор розкриває суть ПП через його важливу якість – цілісність: «Педагогічний навчально-виховний процес є органічною єдністю процесів навчання, виховання та розвитку. Сутність його полягає у передачі соціального досвіду старшими і засвоєнні його підростаючими поколіннями шляхом їхньої взаємодії, спрямованої на задоволення сучасного суспільства у всебічному, гармонійному розвитку особистості» [137, с. 77]. Отже, можна стверджувати, що ефективність ПП визначається співвідношенням між педагогічним управлінням з боку педагога і самоуправлінням тих, хто навчається, що є взаємопов'язаними елементами. ПП як складний об'єкт характеризується статикою і динамікою. Статичні процеси визначаються його метою, змістом, методами, формами й результатами. Ю. К. Бабанський називає їх компонентами педагогічної діяльності (цільовий, змістовий, операційно-діяльнісний, оцінювально-результативний) [там само, с. 30]. В той же час динаміку ПП визначають такі категорії: єдність навчання, виховання, освіти і розвитку особистості; перехід об'єктивного, соціального в суб'єктивне, індивідуально-психічне надбання людини, яке забезпечує розвиток особистості; поступова трансформація виховання і навчання у самовиховання і самоосвіту.

Розглядаючи змістовне наповнення ПП, В. І. Лозова виділяє у структурі ПС процес навчання як цілеспрямовану послідовну зміну навчальних завдань, мети і відповідну зміну всіх елементів, орієнтованих на формування властивостей особистості в результаті її діяльності щодо засвоєння змісту освіти [101, с.161]. При цьому педагогічні умови формують організовану взаємодію педагогів і вихованців. ПП виступає як зміна

станів і факторів розвитку особистості людини, а результатом цієї взаємодії є соціальний розвиток особистості. Таким чином, ПП є рушійним елементом ПС, що розкриває її зміст, характер та особливості функціонування.

Здійснимо функціональний аналіз компонентів ПС в умовах УНТД. Основою сучасної ПС є активна діяльність її суб'єктів, (педагогічна діяльність, навчально-творча діяльність), що базується на функціях управління (самоуправління) в процесі підготовки фахівців. Цілісність структурних компонентів ПС забезпечує управлінська підсистема, яку Є. М. Хриков розглядає як самостійну складну систему з такими компонентами: 1) мета управління, 2) управлінська інформація, 3) засоби управлінської комунікації, 4) керуюча підсистема, 5) керована підсистема [193, с. 159]. З точки зору реалізації запропонованої нами концепції дослідження, система управління НТД складається з керуючої та керованої підсистем (див. рис. 2.1).

До керуючої підсистеми належать освітні органи управління, педагогічні працівники, а також студенти із певними масштабами своєї діяльності, компетенцією та специфікою виконуваних функцій. У якості керованої підсистеми виступає навчально-творча діяльність студентів, що визначає появу освітнього продукту нової якості. В. П. Беспалько називає педагогічну систему – системою управління: «...специфіка педагогічної науки та її самостійність визначаються її особливою функцією в діяльності людей: створенням педагогічної системи як системи управління педагогічним процесом» [29, с. 16]. За В. П. Беспальком, у структурі педагогічного процесу існує два напрями впливу на того, хто навчається: алгоритм функціонування та алгоритм управління, які разом із мотиваційними чинниками забезпечують досягнення цілей навчання. Модель дидактичного процесу (ДП), як складника педагогічної системи автор визначає формулою:

$$ДП = M + A_{\phi} + A_y \quad (2.12) ,$$

де: M – мотиваційні основи дидактичного процесу; A_{ϕ} – алгоритм функціонування діяльності тих, хто навчається; A_y – алгоритм управління (діяльність викладача).

Основою управління НТД і початком досягнення освітніх результатів виступають *цілі НТД* – як ідеальна модель бажаного результату засвоєння змісту освіти на основі формування досвіду творчої діяльності фахівців. За основу процесу цілеформування в умовах УНТД візьмемо

модель М. І. Лазарєва [89, с. 255], за якою процес цілеформування є органічним складником НТД студентів. Початок процесу тісно пов'язаний з мотиваційним станом НД студентів, де формується первинний образ цілі. Далі на основі організації пізнавальних дій з навчальним матеріалом визначаються якісні та кількісні параметри цілей, що призводить у підсумку до формування критеріїв досягнення мети і визначення ієрархії цілей. При цьому останній етап цілеформування співвідноситься з процесом прийняття рішень, за умов реалізації діяльнісного підходу в управлінні НТД.

Питанню визначення поняття «зміст освіти» присвячені праці Ю. К. Бабанського, Н. В. Кузьміної, В. С. Ледньова, В. І. Лозової, І. Я. Лернера, В. Окоця та інших учених. Загальним для всіх визначень цього поняття є обмеження його складників знаннями, вміннями, навичками і додатковими характеристиками результатів засвоєння цього змісту. Переважно йдеться про систему знань і умінь як елементів, що вичерпують зміст освіти, але в одних визначеннях оволодіння знаннями й вміннями забезпечує деякі результати, а в інших – знання й уміння є основою для досягнення визначених цілей. В. С. Ледньов, аналізуючи зміст освіти, робить висновок, що це зміст процесу прогресивних змін властивостей і якостей особистості, необхідною умовою якого є особливим чином організована діяльність. Зміст освіти – це зміст триєдиного цілісного процесу, який характеризується: по-перше, засвоєнням досвіду попередніх поколінь, по-друге, вихованням психологічних якостей особистості, по-третє, розумовим і фізичним розвитком людини [92, с. 18]. В. Окоць розглядає теорію змісту освіти на підґрунті функціонального матеріалізму, що передбачає оволодіння учнями як «матерією» знань про природу, суспільство, техніку, мистецтво, так і «функцією» знань, тобто їх використання у мисленні і практичній діяльності [135, с. 110]. Згідно з теорією функціонального матеріалізму, пізнання дійсності і накопичення знань є тільки однією стороною навчання, іншою є функціонування цих знань у розумовій і інтелектуальній діяльності того, хто навчається, яка включає перетворення дійсності.

В. І. Лозова і Г. В. Троцько, погоджуючись з концепцією І. Я. Лернера щодо визначення змісту освіти, віддзеркалюють його у таких положеннях. Зміст освіти – це педагогічно адаптований соціальний досвід, що складається з чотирьох компонентів: 1) знання про світ і способи діяльності інтелектуального та практичного характеру, що вже відомі суспільс-

тву; 2) досвід відтворення способів діяльності репродуктивного характеру; 3) досвід відтворення способів творчої діяльності; 4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу [101, с. 204, 205]. Подібні висновки роблять М. В. Гадецький і Т. М. Хлебнікова [42, с. 27], які виділяють на рівні досвіду творчої діяльності перетворювальну функцію змісту освіти, що визначає здатність до перетворення світу, створення якісно нових об'єктів.

Аналіз наукової літератури з цього питання [20; 29; 87; 96] дає змогу виділити три основні підходи до визначення «змісту освіти». Перший з них включає три складника змісту освіти: знання, уміння і навички. Другий – чотири: знання, уміння, навички та результати засвоєння цього змісту. Третій: знання, уміння, навички, досвід творчої діяльності та ціннісне ставлення до проблемних питань. Розглядаючи положення запропонованої нами концепції УНТД студентів ВНЗ, зміст освіти будемо визначати з урахуванням динамічного розвитку суспільства для потреб сільського господарства у підготовці фахівців творчої спрямованості за такими складниками: система знань про способи діяльності гносеологічного характеру; система умінь та навичок здійснення способів діяльності практичного характеру; досвід творчої діяльності у непередбачуваних ситуаціях; досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища.

Методи управління НТД представляють собою систему способів досягнення мети у послідовній взаємодії педагогів і тих, хто навчається, яка спрямована на організацію засвоєння змісту освіти. Загальними функціями методів навчання є освітня, розвивальна, виховна, мотиваційна, контрольна-регулююча. Аналізуючи функціональну спрямованість НТД та різноманітність змістовного наповнення цільової функції творчості, слід зазначити, що УНТД потребує застосування системи дидактичних методів. При цьому методи УНТД мають властивість суттєво відрізнятися характером і механізмом впливу з боку керуючої системи, оскільки остання може бути: соціальною (викладач), організаційною (навчально-методичні програми), технічною (комп'ютерна техніка), інформаційною (інформаційний пакет, технологічна картка-пам'ятка вивчення дисципліни). Управління НТД може відрізнятися рівнем самоуправління, адже студент здатен виступати як об'єкт (класична модель управління) і як рівноправний суб'єкт («педагогіка співробітництва») системи управління. Останнім часом методи УНТД доповнюються технічними засобами, основою яких є комп'ютерна техніка (штучний інтелект) [14; 119; 123]. Такі

методи мають формалізовані критерії і відповідні алгоритми досягнення навчальних цілей НТД. У зв'язку зі збільшенням обсягу самостійної роботи студентів в системі УНТД, все більшого значення набувають методи самостійного навчання (інтелект-карти). При цьому педагог разом із технічними засобами керує самостійною роботою студентів, підсилюючи їхній інтерес до предмету через подання інформації у творчій формі, змінюючи педагогічні умови. Отже, методи управління НТД мають реалізуватися системно, враховувати процеси управління та самоуправління, колективної та індивідуальної творчості, забезпечувати досягнення творчого компонента професійної компетентності майбутніх фахівців.

Методи УНТД реалізуються у відповідних *організаційних формах НТД*, які уявляють собою зовнішнє вираження узгодженої цілеспрямованої діяльності викладача і студента, що здійснюється в установленому порядку і відрізняється розподілом навчально-організаційних функцій, добором і послідовністю ланок навчальної роботи та відповідним режимом діяльності (часовим і просторовим). У цьому контексті, маємо визначити організаційні форми НТД відповідно до напрямів галузевої підготовки фахівців. Наприклад, В. І. Свистун, аналізуючи результати проведених нею соціологічних досліджень з визначення структурних компонентів компетентності фахівці, підкреслює, що систему підготовки студентів ВНЗ необхідно спрямувати на формування у них якостей менеджерської діяльності й управлінської культури на основі застосування особистісно-орієнтованих методик, технологій та організаційних форм навчання [163, с. 109].

Результат НТД (проміжний або кінцевий) – завершальний етап функціонування педагогічної системи. Під реальним результатом НТД розуміємо об'єктивно фіксовані кількісні та якісні зміни в особистості студента та професійно-творчій компетентності майбутнього фахівця відносно його початкового стану, що сталися внаслідок засвоєння ним у процесі пізнавальної й практичної діяльності накопиченого соціального досвіду (змісту освіти). В умовах проектування ПС за критерієм творчості результат освіти визначається творчим освітнім продуктом відповідно визначеного рівня сформованості творчого досвіду майбутніх фахівців за професійно-кваліфікаційною характеристикою. Необхідно зазначити, що для ефективного функціонування наведених вище елементів ПС потрібна регулююча дія педагога, яка може опосередковуватися через вплив дидактичних засобів або самоуправління студентів. Вплив, спрямований

на підвищення ефективності педагогічної системи, доцільно здійснювати шляхом її оптимізації, введення в дію нових активних елементів, підтримання організаційної стійкості всієї системи та кожного її складового елемента. С. І. Архангельський розглядає ПС як систему управління за критерієм цілісності, згідно з яким у навчальному процесі є два елементи управління: 1) педагоги (виконують функції управління); 2) студенти (виконують функції самоуправління). При цьому він наголошує на відповідній ролі ієрархії в управлінні педагогічним процесом і зазначає: «Найвищою ланкою в ієрархії управління повинен бути педагог, а нижніми – самокеровані дії учнів та відповідні засоби навчання і контролю» [13, с. 149]. Висновуємо, що однією з найважливіших умов ефективного функціонування ПС творчого рівня освіти є реалізація управлінського компоненту та створення відповідних умов щодо організації НТД (психолого-педагогічних, організаційних, соціальних та ін.). Для цього необхідно перебудувати педагогічний процес у навчально-творчий на основі його технологізації та управління НТД.

Враховуючи наведені вище концептуальні положення дослідження, можна погодитися з такими організаційно-дидактичними умовами педагогічного процесу на творчому рівні освіти, які запропоновано М. В. Гадецьким і Т. М. Хлебніковою [42, с. 63] і доповнено автором дисертації: *1- створення пізнавальної атмосфери заняття* (навчальне заняття здійснюється на високому емоційному й інтелектуальному підйомі; у результаті народжується почуття задоволення від спільної роботи, бажання повторити успіх); *2 - використання системи методів УНТД, які стимулюють творчу активність і пошукову діяльність* (самоорганізації пізнавальної роботи; індивідуалізації та диференціації навчально-творчої діяльності); *3 - організація НТД студентів* (діяльність має розвивальний навчально-творчий характер у комунікативній, творчій, пізнавальній сферах; студенти вирішують творчі й проблемні ситуації як за індивідуальним напрямом, так і у колективній динаміці; налагоджують вертикальні і горизонтальні зв'язки); *4 - навчально-творча взаємодія педагога і студентів* (педагог заохочує творчу ініціативу студентів, створює умови для емоційної відкритості, довіри, можливості самореалізації особистості; емоційно-інтелектуальна насиченість мови викладача змістовно збагачує навчальний, підтримує пізнавальну активність студентів, спонукає до творчості); *5 - виховний аспект НТД* (манера поведінки, професійні уміння та інші дидактичні прийоми є позитивним прикладом для насліду-

вання; студенти прагнуть до оптимальної організації зовнішнього і внутрішнього простору навчання; в результаті паритетних стосунків між викладачем і студентами відносини між ними стають суб'єкт-суб'єктними); 6 - *контроль і корекція НТД* (зворотний зв'язок має не лише контролюючу, але й мотивуючу функції; частота контролю визначається психологічним і дидактичним підходами; у процесі контролю виконується ненав'язлива корекція діяльності студентів відповідно цілей НТД; студенти оволодівають навичками самоуправління і самоконтролю; передача окремих контрольних функцій від педагога до студентів свідчить про взаємну довіру, засновану на знанні критеріїв оцінок, навичках самоаналізу і рефлексії); 7 - *результативність НТД* (матеріал навчального заняття засвоюється більшістю студентів, оскільки він закріплюється технологічно і порційно з опорою на технічні засоби і цілі навчання; студенти мотивовані до самостійної регулярної пізнавальної діяльності).

Проаналізувавши наведену структуру ПП, вважаємо за доцільне доповнити її функцією координації, яка на рівнях управління та самоуправління дозволить оперативно вносити відповідні корективи у цільову програму НТД. Наприклад, О. М. Кух пропонує у ПС окремо виділити координуючу функцію, яка об'єднує наведені вище компоненти і узгоджує їх взаєморозвиток [88, с. 380-388]. Цій основі пропонована нами ПС управління творчого рівня освіти є динамічною структурою, в якості об'єкта управління якої виступає НТД студентів. Системоутворювальним фактором ПС у статичності є мета НТД, а у динамічності – управління НТД. Саме НТД об'єднує зусилля викладачів і студентів у вирішенні завдань професійної підготовки кадрів; вона є керованим об'єктом з боку викладачів і студентів, а також технічних засобів навчання, які опосередковують управлінські функції. НТД організовується за усіма методами, видами і формами занять і виступає складовою частиною загальних дидактичних процесів підготовки кадрів. Оскільки компоненти ПС являють собою засоби управління НТД, то методи управління НТД є одночасно методами навчання. Використовуючи різноманітні методи УНТД, суб'єкти ПС мають можливість чітко планувати навчально-творчий процес, організувати його за відповідними критеріями процесу навчання, впливати на активність НТД засобами педагогічного стимулювання, контролювати та аналізувати рівень досягнення творчого досвіду студентів. Професійна компетентність за критерієм творчої сформованості фахівців є кінцевим результатом функціонування пропонованої ПС (рис. 2.5).

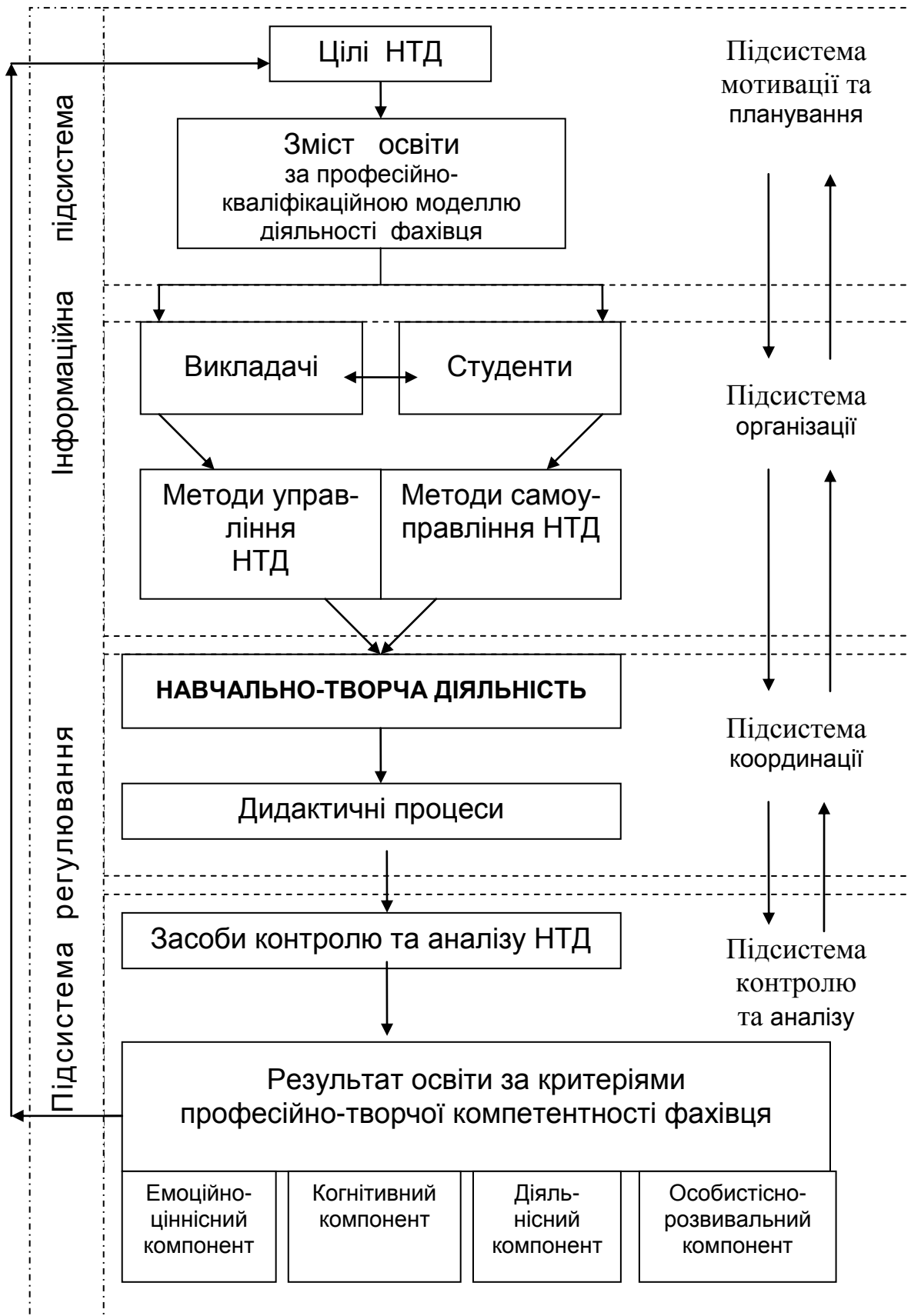

Рис. 2.5. Педагогічна система управління навчально-творчою діяльністю студентів

В умовах управління НТД дидактичні процеси протікають більш інтенсивно на підставі соціально-психологічних умов та потреб особистості. При цьому НТД реалізується у різноманітних педагогічних підсистемах: «студент-викладач», «студент-студент», «студент-навчальна група», «студент-неформальна група», «студент-ТЗН», «студент-студентське самоврядування», «студент-виробнича структура» та ін., де знаходять своє відображення навчальна, наукова, практична, громадська й інші види діяльності. Означеній ПС належать функціональні підсистеми, що забезпечують її стійке функціонування.

Умови реалізації *підсистеми мотивації НТД* визначаються психологічними закономірностями, науковими принципами та відповідними методами стимулювання студентів до НТД. До останніх можна віднести: цілеспрямоване формування професійно-пізнавальних інтересів, проблемне навчання на основі суспільно значущих виробничих проблем, створення організаційно-дидактичних умов забезпечення активної навчально-дослідної роботи студентів; залучення їх до співуправління освітніми процесами у ВНЗ тощо.

Підсистема планування визначається цілями НТД відповідно професійно-кваліфікаційної моделі фахівців за концепцією їхньої креативної підготовки. Дана підсистема забезпечується такими підвидами, як стратегічне, тактичне та оперативне планування в умовах циклічності навчального процесу. При цьому цілі формуються у вигляді програми дій суб'єктів ПП (викладачів і студентів) на певні періоди (модуль, семестр).

Підсистема організації формує педагогічну і навчально-творчу діяльність викладачів та студентів, що визначається відповідними методами управління, співуправління та самоуправління. До основних завдань даної підсистеми відносяться: організація різних видів та форм НТД, навчально-дослідної роботи студентів, їхнього денного розпорядку і графіку НТД та ін. НТД визначається відповідним науково-методичним забезпеченням навчально-виховного процесу за освітньо-професійною програмою, навчальним планом, навчально-методичними комплексами дисциплін. При цьому основним завданням організації НТД є створення творчого освітнього середовища, яке у подальшому впливатиме на творчу активність студентів.

Підсистема координації забезпечується елементами оперативного управління (самоуправління) НТД, що включає коригування управлінського впливу відповідно досягнень часткових операційних цілей. При

цьому корекція НТД з боку як викладачів, так і студентів уявляє собою процеси мікроуправління на рівні орієнтованої основи дій студента. Такий коригований мікр вплив на НТД визначається досягнутими частковими освітніми результатами і змістом дидактичних процесів, що протікають всередині ПС. На цій основі виникають процеси мікрорефлексії із зупинкою предметної діяльності, аналізом досягнутих проміжних результатів, вивченням напрямів подальшої послідовності дій. Наведені вище процеси є підґрунтям коригувальних дій з мотивації, планування та організації НТД.

Підсистема контролю та аналізу НТД має забезпечити вимірювання досягнень НТД студентів за критеріями професійно-творчої компетентності. Дана підсистема забезпечується різноманітними видами контролю (поточний, проміжний, підсумковий) і засобами діагностики (тестування, проблемні завдання, ситуаційні вправи та ін.), які визначають рівень сформованості творчого досвіду фахівців. При цьому важливою психолого-педагогічною умовою є організація самоконтролю студентів, що визначається досягненням відповідного управлінського результату НТД. Аналітична функція інтерпретує контрольну інформацію, здійснює структурно-функціональний аналіз НТД, готує підґрунтя для прийняття рішень у підсистемі регулювання. Аналітичний складник пропонованої підсистеми зазвичай співвідноситься з функцією рефлексії, яка належить до двох галузей: 1) пов'язаної зі змістом предметних знань; 2) зверненої до самого суб'єкта діяльності і самої НТД. При цьому студент досліджує власну НТД з метою фіксації досягнутих результатів і визначення напрямів підвищення ефективності подальшої діяльності з побудовою її відповідної реалістичної структури. Тобто, суб'єкт УНТД акцентує свою увагу як на освітньому продукті, так і на структурі самої НТД, яка привела його до створення цього творчого продукту.

Підсистема регулювання має забезпечити регулювальний вплив викладачів і студентів на НТД залежно від аналізу отриманих загальних результатів. Форми процесу регулювання можуть бути представлені організаційними, педагогічними, психологічними та іншими видами діяльності (удосконалення організації самостійної роботи студентів, оптимізація параметрів педагогічної системи, формування нових інформаційних каналів між суб'єктами педагогічного процесу та ін.). При цьому студенти здійснюють регулювання НТД не лише на основі педагогічного впливу, але й за результатом вже сформованих навичок самоуправління (само-

мотивації, самопланування, саморганізації, самоконтролю, саморегулювання). Результатом цього процесу є відповідні рішення, які направлені на вдосконалення як освітнього продукту, так і безпосередньо структури НТД.

В умовах УНТД важливу роль у досягненні цілей навчання відіграє *інформаційна підсистема*, яка об'єднує всі наведені вище компоненти ПС відповідними зв'язками і каналами, забезпечуючи надходження необхідної інформації. При цьому інформаційна підсистема має за мету досягти високої оперативності обробки інформації, що у підсумку впливатиме на продуктивність та якість педагогічного процесу [498]. Враховуючи концепцію дослідження, інформаційні канали мають бути широко представлені як на макро-, так і на мікрорівні. Так само маємо співвідносити інформаційні пакети з дидактичними модулями на кожному етапі процесу формування досвіду творчої діяльності майбутніх фахівців-аграріїв. Представлені функціональні складники ПС управління НТД у сукупності визначають комплексний вплив на НТД студентів, що визначається сукупністю дій та операцій психологічного, дидактичного та організаційного характеру. Вважаємо, функціонально-управлінська спрямованість ПС як системи управління НТД, об'єктивно сприятиме підвищенню ефективності процесу професійної підготовки кадрів аграрної сфери.

Враховуючи викладене вище, висновуємо, що розробка ПС в умовах УНТД передбачає вдосконалення її структурно-функціональних компонентів з відокремленням управлінських функцій кожної підсистеми. Пропонована ПС управління НТД є утворенням творчого рівня освіти з динамічною структурою, в якості об'єкта управління якої виступає навчально-творча діяльність студентів. Системоутворювальним фактором ПС у статичності є мета НТД, а у динамічності – управління НТД. Оскільки компоненти ПС є засобами УНТД, то методи навчання (самонавчання) є одночасно методами управління (самоуправління) НТД. На цій основі визначаємо пропоновану ПС як інтегральну модель управління навчально-творчою діяльністю студентів з реалізацією функцій управління (самоуправління) в поєднанні з високим рівнем інформатизації навчального процесу. Дана ПС охоплює ряд підсистем (мотивації, планування, організації, координації, контролю та аналізу, регулювання), які в єдності забезпечують технологізацію процесу формування досвіду творчої діяльності студентів від репродуктивних рівнів до дієвих, продуктивних і творчих.

Висновки до другого розділу

Теоретико-методологічний аналіз проблеми управління НТД студентів ВНЗ дає підставу констатувати такі положення.

1. Методологічні основи вирішення проблеми управління НТД студентів ґрунтуються на оптимальному поєднанні різних методологічних підходів, зокрема: системного, управлінського та гуманістичного, зміст яких доводить необхідність забезпечення цілісності компонентів процесу УНТД, високого рівня децентралізації педагогічного впливу, гнучкості та адаптованості педагогічної системи у мінливому освітньому середовищі, створенні такої структури дидактичного процесу, за якої студенти виконують функції самоуправління НТД. На цій основі доведено можливість розробки технологічного напрямку УНТД, який дозволяє здійснювати управлінський вплив на НТД у формі управління (педагоги, технічні засоби) та самоуправління (студенти). Управління НТД студентів є основою формування у майбутніх фахівців високого рівня сформованості творчого професійного досвіду.

2. Однією з основних причин загострення проблеми кадрового забезпечення виробництва є недосконалість дидактичної складової освітнього процесу підготовки кадрів. У зв'язку з цим визначено, що організація навчального процесу має враховувати тенденції соціально-економічного розвитку країни, особливості психології молоді, а методи та форми навчання повинні реалізовувати на практиці принципи ініціативи, індивідуалізації, самостійності, змагання, творчого підходу до одержання знань, формування вмінь та навичок. У цьому сенсі зміст поняття «управління навчально-творчою діяльністю» відображує функціонально-управлінський аспект педагогічного впливу на НТД з боку викладача, студента і дидактичних засобів.

За процесним підходом УНТД складається з таких функціональних етапів: мотиваційно-орієнтувальний, планувальний, організаційно-перетворювальний, контрольо-аналітичний, регулювальний. Процес управління НТД за кібернетичним підходом включає: 1) системні елементи (цілі НТД; суб'єкт управління; об'єкт управління (НТД); творче освітнє середовище і дидактичні процеси; результат НТД); 2) функції (мотивація, організація, планування, контроль та аналіз, регулювання); 3) зв'язки (прямий, зворотний, корегуючий).

3. Психолого-мотиваційний аналіз досліджуваної проблеми визначив загальну мотиваційну основу управління (самоуправління) НТД, яка представлена циклом: «діяльність – потреба – діяльність». Ця теза є фундаментальним положенням досліджуваної проблеми. Потреби, як об'єкт психологічного пізнання виконують по відношенню до діяльності лише функції активізації, направленості та управління за умов «зустрічі» потреби з предметом, який їй відповідає. В умовах управління НТД студента елемент творчості виступає у якості предмета діяльності, який має необмежений ресурс кругообігу.

Базуючись на положеннях сучасних теорій мотивації, обґрунтовано систему мотиваційно-педагогічних умов УНТД студентів, яку складають такі чинники: активна «суб'єкт-суб'єктна» співпраця викладача і студента; організація творчого освітнього середовища; вивчення викладачем психологічної структури особистості студента і формування на цій основі його потреб до НТД; активне залучення студентів до управління навчально-виховним процесом; високий рівень інформаційного забезпечення НТД.

4. З'ясовано, що процес досягнення творчого досвіду на основі УНТД можна уявити у вигляді семантичної мережі, початковими вершинами якої є вимоги ОКХ та ОПП, а завершальною вершиною – сукупність критеріїв НТД (рівень самостійності, науковий характер діяльності, системність мислення, спроможність формування нестандартних підходів щодо прийняття рішень тощо). При цьому взаємозв'язки між керуючою та керованою підсистемами у процесі УНТД є нелінійними, що визначає варіативний принцип побудови семантичної мережі. Отримання результатів НТД у формі творчого освітнього продукту здійснюється на основі педагогічного впливу функціональних дидактичних вузлів, вершинами яких є управлінські функції: мотивація, планування, організація, контроль (аналіз), регулювання. Математичну модель управління процесом досягнення творчого досвіду студентів можна уявити у вигляді нелінійної параболічної залежності за показниковою (логарифмічною) функцією. Дана функція є постійно зростаючою, оскільки творчість, як було доведено вище, має необмежений ресурс кругообігу і за умов ефективного управління НТД забезпечує досягнення високих показників професійно-творчої компетентності майбутніх фахівців.

5. За концепцією дослідження обґрунтовано педагогічну систему як інтегральну модель УНТД студентів з реалізацією функцій управління

(самоуправління) у поєднанні з високим рівнем інформатизації навчального процесу. Дана педагогічна система охоплює ряд підсистем (мотивації, планування, організації та координації, контролю та аналізу, регулювання), які в єдності забезпечують технологізацію процесу формування досвіду творчої діяльності студентів від репродуктивних рівнів до дієвих, продуктивних і творчих. Пропонована педагогічна система управління НТД є утворення творчого рівня освіти з динамічною структурою, в якості об'єкта управління якої виступає навчально-творча діяльність студентів. Системоутворювальним фактором ПС у статичності є мета НТД, а у динамічності – управління НТД. НТД і процес формування творчого професійного досвіду фахівців визначається, насамперед, програмованим блоком управління, який включає в себе елементи управління і самоуправління. Самоуправління є наслідком регуляторної діяльності з боку викладача і результатом суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача зі студентом.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретико-методичне та методологічне узагальнення вирішення проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів, спрямованої на формування професійно-творчої компетентності майбутніх фахівців. Вивчення стану досліджуваної проблеми доводить її високу актуальність та недостатню розробленість у теорії професійної освіти, що зумовлюється суспільним запитом на підготовку творчо обдарованих кадрів.

Поняття «навчально-творча діяльність», являє собою цілеспрямовану високомотивовану комбінаторну діяльність людини з елементами управління, співуправління та самоуправління у педагогічній системі, призначену для вирішення навчально-творчих завдань, що призводить до розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. НТД має бути спрямована як на формування зовнішнього змісту діяльності в освітній галузі (предметних знань), так і на розвиток індивідуальної освітньої продукції на підґрунті засвоєних способів дій та операцій. На цій основі НТД нами розглядається як об'єкт управління з позицій цілісності, єдності, безперервності професійної підготовки фахівців.

Структура НТД визначається такими компонентами: 1) мотиваційно-ціннісний (потреби, мотиви, інтереси); 2) програмно-цільовий (загальна мета, часткові цілі, завдання); 3) операційно-діяльнісний компонент (дії, операції); 4) управлінський (засоби управління, педагогічний вплив, самоуправління); 5) компонент, що віддзеркалює результат (творчий освітній продукт).

Концепція управління НТД студентів базується на впровадженні управлінських функцій в освітнє середовище; реалізації моделі креативної системи підготовки фахівців; високому рівні інформаційно-дидактичного забезпечення і технологізації навчального процесу. Концептуальна модель УНТД студентів в умовах професійної підготовки кадрів має визначатися такими компонентами: мотиваційно-цільовий блок; змістовний блок; блок особистих якостей; управлінський блок; процесуальний блок; блок, що віддзеркалює результат професійної підготовки.

Процес управління навчально-творчою діяльністю студентів складається з таких функціональних етапів: мотиваційно-орієнтувальний, планувальний, організаційно-перетворювальний, контрольо-аналітичний, регулювальний. За кібернетичним підходом управління НТД

включає: системні елементи (цілі НТД; суб'єкт управління; об'єкт управління (НТД); творче освітнє середовище і дидактичні процеси; результат НТД); функції (мотивація, організація, планування, контроль та аналіз, регулювання); зв'язки (прямий, зворотний, корегуючий).

Базуючись на положеннях сучасних теорій мотивації, обґрунтовано систему мотиваційно-педагогічних умов управління НТД студентів, яку складають такі чинники: активна «суб'єкт-суб'єктна» співпраця викладача і студента; організація творчого освітнього середовища; вивчення викладачем психологічної структури особистості студента і формування на цій основі його потреб до НТД; активне залучення студентів до управління навчально-виховним процесом; високий рівень інформаційного забезпечення НТД.

Відповідно до концепції дослідження обґрунтовано педагогічну систему як інтегральну модель УНТД студентів з реалізацією функцій управління (самоуправління) у поєднанні з високим рівнем інформатизації навчального процесу. Дана педагогічна система охоплює ряд підсистем (мотивації, планування, організації та координації, контролю та аналізу, регулювання), які в єдності забезпечують технологізацію процесу формування досвіду творчої діяльності студентів від репродуктивних рівнів до дієвих, продуктивних і творчих.

Очікуваними соціально-економічними наслідками впровадження науково-методичного забезпечення управління НТД студентів у ВНЗ можуть бути: інтенсифікація навчального процесу, підвищення продуктивності та якості підготовки фахівців (на основі систематичності засвоєння навчального матеріалу студентами, встановлення дієвого зворотного зв'язку, ефективності контролю НТД, покращення умов мотивації учасників навчально-виховного процесу), підвищення рівня адаптації майбутніх фахівців до сучасних вимог ринку праці тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів ВНЗ. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з удосконаленням концептуальної моделі підготовки фахівців на основі подальшого теоретико-методологічного та експериментального обґрунтування методів діагностики та розвитку творчих здібностей студентів, механізмів формування їхнього досвіду творчої діяльності за колективною та індивідуально-особистісною моделями навчання, процесів активізації дослідницької діяльності в системі підготовки кадрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про вищу освіту: Закон України» // Урядовий кур'єр. –2002. – № 86. – 15 травня.
2. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12, ст. 165.
3. Про інноваційну діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 74. – 24 липня.
4. Про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців: Тимчасове положення // Наказ МОН України від 23.01.2004. – № 48.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. // Освіта України. – № 29, 18 липня 2001 р. – С.4-6.
6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. тр. в 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с.
7. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: вып. 2 / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 232 с.
8. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
9. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань: КГУ, 1988. – 234 с.
10. Андреев В. И. Саморазвитие менеджера / В. И. Андреев. – М.: Народное образование, 1995. – 160 с.
11. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития: 2-е изд./ В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.
12. Анохин П. К. Общие принципы теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1980. – 197 с.
13. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С. И. Архангельский. – М.: Просвещение, 1980. – 368 с.
14. Атанов Г. А. Деятельностный подход в обучении / Г. А. Атанов.– Донецк: „ЕАИ-пресс”, 2001. – 160 с.
15. Атанов Г. А. Обучение и искусственный интеллект или основы современной дидактики высшей школы / Г. А. Атанов, И. Н. Пустыннико-

ва – Донецк: Изд.-во ДООУ, 2002. – 504 с.

16. Атанов Г. А. Возрождение дидактики – залог развития высшей школы / Г. А. Атанов. – Донецк: ДООУ, 2003. – 180 с.

17. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом / В. Г. Афанасьев. – М., 1977. – С. 298.

18. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М.: Знание, 1981. – С. 154.

19. Ашеро́в А. Познавательная самостоятельность студентов в изучении компьютерных дисциплин / А. Ашеро́в, В. Логвиненко // Новый коле́гіум. – № 3, 2005. – С. 50–58.

20. Бабанский Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1988. – С. 177–210.

21. Баки́ров В. С. На шляху до нової парадигми університетської освіти / В. С. Баки́ров. // Новый коле́гіум. – №. 1, 2007. – С. 15–18.

22. Батыщев Г. С. Особенности культуры глубинного общения / Г. С. Батыщев // Диалектика общения. Гносеологические и мировоззренческие проблемы: сб. статей / АПН СССР, Ин-т философии. – М.: ИфАН, 1987. – С. 13–51.

23. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать: кн. для учителя / А. С. Белкин. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.

24. Белова Л. О. Логико-математические основы управления учебными процессами в вузе: монография / Белова Л. О., Уваров О. В., Метешкин К. А. – Х., 2001. –176 с.

25. Белущенко Т. М. Пошук і підбір кадрів / Т. М. Белущенко, М. О.Таран. // Кадровик України. – 2007. – № 3. – С.106–115.

26. Берг А. И. Состояние и перспективы развития программированного обучения / А. И. Берг. – М., 1966. – 86 с.

27. Бердяев Н. А. Самосознание : Опыт философской автобиографии / Н. А. Бердяев. – М. : 1999. – 220 с.

28. Бєсєдін М. О. Оцінно-ситуаційний підхід у науково-дослідній та навчально-виховній роботі: досвід, перспективи / М. О. Бєсєдін // Вісник ХДАУ. – Х., 2001. – № 15. – С. 118–121.

29. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.

30. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-

воспитательного процесса подготовки специалистов: уч.-метод. пособие / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – К.: Высшая школа, 1989. – 144 с.

31. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1982. – 284 с.

32. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 176 с.

33. Божович Л. И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопр. психологии. – 1976. – № 6. – С. 45–53.

34. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: собр. псих. тр. / Л. И. Божович. – М.: Ин-т практ. психологии, 1995. – 349 с.

35. Бугрій О. Сутність поняття «Педагогічні технології» / О. Бугрій // Вища школа. – № 1, 2007. – С. 20–25.

36. Буряк В. К. Методологічний аспект побудови навчального процесу / В. К. Буряк // Вища школа. – № 1, 2007. – С. 10–19.

37. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / М. П. Васильєва. – Х., 2003. – 419 с.

38. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 533 с.

39. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л. С. Выготский.; под ред. А. М. Матюшкина.– М., 1983. – Т.3: Проблемы развития психики. – 368 с.

40. Войтко В. І. Короткий психологічний словник / В. І. Войтко. – К.: Вища школа, 1976. – 191 с.

41. Волкова Н. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Н. П. Волкова. – Луганськ, 2006. – 432 с.

42. Гадецький М. В. Організація навчального процесу в сучасній школі: навч.-метод. посібник / М. В. Гадецький, Т. М. Хлебнікова. – Х.: Ранок, 2003. – 136 с.

43. Гальперин П. Я. Умственные действия как основа формирования мысли и образа / П. Я. Гальперин. // Вопросы психологии. – 1957. – № 6. – С. 58-69.

44. Гальперин П. Я. Психолого-педагогические проблемы программированного обучения на современном этапе / П. Я. Гальперин, З.А.

Решетова, Н. Ф. Талызина. – М.: МГУ, 1966. – 39 с.

45. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель.– М., 1976. – Т. 4. – С. 170-172.

46. Глузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования: Монография / А. В. Глузман. – К.: Поисково-издательское агентство, 1998. – 252 с.

47. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.

48. Границкая А. С. Научить думать и действовать / А. С. Границкая. – М.: Просвещение, 1991. – 173 с.

49. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – 544 с.

50. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М., 1955. – Т. 4. – С. 394.

51. Дмитренко Г. А. Стратегический менеджмент в системе образования / Г. А. Дмитренко. – К.: МАУП, 1999. – 174 с.

52. Дмитренко Т. А. Педагогическая система: структура и законы функционирования / Т. А. Дмитренко // Понятийный аппарат педагогики и образования: Сб. науч. тр. – Вып. 2. – Екатеринбург, 1996. – С. 68–79.

53. Дмитренко Т. О. Навчання як процес управління (дидактичні основи): конспект лекцій / Т. О. Дмитренко. – Х.: ХІПІ, 1993. – 64 с.

54. Желтухіна О. О. Актуальні задачі управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів при формуванні візуальних образів / О. О. Желтухіна // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. – Х., 2001. – № 1. – С. 53–56.

55. Завадський Й. С. Менеджмент: Підручник. Т.1. / Й. С. Завадський. – К. : УФІМБ. –1998. – 542 с.

56. Заветный С. А. Воспитание и самовоспитание в учебном процессе как управление / С. А. Заветный // Харківська вища школа: методичні пошуки на рубежі століть: Матеріали наук.-практ. конф. – Х.: ХНУ, 2001. – С. 320-322.

57. Занков Л. В. Избранные педагогические сочинения / Л. В. Занков. – М.: Педагогика, 1990. – С. 343–350.

58. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. для вузов / И. А. Зимняя. – М.: «Логос», 1999. – 384 с.

59. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність як мистецька дія / І. А. Зязюн // Рідна школа, 1995. – № 7–8. – С. 31–50.

60. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посібник / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

61. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: Проблеми, пошуки, перспективи: монографія; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.

62. Ильина Т. А. Понятие «педагогическая технология» в современной буржуазной педагогике / Т. А. Ильина // Сов. педагогика, 1971. – № 9. – С. 123–127.

63. Ильинский И. М. Образовательная революция / И. М. Ильинский // Высше образование для века XXI. Заседание русского интеллектуального клуба. – М.: МГУ. – 23 июня 2003 г.

64. Инт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Инт. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.

65. Іонова І. М. Метод проектів як засіб розвитку творчої особистості / І. М. Іонова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: Проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – Запоріжжя. – 2006. – Вип. 38. – С. 74-80.

66. Использование принципов научного управления при организации обучения с применением рейтинговой оценки знаний / В. И. Гладковский, Н. М. Панасюк, К. М. Маркевич, В. П. Черненко / Учебно-методическое обеспечение подготовки кадров рабочих профессий и специалистов по непрерывной интегрированной и многоуровневой системе аграрного образования: Матер. II-й Междунар. научно-практ. конф. – Минск: БГАТУ, 1997. – С. 158–160.

67. Іщенко Т. Д. Проблеми кадрового забезпечення АПК / Т. Д. Іщенко // Інформаційний вісник „Вища аграрна освіта України”. – 2005. – № 26. – С.2.

68. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – Спб.: ТОО ТК Петрополис, 1996. – 414 с.

69. Каган М. С. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.

70. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Как-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

71. Кант И. О педагогике / И. Кант; [пер. с нем. С. Любомудрова] – М. : Изд-во книжного магазина К.И.Тихомирова, 1907. – 94 с.

72. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Ка-

птерев. – М., 1982. – 704 с.

73. Каптерев П. Ф. Педагогическая психология / П. Ф. Каптерев. – СПб. : «Земля», 1914. – 489 с.

74. Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кичук. – К. : Либідь, 1991. – 96 с.

75. Коваленко О. Е. Інженерно-педагогічні кадри вирішують усе. Або майже усе... / О. Е. Коваленко // Вища школа, 2006. – № 3. – С.15–25.

76. Коган Л. Н. Проблемы исследования целостности культуры / Л. Н. Коган. – М.: Мысль, 1992. – 246 с.

77. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті: монографія / Н. Л. Коломінський. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.

78. Коломінський Н. Л. Науково-психологічні засади менеджменту в освіті / Н. Л. Коломінський // Освіта і управління. – 1998. – № 3. – С. 165–168.

79. Комар Ю. М. Основи навчання студента : навч.-метод. посібн.: у 4 кн. – Кн.1. Самоуправління навчанням / Ю. М.Комар, О. С. Поважний, С. Ю.Комар; за заг. ред. В. В. Дорофієнка. – Донецьк: ДонДУУ, 2004. – 305 с.

80. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч. – М.: Педагогика, 1982.– Т.1. – 656 с.

81. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.2, 2004. – 112 с.

82. Коротяев Б. И. Учение – процесс творческий. – М. : Просвещение, 1989. – 159 с.

83. Кочергин А. Н. Моделирование мышления / А. Н. Кочергин. – М.: Изд-во политической литературы, 1969.– С. 184–212.

84. Кравчук П. Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени д-ра фил. наук / П. Ф. Кравчук. – Курск, 1992.– 35 с.

85. Краткий психологический словарь / [под ред. А. В. Петровского].– М.: Политиздат, 1985.– 431 с.

86. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття: Виступ на ювілейній сесії АПН / В. Г. Кремень // Урядовий кур'єр. – 6 лютого 2003 р. – № 23. – С. 6–7.

87. Кузьмина Н. В. Понятие «педагогическая система» и критерии ее оценки / Н. В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования. – Л., 1980. – С.54–62.

88. Кух А. М. Принципи і підходи до проектування педагогічних систем / А. М. Кух, О. М. Кух // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. праць / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Київ-Вінниця, 2005. – Вип. 8. – С. 43–48.

89. Лазарєв М. І. Цілеформування навчальної діяльності у студентів в інтенсивних технологіях навчання / М. І. Лазарєв // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. праць. – Х., 2003. – № 5. – С. 251–259.

90. Лазарєв М. І. Метод формування та підтримки мотивації навчальної діяльності студентів в інтенсивних технологіях навчання. Розвиток інноваційних процесів у навчально-виховних закладах / М. І. Лазарєв // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка: Зб. наук. пр. – Х.: Стиль-издат, 2003. – С. 176.

91. Ланда Л. Н. Алгоритмизация в обучении / Л. Н. Ланда / Под. ред. Б. В. Гнеденко, Б. В. Бирюкова. – М.: «Просвещение», 1966. – 523 с.

92. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднев. – М.: Высш. шк., 1991. – 224 с.

93. Ленин В. И. Полн. собр. соч. / В. И. Ленин. – М., 1973. – Т. 29. – С. 194–196.

94. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

95. Леонтьев А. Н. Проблемы управления учебным процессом: Математические модели / А. Н. Леонтьев, О. Г. Гофман. – Рига: Знание, 1984. – 239 с.

96. Лернер И. Я. Проблема методов обучения и пути ее исследования / И. Я. Лернер // Вопросы методов педагогических исследований. – М.: Знание, 1973. – С. 28–33.

97. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.

98. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М., 1980. – 217 с.

99. Логвиненко В. Г. Познавательная самостоятельность студентов в условиях информатизации образования как объект педагогических ис-

следований / В. Г. Логвиненко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. праць. – Х.: УІПА, 2003. – Вип. 4. – С. 30–35.

100. Логвинова Н. К. Управление обучением в техническом вузе с применением методов и средств кибернетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.13.01 / Н. К. Логвинова. – Рига : РПИ, 1986. – 17 с.

101. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Х., 1997. – 338 с.

102. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів : 2-е вид., доп. / В. І. Лозова / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : “ОВС”, 2000. – 164 с.

103. Локк Дж. Избранные философские произведения: в 2-х т./ Дж. Локк. – М.: Соцэкгиз, 1960. – Т. I. – 734 с.

104. Лузан П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / П. Г. Лузан. – К., 2004. – 421 с.

105. Лузан П. Г. Теорія і методика формування навчально-пізнавальної активності студентів / П. Г. Лузан. – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 272 с.

106. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М., 1978. – С. 92–99.

107. Луи де Бройль. По тропам науки / Луи де Бройль. – М.: Наука, 1962. – С. 265.

108. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: Навч. пос. – К.: Центр „Магістр-S” Творч. спілки вчит. України, 1996. – 256с.

109. Ляудис В. Я. Обучение творчеству – новый этап развития современного образования / В. Я. Ляудис // Теория и практика обучения научно-техническому творчеству. – М., 1992. – С. 10–27.

110. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т. / А. С.Макаренко – М.: Педагогика, 1984. – Т.4. – 401 с.

111. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности / А. С.Макаренко. – М.: Педагогика, 1972. – 336 с.

112. Марков Ю. Г. Функциональный подход и его методологическое значение в теории и практике управления большими системами: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филос. наук / Ю. Г. Марков. – Новосибирск, 1984. – 32 с.

113. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: книга для

учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990.– 192с.

114. Маркс К. Сочинения. Изд-е 2-е. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1955. – Т.3 – 630 с.

115. Маркс К. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 46, ч. 1. – 874 с.

116. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу; пер. с англ. – СПб: Евразия, 1997. – 430 с.

117. Маслоу А. Психология Бытия / А. Маслоу; пер. с англ. – К. : Ваклер, 1997. – 304 с.

118. Махмутов М. И. Проблемное обучение / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 367 с.

119. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е. И. Машбиц. – К.: Вища школа, 1987. – 224 с.

120. Мельник Л. П. Психологія управління: Курс лекцій / Л. П. Мельник. – К. : МАУП, 1999. – 176 с.

121. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 878 с.

122. Метешкин К. А. Кибернетическая педагогика (теоретические основы управления образованием на базе интегрированного интеллекта): Монография / К. А. Метешкин. – Х.: Международный Славянский университет, 2004. – 400 с.

123. Метешкин К. А. Теоретические основы построения интеллектуальных систем управления учебным процессом в вузе: монография / К. А. Метешкин. – Х.: Экограф, 2000. – 278 с.

124. Михайличенко А. М. Управління навчальним процесом / А. М. Михайличенко // Новий колегіум, 2008. – № 4. – С. 23–34.

125. Моляко В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1991. – 20 с.

126. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства : монографія / О. І. Навроцький. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.

127. Нагаєв В. М. Досвід творчої діяльності студентів: модель управління / В. М. Нагаєв // Новий колегіум. – № 5, 2009. – С. 22–29.

128. Нагаєв В. М. Управління навчально-творчою діяльністю студентів: модульно-рейтинговий підхід / В. М. Нагаєв // Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В.Винниченка: зб. наук. праць. – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2002. – Вип. 46. – С.35–40.

129. Нагаєв В. М. Дидактичні основи формування творчої особистості аграрного менеджера в умовах Болонського процесу: монографія / В. М. Нагаєв. / Харк. держ. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х., 2006. – 528 с.
130. Нагаєв В. М. Управління якістю освітнього процесу під час підготовки менеджерів аграрної сфери / В. М. Нагаєв // Наука і методика. – 2007. – № 9. – С. 151–158.
131. Ніколаєнко С. М. Освіта в інноваційному поступі суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2006. – 207 с.
132. Новий тлумачний словник української мови. В 4-х тт. Т.4. / Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: АКОНІТ, 1999. – 941 с.
133. Одерій П. П. Оцінка в міжнародній системі освіти: Методологія та інструментарій : монографія / П. П. Одерій. – К. : ІСДО, 1995. – 196 с.
134. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов [Под ред. Н. Ю. Шведовой]. – 23 изд. – М.: «Русский язык», 1991. – 917 с.
135. Оконь В. Введение в общую дидактику / В. Оконь. – М.: Высшая школа, 1990. – 384 с.
136. Омеляненко С. В. Розвиток творчого потенціалу майбутніх викладачів у процесі застосування проектної технології / С. В. Омеляненко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. – Вип. 15. – Ч. 1. – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – С. 204-208.
137. Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин, Н. А. Сорокин и др.; под ред. Ю. К. Бабанского. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: Просвещение, 1988. – 478с.
138. Педагогіка: Навчальний посібник / І. М. Богданова, І. В. Бужина, Н. І. Дідусь та ін. – Х.: ТОВ, «Одіссей», 2003. – 352 с.
139. Петров Э. Г. Современные технологии обучения в высшей школе : учеб. пособие / Э. Г. Петров, Л. Н. Радванска, Н. В. Шаронова. – Х.: Коллегиум, 2007. – 172 с.
140. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
141. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1972. – 312 с.
142. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : [Учеб. пособ. для учебных заведений профтехобразования] / К. К. Платонов – М.: Высш. школа, 1984. – 174 с. (2-е изд. перераб. й доп.).
143. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Плато-

нов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.

144. Подласый И. П. Педагогика / И. П. Подласый. – М.: Просвещение, 1996. – 278 с.

145. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 294 с.

146. Попов Л. М. Психология самодеятельного творчества : монография / Л. М. Попов. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1990. – 237 с.

147. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт : пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1988. – 187 с.

148. Проскурина Н. Я. Познавательная деятельность - решающее условие формирования творческого потенциала студентов / Н. Я. Проскурина // Новые подходы к организации самостоятельной работы студентов по общественным наукам. – К., 1991. – С. 15–19.

149. Психология развивающейся личности / [под ред. А. В. Петровского]. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

150. Психологические исследования творческой деятельности / [под ред. О. К. Тихомирова]. – М.: Наука, 1975. – 211 с.

151. Психология творчества / [под ред. Я. А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

152. Радянський енциклопедичний словник. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – С. 1322.

153. Решетова З. А. Процесс усвоения как деятельность / З. А. Решетова // Сборн. избран. тр. Междунар. конф. «Современные проблемы дидактики высшей школы». – Донецк: ДонГУ, 1997. – С.3-12.

154. Рибалко В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посібник / В. В. Рибалко. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

155. Ричкова Л. В. Педагогічна технологія проектування ситуацій спільної продуктивної діяльності у процесі навчання / Л. В. Ричкова // Педагогічна технологія у сучасному вищому навчальному закладі : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк: ВДУ, 1995. – С. 30–31.

156. Роллен. Трактат об образовании / Роллен ; [под ред. Д. Н. Королькова]. – Москва: Изд-во книжного магазина К.И.Тихомирова, 1908. – 428 с.

157. Романовський О. Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності : монографія / О. Г. Романовський. – Х.: Основа, 2001. – 312 с.

158. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 415 с.
159. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн.— М.: Учпедгиздат, 1946.— 672 с.
160. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии, 1989.— № 4.— С.88-96.
161. Савченко С. В. Личностно-ориентированный подход к организации внеучебной работы в вузе / С. В. Савченко // Вісник Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т.Шевченка. – Луганск: – 2003. – № 7. – С.193–198.
162. Сагатовский В. Н. Структура деятельности / В. Н. Сагатовский // Закономерности научного познания. – Томск: Томский гос. ун-т, 1982. – С.54–61.
163. Свистун В. І. Підготовка фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності: Монографія / В.І. Свистун. – К.: Науково-методичний центр аграрної освіти, 2006. – 343 с.
164. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособ. / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 172 с.
165. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М.: Издат. корпорация “Логос”, 1999. – 272 с.
166. Серьожникова Р. К. Рівні розвитку творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача в процесі професійної підготовки / Р. К. Серьожникова // Вісник Луганського НПУ ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 18. – С. 224-231.
167. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: монографія / С. О. Сисоєва. – Х.: Каравела, 1998. – 150 с.
168. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
169. Слостенин В. А. Гуманистическая парадигма педагогического образования / В. А. Слостенин // Магистр. – 1994. – № 6. – 488 с.
170. Слостенин В. А. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя: учеб. пособие / В. А. Слостенин, А. И. Мищенко. – М.: Прометей, 1997. – 200 с.
171. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
172. Современный словарь по педагогике / [сост. Е. С. Рапаце-

вич]. – Минск: Современное слово, 2001. – С. 509.

173. Спири́н Л. Ф. Теория и технология решения педагогических задач / Л. Ф. Спири́н. – М. : Просвещение, 1976. – 112 с.

174. Спиркин А. Г. О творческой силе человеческого разума: Наука и творчество / А.Г. Спиркин ; [Послесловие: Г. Гиргинов]. – М.: Прогресс, 1979. – С.332–352.

175. Спиркин А. Г. Философия : учебник / А. Г. Спиркин. – М.: Гардари́ка, 1998. – 816 с.

176. Статистичний щорічник «Україна 2014» / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2015. – 571.

177. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский [сост. С. Соловейчик]. – 3-изд. – М.: Политиздат, 1979. – 270 с.

178. Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.

179. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 344 с.

180. Терещенко Л. Я. Управление обучением с помощью ЭВМ / Л. Я. Терещенко, В. П. Панов, С. Г. Майоркин. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. – 168 с.

181. Управління персоналом: навч. посібн. / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, А. М. Виноградська та ін. – К.: ЦУЛ, 2006. – 504 с.

182. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання : Вибр. пед. твори: у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1983. – Т 1. – 488 с.; Т. 2. – 360 с.

183. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т.2. – 492 с.

184. Федорова О. Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения / О. Ф. Федорова. – М.: Высшая школа, 1970. – 302 с.

185. Феоктистова О. Л. Цілісний підхід – методологічний принцип виховання творчої особистості / О. Л. Феоктистова // Нові технології виховання : зб. наук. статей ; відп. ред. С. В. Кириленко. – К.: ІСДО, 1995. – С. 105–114.

186. Філософія культури. Становлення и развитие / Под ред. М. С. Кагана., Ю. В. Петрова и др. – Спб, 1995. – 309 с.

187. Философский энциклопедический словарь [редкол. С. С. Аверинцев]. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

188. Формирование учебной деятельности студентов / В. Я. Ляудис. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 240 с.
189. Фрейд З. О психоанализе / З. Фрейд. – М.: Наука, 1911. – 75 с.
190. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм ; [пер. с англ.] – Минск : «Коллегиум», 1992. – 253 с.
191. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 193-236.
192. Холодная М. А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб., 2002. – 237 с.
193. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: [Навчальний посібник] / Є. М. Хриков. – К.: Знання, 2006. – 365 с.
194. Хуторской А. В. Современная дидактика: учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.
195. Хьелл. О., Зиглер Д. Теории личности (основные положения исследования и применение) / О. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
196. Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / В. А. Цапок. – Кишинев, 1989. – 152 с.
197. Шакуров Р. Х. Соціально-психологічні основи управління: керівник і педагогічний колектив / Р. Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.
198. Шарапов А. Д. Проблемы управления учебно-воспитательным процессом высшей школы / А. Д. Шарапов. – К.: Знание, 1982.
199. Шаталов В. Ф. Педагогическая проза / В. Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1980. – 94 с.
200. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 295 с.
201. Шоев Н. Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения : экспериментальное учеб. пособие / Н. Н. Шоев. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2008. – 536 с.
202. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология. / Г.П. Щедровицкий. – М.: Шк. Культ. Политики. – 1997. – 656 с..
203. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. – М.: Педагогика, 1971. – 352 с.
204. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе / Г. И.

Щукина. – М.: Педагогика, 1986. – 307 с.

205. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология / Н. Е. Щуркова. – М.: Пед. общество России, 2002. – 224 с.

206. Эйтингон В. Н. Управление творческой деятельностью студентов на примере обучения имитационному моделированию / В. Н. Эйтингон, Н. В. Голикова // Подготовка экономистов в вузе: проблемы, опыт. – Воронеж, 1991. – С. 101–108.

207. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М.: Алфавит, 1992. – 105 с.

208. Юцявичене П. А. Теория и практика модульного обучения: Монография / П. А. Юцявичене. – Каунас: «Швиеса», 1989. – 272 с.

209. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 64–77.

210. Якунин В. А. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты / В. А. Якунин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 160 с.

211. Якунин В. А. Психология управления учебно-познавательной деятельностью / В. А. Якунин. – Л.: Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1987. – 203 с.

212. Guilford J. The nature of human intelligence. – N.Y., 1967 – 163 p.

213. Madsen K. B. Modern theories of motivation / K. B. Madsen. – Copenhagen, 1974.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ	7
1.1. Творчість як найвищий рівень діяльності особистості.....	7
1.2. Структурно-функціональний аналіз навчально-творчої дія- льності студентів.....	24
1.3. Структура творчої особистості студента як суб'єкта управління навчально-творчою діяльністю	40
1.4. Концепція управління навчально-творчою діяльністю студентів у процесі підготовки майбутніх фахівців	50
<i>Висновки до першого розділу</i>	65
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБГРУ- НТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НА- ВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ	68
2.1. Методологічні аспекти дослідження проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів.....	68
2.2. Аналіз процесу управління навчально-творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів.....	79
2.3. Психолого-мотиваційний аспект управління навчально-творчою діяльністю студентів.....	93
2.4. Математична модель управління процесом формування творчого досвіду студентів.....	108
2.5. Розробка педагогічної системи управління навчально- творчою діяльністю студентів вищих навчальних закладів... <i>Висновки до другого розділу</i>	116 131
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	134
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	136
ЗМІСТ	151

Віктор Михайлович Нагаєв

Методологічні засади управління
навчально-творчою діяльністю студентів

монографія

Редактор Н.П.Монайло
Комп'ютерна верстка В.М.Нагаєва

Підписано до друку 28.03.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 8,75.
Наклад 30 прим. Зам. № 182335

Видавництво «Стильна типографія»
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 28А
Тел.: (057) 754-49-42
e-mail: zebraprint.zakaz@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК №5493 від 22.08.2017 р.